

GONDJAIM EGY KARD MIATT.

VALAMI értékes kódexet fölfedezni!... Ez volt legforróbb vágyam, amióta Kanyaró tanár úr a hetedikben elmagyarázta a kódexek tudományos jelentőségét. Hogyan lehet kódexet fölfedezni? A régi levelesládákat kell megforgatni; ott, a fakult, füstös kézírások között rejtőzködik a drága kincs!...

Levelesláda pedig az én szülőföldemen minden előbbvaló székely háznál van! A kutatást könnyűszerrel megkezdhetem.

Szűnidőmet a kódexkeresésnek szenteltem. Bekopogtam a lófők és armalisták maradáikhoz és engedelmet kértem a levelesláda megtekintésére. Gyanakodtak az atyafiak, hogy miért töltöm időmet az avatég írásokkal, talán bizony just keresek az ők rovására. De rendre mégis kinyitogatták előttem a fortélyos zárú, szüette ládákat.

Hát bizony sok érdekes írás került ki ezekből a ládákból: pörös és osztozó levelek, följegyzések árvívről, pestisről, aszályról, boszorkányjárásról, marhának és embernek való orvosságokról... de olyan írást, ami a kódex dicsőségére méltó lett volna, egyet sem találtam!

Elpanaszoltam kudarcaimat Kanyaró tanár úrnak.

— Kódexet a székely levelesládákban?... hova gondol, kérem? — nevetett ki a tanár úr. — Tarlóban akár oroszánt löni?...

Levontam a tanulságot: a székely padlások nemigen rejtegetnek irodalomtörténeti kincseket!

De a levelesládák kutatását nem tudtam abbahagyni. Valóságos vadász-szenvedély fejlődött ki bennem a vidék multjának adatai iránt. Rendre megismerkedtem egy csomó falu történetével. Vitézkedő, vagyonszerző, raboskodó, pörlekedő, templomra és iskolára hagyakozó emberek éledtek föl a két-háromszáz esztendő írásokból.

Titkon még mindig reméltem, hogy mégis csak sikerül valami nevezetes írást fölfedeznem.

És csakugyan... egyszer rám mosolygott a szerencse!

Már egyetemi hallgató voltam, történelmi és régészeti előadásokat hallgattam. Most már a szakember otthonosságával bíraltam el a levelesládák tartalmát.

Szentmiklóson a Farkas Lőrinc régi levelei között egy csomó végrendeletet találtam, amelyek nemzedékről-nemzedékre intézkedtek a Farkas-nemzetség javairól. A föllelhetők jegyzékében szerepelt egy kard, amelyet még Farkas Balázs csináltatott volt Bethlen Gábor morvaföldi hadjáratára. Az iratokból szépen nyomon lehetett követni

a kard történetét. Lengyelföldön, Moldvában, kuruc csatákon, prussus ellen viaskodtak vele a Farkas-nemzetség fiai. Az utolsó adat arról szólt, hogy Farkas Pál a franciára volt a karddal.

Micsoda nevezetes történelmi emlék! Vajjon megvan-e még? Házigazdámhoz siettem. Farkas Lőrinc büszke mosolygással hallgatta meg örvendezésemet.

— Hogyne . . . Ma is megvan a kard, mindjárt megmutatom! . . . — sietett be a belső szobába.

Megilletődve vettem kezembe az ősi szerszámot. Farkas Lőrinc tovább fűzte a történetet, főként negyvennyolcra tudott érdekes dolgokat mesélni. Apja, Farkas József, Kossuth-huszár volt és Bem komandója alatt vívte. A kardot ő is hazahozta és a németvilágban zsandártól, spiclitől híven megőrizte.

Farkas Lőrinc elbeszélése még jobban föllekesített.

— Kedves bátyám, ennek a kardnak a múzeumban volna a helye! — mondtam. — Nem adná ide, hogy elvigyem Kolozsvárra és beadjam a múzeumba?

A kard után nyúlt, két kézzel emelgette, végigszemlélte.

— Engedjen meg, uram, nem adom! — szólt végül. — Fiam van, szüksége lehet rája . . .

Nem erőltettem a dolgot. De magamban elhatároztam, hogy mégis megmentem a becses ereklyét.

Szűnidőm utolsó napjaiban megint meglátogattam Farkas Lőrincet.

— Nézze, bátyám, mégis jó volna a kardot megmutatni a régiség-tudósoknak. Nincs mitől félnie; megvizsgálják, talán fényképet is csinálnak róla, ennyi az egész. Adja ide, hadd vigyem el Kolozsvárra, karácsonykor hiba nélkül visszahozom!

Tusakodott, de végül mégis beleegyezett, hogy meghordozzam Kolozsváron a féltett portékát.

Magamban — mi tagadás — másként forraltam ki a kard jövődjét. A régiségtárban bizonyosan nagyon fognak kapni rajta és mindent el fognak követni, hogy a tudomány számára megmentsem. A paphoz, főispánhoz fordulnak közbenjárásért, valahogyan csak leveszik a lábáról Farkas Lőrincet. Nagy hire kerekedik fölfedezésemnek, talán még az ujságok is cikkezni fognak róla.

Kolozsváron jelentkeztem zsákmányommal a régiségtár igazgatójánál. Egy iratot is nyújtottam át, amely a kard oknyomozó történetét tartalmazta. Nemcsak fölfedeztem a kincset, de méltó keretbe is öltöztettem.

Az igazgató egyúttal tanárom volt, régészeti előadásokat tartott az egyetemen. Egy óra végén fölszólított, hogy kövessem a régiségtárba, négy szemközt akar velem beszélni. Megdobbant a szívem, bizonyosan a székely kard! . . .

A régiségtárban lerakta jegyzeteit s aztán szigorú arccal fordult felém.

— Jelölt úr, önnek fogalma sincs a múzeum rendeltetéséről! — mondotta megrovó hangon. — Micsoda ócska vasat hozott a nyakamra? — nyúlt a kard után, amely ott feküdt az asztalon, mint valami tanuskodásra állított bűnjel. — Nézze csak, van ezen egy vonásnyi díszítmény? A penge, markolat tüntet föl valami figyelemreméltó sajtóságot?

A kardot kimosdatták a rozsdából, eredeti formájában állt előttem. Bizony, be kellett látnom, hogy az igazgató jogosan veti föl az előbbi kérdéseket.

— Nos, miért hozta ide? — vizsgáztatott a szigorú ember.

— Kérem, a kard története... — akartam menteni eljárásomat.
— Az adatok...

Az igazgató mohón ragadta meg a fonalat.

— Hát ez az, jelölt úr, ami leginkább ön ellen tanuskodik! Önnek tudnia kellene, hogy mi nem neveket, évszámokat és kicsinyes legendákat gyűjtünk, hanem tárgyakat, amelyeknek művészi bece van... Tárgyakat, amelyek a fejlődés történetében jelentőséggel bírnak! Ha éppen valamely közönséges tárgyhoz nagy esemény emléke fűződik, hát azt is megőrizzük kegyeletből. De lófő székelyek kardja?... Ugyan mi címen helyezhetnők el a fényes műtárgyak vagy országos jelentőségű történeti emlékek között?... Jegyezze meg, jelölt úr, hogy aki a tudományos pályán érdemeket akar szerezni, annak kritikával kell dolgoznia. Ezt vonja le tanulságul mostani tévedéséből...

Megszégyenülten támolyogtam ki a karddal a nagy tudós szobájából. A magam kudarcra is fáj, de még inkább, hogy csak ennyire becsülik az én népem hősiességének emlékét! A lófő kardja nem érdemli meg, hogy kegyelettel megőrizzék? — lázadoztam sokáig magamban.

Gonosz, gőgös tudomány... dehát igaza van! — nyugodtam meg végül. — Ez a kard csakugyan nem művészi munka és országos jelentőségű eseményeknek sem volt eszköze...

Hazaviszem Szentmiklósrá; maradjon otthon, a kis faluban és legyen büszkesége annak a székely háznak és teremjen új legendákat a fiak és unokák számára!

Karácsonykor visszaadtam a kardot Farkas Lőrincnek. A történetet, amit a régi levelekből összeállítottam, az ő számára is lemásoltam. Nagyon hálás volt, hogy a Farkas-nemzetség dicsőségét, messze földön tudós, nagy urak körében is megcsillogtattam...

II.

Tíz esztendő!...

A háború tüze néhány napra ellankadt a Kárpátok öles havában.

Ezeknek a napoknak egyikén, mint visszajáró lélek, a régi székely kard megint fölbukkant előttem. És megint egy csomó gondot, bajoskodást gyűjtött a fejemre!...

Zászlóaljunk egy székely menetszázadot kapott pótlásképpen. A század négy szakaszát elosztottuk a zászlóalj négy százada között.

Az őrnagy megszemlélte «az új anyagot». Annál a szakasznál, amely az én századomnak jutott, megakadt a szeme egy őrmesteren, azaz hogy nem is magán az őrmesteren, hanem annak a kardján.

— Micsoda ócska kardot kötött föl maga? — dördült rája keményen.

— Jelentem alásan . . . ez a mi régi családi kardunk!

Az őrnagy megbotráncozva pillantott rám.

— Hallatlan, micsoda visszaélések csusznak be a hadseregbe!

— Majd mordul fordult az őrmester felé — és az előírás? Családi kardot ír elé a szolgálati szabályzat? . . .

Az őrmester lesütötte szemét és hallgatott.

— Tessék megvizsgálni a dolgot! — parancsolt rám az őrnagy.

— Nem tűröm a fegyelmetlenséget . . .

Az őrmestert magammal vittem fődőzékembe.

— Hogy hívják? — kérdeztem a névjegyzéket magam elé terítve.

— Jelentem alásan, Farkas Péter a nevem.

— Hová való?

— Udvarhelyszéki, szentmiklósi.

Eszembe villant a tizesztendőös történet!

— A Farkas Lőrinc fia?

— Az vagyok, jelentem alásan.

— Mutassa a kardját!

Az őrmester átnyujtotta a kardot. Kétségtelen, ez az a kard, amiért annakidején megdorgált a múzeum igazgatója. Csak a hüvelyé váltott színt: csukaszürkére festette Farkas Péter.

— Hát ez bizony nem előírásos! — jegyeztem meg felindulásmat leplezve.

— Jelentem alásan, sok elődöm csatázott ezzel a karddal. Úgy vélekedtünk apámmal, hogy nekem is ezzel kell jönnöm. — Védekezett a megkeseredett ember.

— Az elődjei is? Honnan tudja?

— Irás van arról, alásan jelentem. Nevezetes kard ez; egy fiatal tudós Kolozsváron is meghordozta és írást csinált róla . . .

Fiatal tudós . . . persze, persze!

Szeretettel néztem Farkas Péterre. A fiatal tudós kilétét azonban nem árultam el. Majd később, ha jobban megismerkedünk.

Hanem a kard becsületét meg fogom védelmezni! A művelődéstörténelemből kitessékelhették, de a véres történelemben öröklött, pörbevonhatatlan helye van!

— Maga persze ragaszkodik ehhez a kardhoz? — kérdeztem bátorító hangon.

— Ó, főhadnagy úr, még a halál is könnyebben esnék! — fogadkozott az őrmester. — Ha ezzel a karddal maradhatnék . . .

— Hát jó, megpróbálom! — bocsátottam el.

A legegyszerűbb utat választottam: az őrnagy elé terjesztettem a Farkas Péter mentségét. Elmondottam a székely kard sok-százéves

történetét, ecseteltem azt a keserűséget, amit a kard eltiltása okozna egy vitézségre termett, lelkes, derék katonának.

— Látszik, hogy tartalékos vagy! — gúnyolódott az őrnagy.
— Ha egy csepp katonavér volna benned, nem fitymálnád az előírást...

Tovább kérleltem az őrnagyot.

— Tegyük próbát! — ajánlottam. — Ha Farkas Péter nem lesz a zászlóalj legderekkab embera, ám akkor vegyük el tőle a régi kardot...

— Hát legyen... a te felelősségedre! — tört meg hosszas ostrom után az őrnagy ellenkezése.

Nem vallottam szégyent Farkas Péterrel, nagyszerűen viselkedett az elkövetkezett súlyos próbákon. Ő lett a zászlóalj hőse! A régi kardnak is mind nagyobb lett a becsülete. A legénység úgy beszélt róla, mint valami csodatevő szerről, ami erőt és oltalmat ad a zászlóaljnak.

Magát Farkas Pétert bizony nem oltalmazta meg a csodatevő kard.

Egy éjszaka hordágyon hozták fedezékem elé. Robbanó orosz golyó szaggatta szét jobblábát.

— Főhadnagy úr, arra kérem — szólt elfojtott kinnal — küldje haza kardomat valamelyik szabadságos katonától. Két fiam van, hadd maradjon rájuk, ha én többé nem viselhetem!...

Biz abba hosszú hónapok teltek, amíg olyan emberre akadtak, aki Szentmiklós felé ment⁸ szabadságra. Elküldöttem a kardot. A szabadságos katona hírt hozott Farkas Péterről. Fállábát levágták, otthon van... tisztelteti a zászlóaljat.

III.

Ujabb tíz esztendő...

De mintha egyetlen kınban, lázban vonagló, hosszú éj lett volna!... A hazavesztés gyötrelmei!...

Futó látogatások után néhány hetet töltöttem a Székelyföldön. Hallgatóztam, ver-é még a nagybeteg szíve?

Mi van Farkas Péterrel, jó vitéz barátommal?

Egy vasárnap délután elsétáltam Szentmiklósra.

Otthon találtam Farkas Pétert, az eperfa árnyékában pipázgatót. Nehezen ismert meg a civil-ruhában, de amint megismert, odavolt az örömtől.

— Hogy megy a sora, Farkas Péter?

— Megvagyunk... a nyomorék lábamat is megszoktam már! — felelt derült pillantással. — A fiaim fölkaptak, most már nincs hiány a gazdaság körül. Engedjen meg... hazahívom őket!... — állt föl és mülábával a kapu felé bicegett.

Visszajött, meleg szóba elegyedtünk. Először az asszony jött haza a vasárnapi beszélgetőből. Farkas Péter pár halk szót váltott vele, mire az asszony bement a házba és az éléskamra körül kezdett forogódn.

De jöttek a fiúk is. Húszéves, bátor pillantású, nyalka legény az

egyik, vonakodó, szégyenlős kamasz a másik. Paroláztunk, Farkas Péter megnevezett.

— Századparancsnokom . . . a főhadnagy úr ! Aki a kardot hazaküldötte . . .

— Isten éltesse ! — tisztelt meg kalapemeléssel a legény. A kamasznak pedig rám tüzesedett a szeme.

Az asszony a szobába invitált.

Bekövetkeztünk . . .

Hát az ajtóval szemben, a tükör alatt, ott csüng a régi kard szép módjával szögre akasztva. Odaléptem, megindultan néztem rája, mint jó ismerősre.

— No, öcsém, ismeritek ennek a kardnak a történetét? — kérdeztem a fiúktól, akik mögém sorakoztak.

— Ismerjük ! — mosolygott a nagyobbik. — Az írást is ismerjük, édesapám is sokat beszél róla.

— Dejszen, tudják ezek ! — hunyorított az apa büszkén.

Uzsonnához ültünk. Folyt az emlékezés az együtt töltött nehéz időkről. Nagy áhitattal hallgatták a fiúk beszédünket.

Egyszer a csonka vitéz odaszólt fiainak.

— Ti most aztán el is távozhattok !

Szép tisztességtudással búcsúztak el a fiúk tőlem.

— Derék fiai vannak, Farkas Péter !

— Derék fiúk . . . de sok gondom van miattuk. — Halkra fogta hangját. — A karddal baj van, kérem . . . a régi karddal !

— Mi baj lehet?

— Ezek a fickók néha leoldják a szögről, felkötik az oldalukra, meg-megsuhogtatják a levegőben, aztán nekem esnek és elfaggnak. mi lesz a karddal, fog-e még csatákon forogni? És fognak-e ők is vele úgy harcolni, mint ahogyan én harcoltam?

— Maga . . . Farkas Péter?

— *Én szívem szerint* harcoltam, uram ! Én szerettem és magaménak vallottam azt az ügyet, amiért véretem ontottam. De a fiaim . . . fognak-e ők is szívük szerint? . . . Ezt mondja meg nekem, uram !

Megértettem, mi lappang a Farkas Péter kérdése mögött. Egy nép tragédiája . . . emésztő kétsége, amiről nyílt szóval beszélni sem szabad.

Nehéz pillantást vettem a kardra ; lám harmadszor is gondot, bajt gyűjt a fejemre ! . . . S százszorta nagyobb gondot, mint az eddigiek voltak. Talányt ad föl, amelynek titka holtig tartó gyász vagy égre csapó öröm ! . . . Melyiket jósoljam Farkas Péternek? Néztem a kardot; az is mint lángoló kérdőjel nézett rám a falról, mi lesz a székely kard jövődjé? . . . Fognak-e a maradékok szívük szerint harcolni vele? És fognak-e apáik örökségén szívük szerint élni? . . .

Végzetes kard ! Miért állod el harmadszor is utamat? És miért adsz föl olyan talányt, amit nem tudok megfejteni?

— Uram, ha tanácsolna! — reménykedett Farkas Péter. — Mi lesz a mi kardunkkal?

— Nem tudok én tanácsolni, Farkas Péter. Hogy mi lesz? ... Isten kezében van! ...

— S a fiaim kérdései?

Néztem a régi kardot, a székely ház fájdalmas kérdőjelét. Ő ha sugalmazna! ...

— Mit mondjak a fiaimnak? — sürgetett a csonka vitéz.

— Mondja nekik a multat, Farkas Péter! A százesztendőket, a hős elődöket. Vészes idők jövetelét és elmulását ... irtott erdők kinövését ... sírdombok kivirulását ... Hogy mi lesz a mi kardunkkal, Farkas Péter? Mondjuk azt, ami volt! De azt mondjuk fiaknak, unokáknak ... mondjuk ... örökké csak mondjuk! ...

Gyallay Domokos.

A MAGYAR EMBER.

*Magyar ember különb ember,
Mint a többi,
Ugy el tudok a fajtámban
Gyönyörködni.
Megfordultam sokfelé már
A világban;
De a legtöbb tisztas arcol
Csak itt láttam.*

*Becsületre, tisztességre
Nincsen párja.
Azt, mi illik, meg is adja,
El is várja.
Érzi saját méltóságát,
Érzi azt is,
Tekintetes úrnak termett,
Ha paraszt is.*

*Arca nyílt, de távol ködlő
Felhőképen
Ott borong egy néma árnyék
A szemében;
Mintha folyvást messze nézne,
Messze, messze,
Mult s jövőndő búján, gondján
Révedezne.*

*Nem szeret szót szaporítani,
Büszkén vallja:
Kár a sok szó, sok beszédnek
Sok az alja.
S azt, amit hall, veszi hosszan
Fontolóra,
Nagyon könnyen nem hajt minden
Szire-szóra.*

*Munka közben keze jár csak,
Nem a szája,
Nem is vág ki olyan rendet
Más kaszája,
S vérmezőben, mikor a föld
Sarka rengett,
Senki fia nem vágott oly
Kövér rendet.*

*De valami gonosz átok
Űl e népen;
Tudja Isten, mi van írva
Sors könyvében.
Elbortl a mult s jövőndő
Kétes árnya ...
Nem fogy-é el, mint a puszták
Oroszlánja? ...*

Vargha Gyula.

LEONARDO DA VINCI UTOLSÓ VACSORÁJA.*

Leonardo lényének egyik jellemző vonása az élet szeretete. «Aki az életet nem becsüli, nem érdemli meg», olvassuk följegyzései között. (R.** 1140.) Nagy, meleg szívében az egész világot magához ölelte. A határtalan megismerés vágya ebben a világot átfogó szeretetben fogant.

Ez az olthatatlan ismeretszomj, a tudás és kutatás vágya volt egyetlen szenvedélye, mellyel szemben önfegyelemre edzett lelke tehetetlennek bizonyult. Minden más szenvedélyt igyekezett magától távoltartani. Félt a szubjektív érzések kárhózatától. Ez a magyarázata annak, hogy a szubjektív élmények írásában mindig objektív formát öltenek. 1490 április 23-ról kelteztve a Sforza-émlék válságai közepette a következő mélyen bevilágító aforizmát veti papírra: «Ahová a szerencse beköszönt, ott az irigység megkezdi ostromát s legyőzi azt; ahonnan pedig távozik, ott nem marad utána más, csak bánat és fájdalom». (R. 1200.)

A maga érzésvilágát művészetétől is távoltartotta. Michelangeloval szemben, aki mindig csak a saját fájdalmát tördelte márványba, Leonardo másokon kutatja fel és figyel meg a szenvedély örvényeit: a lelki beilleszkedés nagy mestere.

Leonardonak, a művésznek, a kutatás mindenható szenvedélye, mely lelkén mindjobban elhatalmasodott, bizonyos mértékben végzetévé lett. Befejezetlen alkotásainak hosszú sorát már a kortársak mozgékony szellemének sokoldalúságával és állhatatlanságával magyarázták. «Mialatt túlságos aggodalmaskodással kereste a tökéletes művészet forrásait, — írja Paulus Jovius, — mozgékony szellemének természetes elégedetlenségétől úgy szüntelenül félbehagyta a megkezdett munkákat s így kevés alkotást fejezett be.» Mások a befejezetlenség okait kutatva, azt a sok időt vetették szemére, amit a geometriára és a mechanikára pazarolt. Mindezekon kívül Vasari és Lomazzo rámutattak a szigorú önkritikának arra a végzetes adományára, mellyel Leonardo kutató elméje a művészi gondolatok megvalósulásának útját nem egyszer eltorlaszolta. Lomazzo szerint: «mikor/nekilátott, hogy valamely festményen dolgozzék, mintha félelem ejtette volna hatalmába. Így sohasem tudta befejezni azt, amit megkezdett, mert lelke tele volt a művészet fenségével, ami képtessé tette, hogy hibákat lásson ott, ahol mások a teremtő művészet csodáit látták.» A szigorú önkritika szükségességéről maga Leonardo is hitet tett Trattatójában: «Ha az ítélet az alkotással összevág, ez szomorú jel az ítélet számára, ha az alkotás fölülmúlja az ítéletet, ez még rosszabb; ha ellenben az ítélet szárnyalja túl az alkotást, ez nagyon jó jel s az ilyen hajlamokkal megáldott ember, ha fiatal, kétségtelenül kitűnő művésszé lesz. Kevés művet fog csak alkotni, de olyanokat, melyek megállítják az embereket, hogy tökéle-

* Részlet a szerzőnek a Napkelet Könyvtárban most megjelent művéből.

** R. = Richter: The literary works of Leonardo da Vinci.

tességüket csodálattal szemléljék.» (Q.* 406.) Az sem kerülhette el a kortársak figyelmét, hogy kutató és feltaláló elméje ösztönét követve az alkotó munka idejét sokszor technikai problémák megoldására fecsérelte el. X. Leó pápa látva, hogy egy kép festésére adott megbízás nyomán először olajat és fűveket desztillálva a firnisz előkészítéséhez fogott hozzá, jogos méltatlankodással állapíthatta meg róla, hogy nem várható megbízások teljesítése attól, aki a munkát azon kezdi, hogy a végére gondol. (Oimè costui non è per far nulla, da che comincia a pensare alla fine innanzi il principio dell'opera.)

A tökéletesség utáni vágytól üzött, nyughatatlan kutatótermészet volt az oka annak, hogy a Királyok imádása és a Sforza-szobor annyi esztendei fáradás után is befejezetlenek maradtak; ugyanebben a kutató természetben gyökerezett a szüntelen technikai kísérletezésnek az a démoni ösztöne, mely okozója lett annak, hogy Leonardo milánói tartózkodásának egyetlen befejezett alkotása, az Utolsó vacsora ma már csak rom.

A koncepció genezise még a firenzei tartózkodás idejére nyúlik vissza. Az első kísérletek a Pásztorok imáadásához készült vázlatok során pattantak ki. Az Utolsó vacsora problémája innentől kezdve nem hagyta többé nyugodni. Fokozatos érlelődését a 90-es évek rajzain nyomon kísérhetjük. A megbízást a S. Maria delle Grazie dominikánus-kolostor refektóriumába szánt falkép megfestésére, melyet Lodovico il Moro Pacioli szerint «dal nostro prefato Leonardo con suo ligiaro penello facto disporre», tehát saját költségén készítettetett el, Leonardo csak a 90-es évek közepe táján kaphatta. A refektóriumnak az Utolsó vacsorával szemben fekvő másik keskeny falán Montorfano 1495-ben befejezett hatalmas Keresztrefeszítése díszlett, melyre Lodovico, felesége és két fia térdelő képmását, valószínűleg még ugyanebben az esztendőben Leonardo festette rá.

Az Utolsó vacsorán való munkásságáról szóló első adatunk 1497 januárjából származik, amikor Bandello elbeszélése szerint a gurki érsek tekintette meg a készülő művet, mely ekkor már, miként az Lodoviconak Marchesino Stanga hercegi titkárhoz 1497 június 29-én kelt kéziratából kitűnik, közel lehetett a befejezéshez. Ebben az írásban ugyanis a herceg megbízta Marchesinot «sürgesse meg Leonardot, hogy a S. Maria delle Grazie refektóriumában megkezdett művét fejezze be, hogy azután a refektórium másik oldalán vehesse munkába». (Di solecitare Leonardo fiorentino perchè finisca l'opera del Refetorio delle Gratie principiata per attendere poy ad l'altra fazada desso Refetorio.) Úgy látszik tehát, Lodoviconak az volt a terve, hogy Montorfanonak az átellenes falra festett egész freskóját levereti s Leonardo művével pótolja.

Ugyancsak 1497-ből közöl Bottari a Lettere pittoriche-ben egy 27 liráról kiállított számlát, melyet a «refektóriumban végzett munkákért — hol Leonardo az apostolokat festi, — és egy ablakért» fizettek ki. Luca Pacioli a Divina Proporzione 1498 február 9-ről keltezett ajánlásában az Utolsó vacsorát már befejezettnek mondja s magasztaló dicsérettel emlékezik meg az apostolok kifejezésének elevenségéről. Minthogy Leonardo sajátkezü följegyzése szerint 36 hónapig dolgozott a freskón, a munka megkezdését 1494/5 telére kell tennünk.

Arról, hogy Leonardo hogyan dolgozott, az egykorú írók bőven beszámolnak. Giambattista Giraldi Discorsojában atyja közlésére támaszkodva elmondja, hogy Leonardo mindazokat, akiket ábrázolt, előzőleg testileg és lelkileg behatóan tanulmányozta; eljárta közéljük, megfigyelte őket s vázla-

* Q. = Quellschriften zur Kunstgeschichte Bd. XV—XVIII. d. d. V.: Das Buch von der Malerei ed. Ludwig.

tokat készített róluk. Lomazzo Trattatojában a mozdulatok és arckifejezések gondos tanulmányozásáról emlékezik meg. Hangulatkeltésre a zenét, az ijesztést s a nyers tréfát egyaránt felhasználta. Elítélteken és kivégzetteken is nem egyszer tett megfigyeléseket. Matteo Bandello, az ismert novellairó, aki az Utolsó vacsora keletkezése idején mint fiatal szerzetes a S. Maria delle Grazie kolostor kötelékébe tartozott, elbeszéli, hogy Leonardo «szerette, ha mindenki, aki festményeit látta, szabadon nyilvánítt véleményt róluk. Gyakran már reggel fölkapaszkodott a festőállványra s napestig az ecsetet le nem téve, szüntelenül dolgozott. Azután ismét két-három nap telt el anélkül, hogy ecsethez nyúlt volna; ilyenkor azért gyakran megtörtént, hogy egy-két órát időzött a kép előtt az alakok szemléletébe merülve, azokat vizsgálva és ellenőrizve. Gyakran láttam délidőben, amint épen kedve és szeszélye magával hozta, a Corte Vecchiából, hol a csodálatos ló agyagmodelljén dolgozott, a kolostorba menni, ahol azonnal felsietett a festőállványra, hogy az egyik alakon pár ecsetvonást tegyen, azután gyorsan távozott, hogy másfelé vegye útját.» Nem csoda, ha a barátok a teremtő lángelmének ezt az isteni színjátékát, fölösleges és szándékos huza-vonának minősítve, nem tudták megérteni. Ismételt szemrehányásaikra Giralaldi és Vasari szerint fölényes gúnnyal felelte, hogy Judás modelljének a keresése tartotta fel, de ha tovább unszolják s megfelelőbb modellt nem talál, priorjukat fogja odafesteni.

Leonardo alkotásának nagyszerűsége nemcsak a legmagasabb dicséret hangján szóló írókat (Vasari, Lomazzo), hanem XII. Lajos francia királyt is magával ragadta, aki 1499-ben a kolostorban járva, annyira vágyott a kép birtoka után, hogy kérdést intézett a kiséréteben lévő építészekhez, nem lehetne-e, ha darabokban is, a falról leválasztani és Franciaországba szállítani.

Az Utolsó vacsora tragédiája, a falkép lassú pusztulása Don Antonio útleírásának tanúsága szerint már 20 évvel a befejezés után megindult (incomincia a guastarsi). A XVII. század elején a pusztulás annyira előrehaladt, hogy a műbarát Frederigo Borromeo kardinális az alakok felső részéről másolatot készíttetett. A balvégzet gyors beteljesedésének okára már Lomazzo helyesen rámutatott. Ideájában Leonardo festési modoráról szólva elmondja, hogy Leonardo volt az első, aki a vízfestésről az olajtemperára tért át, melyet az olaj desztillálása útján tett könnyeddé és folyékonyabbá; ez volt az oka annak, hogy képein a festék a falról levált. Az itt említett színtechnikai újítás által Leonardo nemcsak a kép színerejét kívánta fokozni, hanem egyben a többszörös javítást is lehetővé akarta tenni. Az olajnak a falon nem volt tartása s így föl pattogzott. A kép pusztulását a fal salétromtartalma s a szomszédos konyha gőze csak siettette. Ezekhez a belső tényezőkhöz erőszakos külső beavatkozás is járult: 1652-ben a barátok a konyhába nyíló ajtót megnagyobbították, aminek Krisztus és a szomszédos apostolok lábai áldozatul estek. 1800 körül pedig, — bárha előzőleg 1796-ban Napoleon győzedelmes milanoi bevonulása alkalmával külön parancsban hívta föl katonáit az Utolsó vacsora kimelésére, — a francia csapatok a refektóriumot szénaraktárnak és istállónak használták, ami által a kép természetesen ismét erősen szenvedett.

Az Utolsó vacsorát a XVIII. század folyamán két ízben is átfestették (1726-ban és 1770-ben), a XIX. század második felében pedig megindultak a kép megmentésére és restaurálására irányuló tudományos kísérletek. Ezek során Cavenaghi 1908 nyarán kéthónapi gondos munkával, miután a por- és penészréteget eltávolította a képről, hozzálátott a meglazult festékrétegek megerősítéséhez. Jelentését ugyanez évben Beltrami Del Cenacolo c. művében

tette közzé, megállapítva, hogy Leonardo kezeművéből sokkal több maradt ránk érintetlen állapotban, semmint eddig hitték. A régebbi átfestések csak a ruházatra szorítkoztak, az arcok és kezek ellenben jórészt érintetlenek maradtak.

Leonardo Utolsó vacsorája, melynek népszerűsítésében Raphael Mengs metszete vitte tagadhatatlanul a legnagyobb szerepet, nemcsak a mester fejlődésének, hanem az egész művészet történetének egyik legfontosabb határ-állomása: a cinquecento elveinek, melyek mellett Leonardo Trattatójában is több helyütt hitet tett (pl. *le storie non debbono essere occupate e confuse di molte figure R. 578.*), első tiszta, kánoni megvalósulása. Aki Leonardo alkotását elődeinek, Andrea del Castagnonak (Firenze, Sant' Apollonia, 1450) vagy Ghirlandajonak (Firenze, Ognissanti, 1480) hasonló tárgyú képeivel összeveti, annak a számára azonnal világossá lesz, hogy az új korral beköszöntött általános szellemi átigazodás a művészi ábrázolás problémájában minő mélyreható változásokat idézett elő.

A quattrocento valóságosságra törekvő, kicsinyes félnépszerűségével szemben a cinquecento a nagyság és előkelőség szelleme járja át, ami az ember külső és belső átfogalmazásához vezet. Az emberek föllépése megtelik méltósággal és öntudattal. Ennek megfelelőleg a mozdulatok meglassúbbodnak, a taglejtések kiszélesednek s lendületet és színesebb, mélyebb lelki életet kapnak. Miként az alakok, úgy a taglejtések sem izoláltak többé, hanem a kép pszichológiai és drámai egységének az eszközei. A pszichológiai kimélyítésre való törekvés az emberi arc ábrázolásában is felismerhető. Az adott mintakép pusztán külső lemásolásával ez a művészet többé nem éri be. A cél sokkal magasabb: az egyén lelki strukturáját megvilágító jellemkép. E cél érdekében a művészi képzelet koncentrációra kényszerül: a lényegtelen részleteket az egységes összehatás érdekében elhagyja. A quattrocento részletező bőbeszédűségét az egész vonalon szűkszavú nagyszerűség váltja fel. A részletek valóságosságát ez a kor a magasabb művészi igazság érdekében mindig készséggel feláldozta.

A képelemek immár nemcsak tárgyilag, hanem szerkezetileg is elválaszthatatlanul egymáshoz kapcsolódnak. Az esetlegesség, a véletlen helyét a szűkszerűség, a változhatatlanság érzése váltja föl. Minden alak, minden mozdulat az egészben gyökerezik, annak nélkülözhetetlen alkotó része. S épen a képnek ez a magasabb rendű, szerkezeti törvényszerűsége, mely a természet egyszerű igazságát az örök érvényű művészi igazság tisztultabb régióiba emeli, adja meg a cinquecento művészetének a klasszikus jelleget.

A külső egységgel természetesen együtt jár a belső egység: a kép egyetlen lelki mag köré kristályosodik. Az alakok testi és lelki aktivitása egyetlen gyújtópont felé igazodik. A quattrocento epikai modorát így az a drámai felfogás váltja fel, melynek Leonardo egyik első elméleti és gyakorlati zászlóvivője. Utolsó vacsoráján azonban nemcsak drámai, hanem jellemábrázoló és jellemfejlesztő képességének is minden idők számára felülmulthatatlan példáját adta. A középkori ember magasabb hatalmaktól függő lény volt, akinek jellemereje a magasabb rendelkezésben való alázatosságnak megnyugvásában merült ki. Leonardo az első, aki művészi alkotásaiban az emberi akaratot és jellemet a külső hatalmakkal, a sorssal szembeállítja. Az ő emberei jellemükben gyökerező cselekvésre hivatott, küzdő lények s nem pusztán engedelmes eszközei egy felsőbb végzésnek. A felfogásnak ugyanaz az átalakulása ez, ami egy századdal később a színműirodalom terén Shakespearenél a sorstragédiától a jellemtragédiához vezetett (Dvořák). Michelangelo még tovább megy. Alakjainak emberfölötti, lenyűgöző, titáni mivolta abban rejlik, hogy sorsu-

kat magukban hordják, hogy a felfokozott akaratenergiák s az ellenséges sors reménytelen küzdelme bensőjükben zajlik le. Michelangelo ilyenformán a külső végzetet az ember jelleméhez forrott belső végzetté tette. Ez a titáni természetben gyökerező, belső végzetszerűség az, ami alkotásai láttára a szemlélőben a tragikai fenség érzését kelti.

Az Utolsó vacsora koncepciójának vázlatok alapján figyelemmel kísérhető kialakulása azt mutatja, hogy a kinyilatkoztatásszerű drámai és szerkezeti egység nem a fölvillanó első ihlet nyomán született meg, hanem éveken át tartó hosszas kísérletezés és próbálkozás eredménye volt.

A legkorábbi, még a Királyok imádása idejéből való párisi tollrajzon asztal körül ülő férfiakat látunk, akik változatos testtartással és taglejtéssel figyelnek idősebb társuk szavára, egészen úgy, amint azt a Trattatonaak idevágó utasításai előírják (Q. §. 380.). A legfőbb követelmény, hogy a hallgatóság helyzetén és taglejtéseiben a szóló szavainak hatása meggyőzőn tükröződjék. A rajzlap bal alsó sarkában Krisztus alakját ismerjük föl, aki fejét megadón oldalra hajtva, kinyújtott baljával az asztalon előtte fekvő tálra mutat, miközben kimondja a végzetes szavakat: Aki velem a kezét a tálba mártja, az fog engem elárulni. Az ábrázolt mozzanat kiválasztásában tehát Leonardo itt még Giotto hagyományait követte, akinek a padovai Arénakápolnában levő freskóján Krisztus és Judás keze az asztalon levő tál fölött találkozik.

Ugyanez a gondolat vezérelte a későbbi, Windsorban őrzött kompozícióvázlaton, hol Judás a régi ikonografiai típus gyakorlatának megfelelőleg a többiekől elkülönítve az asztal túlsó oldalán ül. A középső csoportot a lap jobb oldalán még egyszer átfogalmazta. Judás itt helyéből fölemelkedett s görnyedt tartással nyúl Krisztussal egyidejűleg a tál felé. A Krisztustól balra ülő János asztalraborulása is a mult hagyományaiban gyökerezik. A windsori kompozícióvázlat az alakok mozgalmasságát az előzményekkel szemben fokozta ugyan, a csoportfűzéssel is kísérletezik, de a jelenet magasabbrendű drámai és szerkezeti egysége még hiányzik.

A sokkal gondosabban kidolgozott velencei vöröskrétarajz, bárha Judás még mindig Krisztussal szemben foglal helyet s János a hagyományoknak megfelelőleg az asztalra borul, mégis fontos közeledést jelent a végső megoldáshoz. Krisztus kiejtett szavai nyomán a riadt döbbenet és felháborodás, a tehetetlen tépelődés és dermedt csodálat, a kínzó, fürkésző bizonytalanság, a fájdalom és mardosó önvád, mint vihar előtt járó forgószél kavarja föl a lelkeket. A lelkek háborgását változatos arckifejezések és drámai erejű taglejtések kísérik. Az alakok hajladozásuk és szétáradó taglejtéseik révén helyenként csoportokba tömörülnek, de elrendezésükben még nincs meg az az egész kompozíciót átjáró egységes ritmus, mely a végső fogalmazáson két oldalt alászakadó hullámvölgyével Krisztus középponti helyzetét és fensőbbiséges nyugalmit oly hatásosan emeli ki.

Leonardot az Utolsó vacsora problémája azonban nemcsak vázlatokban, hanem írásban is foglalkoztatta. Minthogy a följegyzései során leírt motívumok már a végleges megoldásra utalnak, valószínű, hogy ezeket csak a velencei vázlatot követő időben vetette papírra. (R. 665.) «Az egyik, aki ivott, serlegét helyén hagyva fejét a szólóhoz fordítja. A másik keze ujjait összekulcsolva összevont szemöldökkel társához fordul. Ismét egy másik kezeit kifelé fordított tenyérrel szétárva, vállát felhúzza s ajkai csodálkozást fejeznek ki (András). Ez társa fülébe beszél, aki feléje hajolva figyel szavára (Péter és János), egyik

kezében kés, a másikban kenyér, melyet megszegett; amaz kezében kést tartva s megfordulva felborítja az asztalon álló egyik serleget. Az egyik a kezét az asztalra teszi és maga elé néz (Bertalan), a másik előrehajlik, hogy a beszélőt láthassa s kezével szemét beárnyékolja; amaz az előrehajló mögött visszahúzódik s tekintetét a fal s az előrehajló között a beszélőre szegi.» (V. ö. Tamás, Fülöp és Jakab csoportját.)

Ha az előkészítő vázlatokon az Utolsó vacsora ábrázolásának csak különböző lehetőségeit, az igazságkeresés győzelmes kálváriautjának csak egyes állomásait láttuk magunk előtt, úgy a megoldással, mely a refektórium faláról lelkünkbe döbben, Leonardo megjelenítő képzelete a végérvényes, örök igazság szintjére emelkedett. Láttára az örök igazság szuggesztíója árad el lelkünkön s az Utolsó vacsorát többé másként elképzelni sem tudjuk. A felfogás és ábrázolás csodálatos elhithető erejének a festészetre gyakorolt nagy hatása mellett talán még döntőbb bizonyága, hogy a modern passziójátékok során az Utolsó vacsora színrehozatalánál még a legforradalmibb szellemű rendezők sem mernek a Leonardo nyújtotta megoldástól eltérni.

«In der Kunst und Poesie ist die Persönlichkeiten alles, aber um eine grosse Persönlichkeiten zu empfinden und zu ehren, muss man auch wiederum selber etwas sein.» A weimari bölcs, aki ezeket a nagyjelentőségű szavakat Eckermannal folytatott beszélgetései során kiejtette, azok érvényességének egyik legszebb bizonyágát akkor szolgáltatta, mikor a leonardo Utolsó vacsora kapcsán papírra vetett néhány megjegyzésében a kép szellemi és formai megértéséhez vezető kapukat nagy lelke csodálatos intuíciójának feszítő erejével számunkra föltárta. Goethe volt az első, aki rámutatott, hogy Leonardo Utolsó vacsorájának a drámai magja Krisztus végzetesen szomorú és csalhatatlan kijelentése: Egy közületek fog engem elárulni! (Unus vestrum me traditurus.) Ezek a fenségesen bánatos megadással kiejtett szavak azok, melyek, mint hirtelen felmorajló vihar az útjába eső fákat, hullámszóba hozzák a körülülőket s melyeknek sötét igézete, mint szélvész kavarta porfelhő tehetetlenül hanyódik a megdöbbenéstől lesujtott és felindult apostolok lelkében. E szavak isteni érvényét a csoportokat összefűző vonalmenet szabályos hullámszója és Krisztus megadó, bánatos igénnyel kitért bal keze látja el a változhatatlanság szentesítési záradékával. A kitért kéznek ez a végzetes szavak súlyától elernyedő taglejtése mintha halkan még egyszer megismételné és megerősítené a kinyilatkoztatást: Igen, úgy van! Egy közületek el fog engem árulni!

De nemcsak a drámai mozzanat megválasztásában jelent a kivitel változást az előkészítő vázlatokkal szemben. Judás és János apostol helyzete is megváltozott. Az áruló immár nem elkülönítve az asztal túlsó oldalán foglal helyet, hanem jobbában a pénzes zacskót szorongatva, riadtan húzódik meg társai árnyékában. János sem borul az asztalra, hanem szívében megrendülve, bánatosan hajtja oldalra fejét. Judás áthelyezése révén Leonardo nemcsak a hagyományos ikonografiai típus külső eszközökkel való jellemzésével szakított, hanem egyben a lelki és vonalritmus egységes lendületével összefűzött csoportok szimmetrikus elrendezését is lehetővé tette. Az apostolok csoportjait átjáró indulathullámok középtengelyébe illesztett s a háttér középső ablaknyílásának fényglóriájától övezett Krisztus alakja így a képszerkesztésben is megkapja a kimondott szavaknak megfelelő isteni jelentőségét. A körülötte zajgó indulathullámok közelébe érve, megtorpanva visszahúzódnak s ez által a lelki elhagyottság belső végzete hatásos külső hangsúlyt kap. A hirtelen láng módjára kicsapó taglejtések sokasága közepette Krisztus bánatos fejhajtás-

sal koronázott, fenséges mozdulatlanságában s a kimondott szavak nyomában járó reménytelen hallgatásában már benne sötétlik az elháríthatatlanságában megrázó, legnagyobb, isteni sorstragédia.

Az apostolok ábrázolásában Leonardo jellemfestő művészete legnagyobb diadalát ülte. Ugyanazok a szavak mindegyikből egyéniségének és vérmérsékletének megfelelőleg más és más hatást váltanak ki. Az izzó felháborodást és fagyos döbbenetet, az alélt fájdalmat és rajongó odaadást, a sötét rémületet és ostromló kétséget, a fölhevült és néma tiltakozást, mely a lelkekből előtör, itt szélesen eláradó, ott melegen ívelődő, amott pedig fájdalmasan görcsös és ijedten zökkenő taglejtések kísérik. A kezek beszédéhez a változatos testtartás és arcjáték adja meg a kíséretet. Leonardo apostolai számunkra egyéni jelentőségükön túlnöve egyben az emberiség egy-egy testi és lelki típusának általános érvényű képviselői. Az egyénnek ez a magasabb rendű felfogása Leonardonál a cinquecento-szellem ihletében gyökerezik.

Az alakok belső dimenziójának megnövekedésével együttjár a külső dimenziók megnövekedése, ami nemcsak a felfokozott méreteken, hanem a kereszteződő és egymásba tolódó mozdulatok által földézett erőteljesebb testiségben is kifejezésre jut. Ugyane cél érdekében Leonardo az asztal méreteit is valószerűtlenül lecsökkentette s a szinterül szolgáló, hátul három ablakkal áttört, oldalt pedig lecsüngő szőnyegekkel borított szobát a quattrocentóban divó tágas csarnokokkal szemben szűkre szabta. A minden fölösleges dísz kerülő háttérnek szőnyegek és ablakok által történt kisebb geometriai egységekre osztása is csak egy célt szolgált: dar rilievo alle figure.

Leonardo remeke élményszerű hatásában egykor, miként Goethe helyesen mutatott rá, a helyzeti energiáknak is nagy szerep jutott. A kép valamikor együtt élt a barátokkal, akiknek szeméi előtt, mikor estéknént, priorjukkal a középben, asztalhoz ültek, feltárult s minden nap újra valósággá lett a másik, emlékezetes estebédnek a képe, az a lángelméjű művészlátomás, melyen át az Istenség tekintett le a földre. Az élettel való ezt a meleg kapcsolatát Leonardo Utolsó vacsorája ma már elvesztette. A múzeumszerűen átalakított refektóriumban a mai látogató erre a jelentőségteljes, eleven kapcsolatra már csak utalást sem talál.

Hekler Antal.

ÓBUDÁN.

*Kaszárnya-bérház, malmok, törpe házak,
Sikátorok közt csengő villamos.*

*Kemény-bálványok, mik vigan pipáznak,
S kocsmák cégérje halkán ringadoz.*

*Túlhan Aquincum, Róma kőhalottja,
Átnéz a síkra topolyfák sora.*

*Kristályhabját egy-egy erecske ontja,
S izzik a tájon alkony bibora.*

*Hat óra. Gyárok kürtje szól a csendbe'.
S Buda, királynék egykori szerelme
A vén Hármashegy árnyán megremeg.*

*A földnek mintha kebele zihálna . . .
Hisz ott látszik az égő napsugarba'
Árpád, kinek itt sírja elveszett.*

Havas István.

KEZEK.

APOR felemelkedett a földről, mintha óriási ködszellem lett volna. Széttárta bőrancú szürke köpenyét. Redőibe beleölelte az önkívületben táncoló párokat. Jóságosan rejtegette el őket a fal körül vont deszkalócákon ülők szeme elől.

A lehangolt hegedű vijjogott. A klarinét recsegve hasogatta a dobhártyákat. A klarinétos pulykavörös, feldagadt arccal fujta szerencsétlen szerszámát. Szeme vérbenforogva düleedt ki s még külön mutatvánnyal is szolgált a körülötte bámészkodó falusi gyerekseregnek. Elnyűtt torkából hörgő zakatolás hallatszott. Ez a hang egészítette teljessé a két hangszerből álló zenekart.

S ebben a túlfeszült légkörben ellentállás, vergődés, leküzdhetetlen vágy és elernyedtt megadás döntötte el egy emberi élet sorsát.

A korcsmaajtó előtt szép, fiatal pár ember táncolt. Szorosan a fal mellé huzódtak. Nem bíztak meg egészen a por titoktartásában sem, térben is minél messzebb igyekeztek a szoba felső végén ülő falusi előkelőségektől. Táncnak ugyan kevés volt az aligmozgásuk, mert csak a felső testük kígyózott a zene ütemeire. A lábuk szinte mozdulatlan maradt, mint az ajkuk, melyről ritkán röppent el egy-egy szó. Csak kíséretképen simult ez is egymástól elszakadni nem tudó nézésük beszédéhez.

A férfi szeme csábított, vágyat élesztett, követelt és parancsolt. Apródonként győzte le a leány menekülésre kész tekintetét. Hosszas ellentállás lehetetlen volt. S mikor a másik szempárban szétszakadt a vágy fátyola, a könnyörtelen fekete szemben fellobbant a diadal tüze. Szinte feleslegessé tette lihegő felujjongását:

— Hát jössz?

A leány megadással telt halk igenje csak kiegészítette szemének alázatos odaadást valló beszédjét.

A férfi előre indult. A leány követte.

Szerencsésen kiosontak, nem vette észre senki. A koratavaszhomálya átvette őket. Megbujtak benne, mint odabent a por köpenyében. Nesztelen lépéssel, szótlánul haladtak át az alvó falu hajnalzsendergésén, mint két gyorsan elsuhanó álomalak.

A falun kívül bizonytalan fény várakozott reájuk. A felkelni készülő napkirály küldte előre halvány szolgálit, hogy a tolakodóktól tisztítsák meg a trónjához vezető utat. Megremegve huzódtak vissza a hajnali csillagok.

És ebben a kettős világításban rajongó imádással nézte a leány az előtte haladó férfit.

Nézte karcsú, izmos alakját, — milyen biztosan mozog a sziklapart felé vezető ösvényen! És nézte a kezét, — milyen határozott markolással fogja át a faragott hegymászó botot! Alig látott még, inkább csak sejtett. S mélyen a tudata alatt, épen ilyen csak sejthető érzés fogamzott. Ez az érzés eltéphetetlen láncszemmel kapcsolódott a kézhez, amely ma este kinyult utána, megfogta és birtokába vette.

Nem nézett vissza. Nem is gondolt arra, ami mögötte maradt. Nem sajnálta nagy, cserepes házukat, virágos kertjüket. És nem sajnálta a jólétet sem, amelynek hátat fordított, hogy felcserélje a kötőre nyomorúságos életével. Hiszen még a szüleivel sem gondolt. Pedig tudhatta: az anyja kitagadja, apja vérző szívvel siratgatja majd, ha kitudódik, hogy dédelgetett gyermekük a hegyi füveket gyűjtögető, boszorkánnyá kikiáltott vénasszonynak mondja ezután: anyám.

Anna csak a férfit gondolt. Sugár alakjára, ölelő karjára, villogó szemére, csókot ígérő dacos szájára. S a maga felgyújtott, lobogó vérére, amelynek égető gyötrelmét más meg nem enyhítheti, csak az, aki izzásba hozta. De a vágyakozás magasan égő lángja mellett ott pislogott a különös, alig sejthető érzés is s az alakjáról minduntalan a kezére vonzotta a nézését. Mintha felébresztett testisége mellett még más, eddig ismeretlen vágy is szunnyadt volna az énjében; ettől a kéztől várta mindazt, amit egyszerű lelke igényelt. Csak ez a kéz adhatja meg ezután neki, a kitaláltottnak vált teremtségeknek azt, amit eddig a szülei adtak. Segíteni fogja, bajában megvédi, örömét megosztja, könnyeit letörli. Megbocsátást, elismerést, mindent, mindent ez a kéz ad ezután!

Szinte reáborult már, hogy hálától remegve csókolja meg. De mintha tiltószó zendült volna benne. Még ne! Majd csak akkor, ha jó lesz hozzád!

Rózsaszínű fátylak lebegtek a sziklák ormain. A kövek ragyogószínű fényrózsákat nyitottak. A levegő erősen lehült és érezni lehetett, hogy a hegyeken túl már ott izzik a nap a láthatár szélén. Az út meredeken vigyorgott a leányra. A völgyben pöfögő fekete vonat szaladt át a sinek villogó szalagján. Lassan bontakozott ki Erdély kapujának minden pompája.

De Anna nem látta a sok, lenyűgöző erejű szépséget. Elfulladva kapaszkodott fölfelé a szikla ösvényén, amelyen a kötőre kívül nem járt soha más. A kövek lazán mozogtak. Egy-egy le is vált, hogy halk morajjal alágördülve eltűnjék a csenevész bokrok között.

A leány egyre várta, mikor nyúl segítségére a botot olyan biztosan markoló kéz. De hiába várta. A férfi nyugodtan, erőfeszítés nélkül ment előre, sőt koronként sürgetve szólt hátra:

— Siess hát, te! Mingyár feljön a nap! Még meglát valaki!

Az utolsó húsz méterért már alig bírta megtenni. Itt már nem volt

növényzet, csak moha. Ut sem volt, mert a férfi nekivágott egy meredek sziklának. Csak itt-ott kiálló részein lehetett felkapaszkodni.

Anna összeszedte minden bátorságát. Megtörten könyörgött föl :
— Segíts hát, Péter! Nem bírok felmenni . . .

A legény már hegyke győzedelmességgel állt a kunyhó előtt. Kaján vigyorgással nézte a lihegő leány kínlődását.

— De hiszen ide már csak a magad erejéből kell felkapaszkodnod, rózsám! Az én asszonyomnak meg kell ezt tanulnia!

. . . Véres kézzel, kimerülten rogyott össze a legény lábánál. Egyetlen érzése az volt, hogy lassan, csendesen kialszik benne valami. Ettől a kéztől segítséget nem várhat soha!

Legszívesebben fordult volna vissza. De a térde remegett. A szíve úgy szorult, mintha durva kéz markolászta volna. Nyomorult volt, kimerült és halálosan szomorú. Belerémült a lefelémenésnek még a végiggondolásába is.

S ahogy ott feküdt csüggedt tehetetlenségében, vad szomjúsággal tapadt szájára a férfi mohó szája. Beborította a szemét a rózsaszínű felhő.

Elfelejtette, hogy visszavágyott.

* * *

Ott maradt a hegyikunyhóban. Hűséges asszonya lett a kötőrőnek. Főzött neki, mosott reá. Fölkelt a hajnallal. Átment a völgyön túl várakozó erdőbe. Az fölkinálgatta neki minden kincsét és ő válogatott is belőle. Epret, málnát, gombát és virágokat.

Már tudott járni a sziklák között. Nem szédült meg a mélységek fölött és biztos lábbal lépkedett át a meglazult köveken. Csak a barlangoktól félt még. Összerettent, ha jártában-keltében váratlanul tátotta reá egy-egy a száját. A rossz tündérekre gondolt meg medvére, kurta kígyóra. Keresztet vetett. Összefogta a szoknyáját. És messzire kerülte a titokzatos rémségek tanyáját.

Emberének az anyja, az öreg fűgyűjtő még meg is szerette. Hiszen vidám volt és szolgálatkész, nem kevélykedett a származásával és mindeknek felett szerette az ő vad fiát.

Anna azelőtt sem igen gondolkozott, most meg ideje sem lett volna reá. A leánykori élete úgy járt vissza az emlékezésébe, mintha nem hónapok, hanem hosszú évek teltek volna el azóta. Az otthona, mintha nemcsak az alagút, hanem megjárhatatlan óriás hegyek és mélységes vizek választanak el tőle.

Pedig megtalálták a hazai hírek. Lent, a vasuti megállónál valóssággal lestek reá a hírhordók. Itt árulta virágait, gyümölcseit és hajlós fára fűzött gombáit a kirándulók hely látogatóinak. S itt jutott el hozzá minden hír. Szelídlelkű apja gyötrődő kétségbeesése és gögös anyja átká, ki megesküdött, hogy többé sem élet, sem halál nem vezetheti össze a leányával.

Ilyenkor ugyan lankadt lett a járása és távolbanézó a szeme. De az emberének egy mozdulata vagy szava elfelejtetett mindent. Új gyönyörökre csábította egészségtől duzzadó asszonyiságát. Csak homályosan emlékezett már az éjtszakára, amelyen vakon és süketen, teljes magamegadással jött el hazulról. S még homályosabban a kusza gondolatokra, melyek akkor hajnalban, a férfi kezét nézve derengtek fel benne.

Ugy élt, mint egy fiatal állat. Napfényben és mindig beteljesülő vágyainak tüzeben sütkérezett.

Hanem azért még egyszer sem történt meg, hogy megcsókolta volna az embere kezét, pedig különben nem fukarkodott szerelmének megnyilvánulásaival. Érthetetlen ösztön tartotta vissza ettől. Szívében valami még mindig arra a mozdulatra várt, amelyet ez a kéz a szerelmi kedveskedésektől függetlenül, jóságból ad majd neki.

* * *

A vasuti megállónál várakozott. Kosara tele volt fakéregből font, mohával kibélelt gyümölcsstartókkal. Kívánatosan kandikáltak ki belőlük a pirosuló málnaszemek. Nézte a keletről jövő folyót, de a szíve fönt volt az emberénél, ki ma új helyen kezdi feszegetni a sziklát.

Fiatal suhanc lépett melléje. Nagy, fényes kulcsot tartott a kezében. Kutatva nézett széjjel. Anna közelebb ment hozzá. Mindennap találkoztak ők itt; mindkettőjüknek a kirándulóhely adott nyáron kenyeret, mert a fiú meg a cseppkőbarlang vezetője volt.

A fiú türelmetlenül fordított hátat a jégtörök előtt örvénylő víz játékának. Homlokára mély ráncok barázdálódtak. Ingerülten nézett az alagút felé.

Az asszony ingerkedni kezdett :

— Tán Marikát várod, Jankó?

A fiú dühösen kapta föl a fejét.

— Mi közöd hozzá?

— Jó, jó! Csak kérdezem. Azért ne morogj! Hiszen nem akarlak bántani . . .

A fiú arca megenyhült.

— Nem is haragszok én tereád, Anna, de hallgasd meg, milyen bajba vagyok! Az öcsém megígérte, hogy idejében eljön. Mert a búcsúra készültünk Marikával . . . De még most se látom . . . Hallod, mán sípol a vonat az alagút előtt . . . Mingyár itt is lesz . . . Oszt én nem mehetek! Ó, hogy az én Istenem . . .

Elkeseredett szitkot mormogott magában. Szeme világított tehetetlen haragjában.

Az asszony elgondolkozott. Neki odafönt most nincs dolga és hátha itt kapna egy kis borraivalót? A kötőrő mostanában mindig keveselli a hazavitt pénzt.

— Add ide nekem a kulcsot, Jankó, elvezetem én az urakat.

Kételkedve nézett reá a fiú.

— Megtennéd, Anna?

— Mér ne?

— De nem tucc magyarázni.

— Baj is a. Láthatnak, ha van szemük, ha nincs, hát úgyis hiába. Én csak azt mutatom meg nekik, merre menjenek, hogy mindent láthassanak.

Jankó még habozott. De, mert a vonat már meg is állt s egy ablakból a Marika hímzett ingválla tarkult feléje, kezébe nyomta az asszonynak a kulcsot. Fölugrott a mozgó vonatra és úgy kiabált vissza :

— Csak aztán jól becsukd az ajtót ! A kulcsot meg add oda Jóskának, ha előkerül !

Az utasok már körülfogták az asszonyt. Egy-kettőre elkelt az illatos málna. Csak azután álltak meg, hogy álmélkodva nézzenek széjjel. És még a legridegebb lelkű emberen is átfutott valami istensejtés ennyi természeti szépség láttára. A hegy derekán százados erdők susogtak. Ragyogó sziklák ágaskodtak az ég felé. Sebes zúgással jött a megáradt Körös. Szédületes gyorsasággal zuhogott beléje egy kis vízesés. S az utasokkal szembe álmosat ásított a cseppkőbarlang. Vasrácsfogain megtört a délelőtti nap fénye.

Tizenöt-húsz férfi és nő gyűlt itt össze s kívülük egy fiúiskolának vagy harminc nagyobb növendéke. Ezek külön álltak a többiektől. Vezetőjük, egy pirosképű kövér tanár, megengedte nekik, hogy tetszésük szerint töltsék a délelőttöt, de pont délre a vendéglő előtt legyenek s délután majd együtt nézzék meg a barlangot.

A fiúk azonnal széjjel is széledtek. Kettesével-hármasával indulnak különböző irányba. Csak ketten maradtak vissza közülük, de ezek nem szegődtek egymáshoz sem. Az egyik ösztöntől vonzatva lassan ment föl a vízesés felébe emelt fahídra. Imára tévedő kézzel nézte a fenséges képet : a morajló zuhatagot, a világító színű sziklákat, a tajtékkozva zúgó folyót s a Csucsá felé huzódó hegyeket. A lelke sóhajtva formálta a szent szót :

— Isten !

S mintha harangok kondultak volna ünnepre, megremegett a térde is.

A másik, egy fakó, szeplős arcú, meggörnyedt fiú, belevegült a barlangba készülők csoportjába. Már a kiszálláskor meglepte az asszony vadszépségű, izmosan karcsú alakja, egyenes szemöldöke és fátyolos nézése. Izgató titkokról tudott ez a nézés és belekuszott a fiú idegeibe. Pedig közönyösen siklott végig rajta. S a fiú mégis hívó szónak érezte, amely túlzengi a folyó zúgását, erdők suttogását, zuhatag moráját s a távolban elhaló vonatdübörgést. Minden idegszála, vérenek minden lüktetése visszhangozta ezt a szót : Jöjj !

Nagy robajjal nyílt meg a hatalmas vasajtó s a társaság kissé elfogultan lépett a homályos barlangba. A fiú előrenyomult a többiek

közül s az asszony mellé sompolygott. Szíve sebes döbbenésekkel dobogott, félt, hogy más is hallhatja.

Megindultak. Az imbolygó fény csak homályosan világította meg a csipkézett ívekhez, karcsú oszlopokhoz, szentek hosszú köpenyes szobraihoz hasonlító fantasztikus cseppkőalakokat. Aljuk talán még a bölény és egyszarvú bögését, az ősember harcos üvöltését hallgatta. míg kővé merevült. S lecsuppenő szemeik ma már csak elképzelt képeket tükrözhetnek vissza. A tetejük meg szánakozva nézte az el-sápadó arcú késői ember csoportját.

A fiú nem érezte a többiek szorongását. Igaz, hogy nem is nézett semmit. Csak azt tudta, hogy az asszony ringó testéből vonzó erő árad és behatol az ő ereibe. Ez kényszeríti, hogy lehetőleg közel menjen hozzá. Elragadtatva nézte mindig csak a nőt s mikor a feje fölé emelte a lobogó lánggal égő acetilénlámpát, szinte felkiáltott gyönyörűségében.

Az út egyre emelkedett, helyenként meredek fagrádicsok vezettek a magasba. Néhol még korlátjuk sem volt már s lent, mélyen a fapadló alatt sebes beszéddel csacsogott a barlang mélységeiben eredő kicsi patak, amely odakint egyre megújuló szerelmes vággyal veti magát a folyó karjába.

A fiút megszedítette a mélység és az asszony közelsége. Megtántorodott. Anna ijedten nézett hátra és biztatóan fogta meg a kezét. Magyarázva fordult a többiekhez :

— Sokan járnak így, mert nem bírják a barlang levegőjét. Hát furcsa is azt tudni, hogy a föld alatt jár az ember : sok úgy érzi, mintha nyomná valami a feje tetejét . . .

A fiú erősen szorította az asszony vezető kezét. Nem értette mit mond, csak a hangja csengését élvezte. Nem is vette észre, hogy már lefelé haladnak, még most is lélekzet után kapkodott, mintha a kapaszkodás fárasztaná. Az agyába sejtések és ébredő vágyakozások kuszálódtak össze. Most lett férfi, akit először víz asszony után a vágya.

Leértek a barlang mélyébe s még egy ideig követték a patak folyását. Az asszony odalent kihúzta kezét a fiú szorításából s az azután már csak támolgott utána. Szédült a feje, káprázott a szeme. Mintha az agyából hallatszott volna a folytonos zúgó suhogás, amelyet az ismeretlen mélységben eredő patak örök rohanása okoz. S mikor visszamenőben meglátta a barlang vasrácsos ajtaján beáradó napfényt, úgy érezte, hogy pokolból jut ki. Hogy ez a fény megszabadítja már-már elviselhetlenségig fokozódó gyötrelmeitől.

Az asszony bezárta a vasajtót. Kulcsát átadta az előkerült fiúnak és szégyenkező örömmel tette el a borraivalót, melyet egy idősebb ír adott neki, amiért nem fecsegett útközben.

Lassú beszélgetéssel oszlott széjjel a társaság. S Anna karjára fűzött kosarával áthaladt a hídon, ahol imádságos elragadtatásában még mindig mozdulatlanul állott az egyik növendék. Nem is gondolt

már a másik fiúra, aki olyan szorosan fogta odabent a kezét s akinek vértelenné vált arca megdöbbsentette a napfényen a többieket.

Átment a sineken és könnyű mozdulatokkal kapaszkodott fölfelé a sziklaösvényen. Egyszerre az az érzése támadt, hogy követi valaki. Hátrafordult. Alig húszlépcsnyire csakugyan ott törtetett utána az égő szemű, lihegő fiú.

Anna csak most értette meg a viselkedését. Beleharapott az ajkába. Bántotta a gondolat, hogy ez a nyomorult kölyök reá, a szilaj kötőrő asszonyára emelte a szemét. Meg akart állni, hogy visszaszidja a tolakodót. De abban a pillanatban megremegett benne a már majdnem elfelejtett vágy.

Nem . . . Nem úzi vissza ! Ez az emberének a dolga. Neki kell megvédelmeznie az idegen férfiak kívánságaitól.

Fölkacagott. Végiggondolta, hogyan ragadja nyakon izmos kezével a nyápic kölyköt az embere; hogyan tartja majd le egy szikláról a mélység felébe, hogy nagysokára, kétségbeesett rimánkodásra eressze el s egy rúgással adja tudtára, hogy ez az asszony épen olyan elérhetetlen, mint a nagyurak féltett asszonyai . . .

Kiegyenesedett az alakja. Megringatta a csipőjét. Vállán keresztül, a szeme szegletéből visszanezett a fiúra s ment előtte tovább. Az meg zihálva, néha négykézláb utána.

* * *

Fönt, a legmagasabb sziklacsúcs lábánál, egészen függőleges helyzetbe dolgozott a kötőrő. Kötéllel erősítette magát egy kiálló kőszirthez. Meztelen karján feszültek az izmok. Erős keze könnyedén forgatta a csákányt. A napfény villogott a fényes szerszámon s a sziklagyermekek nagy hasábokban váltak le anyjuk testéről, hogy a meredeken alágurulva panaszos sírással hulljanak széjjel. A völgyben egész kis halommá nőttek már a szétzúzott kövek, a bátrabbak egészen a sinekig merészkedtek s onnan nézték az utánuk guruló testvéreket.

A nap ragyogott. A szél szabadon nyargalt át a bércek fölött s tölgyerdők hűvös illatát hordozta magával.

A kötőrő a szemét árnyékolta a kezével. Látta, hogy jön az asszony s utána még valaki. Egy férfi . . .

Rút mosoly suhant át az arcán. Vállat vont és dolgozott tovább. Egészen meglepődött, mikor háta mögül előbukkant az asszony s utána óvatosan, de esztelen vágtyól egyre hajtva a fiú, aki a hatalmas férfi láttára fakóra vált arccal fordult meg és hanyatthomlok rohant vissza.

Az asszony megállt a sziklaparton. Csipőjére tette a kezét. Hátravetett fejjel hahotázni kezdett. Kacagott üdén, gúnyosan, csengőn, hogy a sziklák is eltanulták tőle és százszoros nevetéssel verték vissza a kijózanodott tolakodót.

* * *

A növendékek csapatja lassan kigyózott be a barlangba. A szemközi sziklafalról elfehérült arccal, reszkető szájjal nézte őket az asszony. Innen felülről igazán olyan volt ez a menet, mint a sziklák viperája, amelynek a csípése halálos sebet ejt.

Az asszony szíven is mélyről vérző seb tátongott. S ahogy megpróbálta összeszedni a gondolatait, hogy egymásután sorakoztassa el mindazt, ami történt, rettenetes átok szállt föl a lelke legmélyéről, hol ma megint végsőt lobbant a reménykedés halvány kis lángja. S a törtétekért a fiút okolta, a rút, tűzszemű kölyköt, ha ő nem jön, soha nem éri ez a megalázás. Ez a nagy szégyen . . .

Mikor belefáradt a nevetésbe, visszafordult a kötörőhöz, hogy diadalmas szépségében gyönyörködhessek. A férfi egykedvűen evett. Épen túrótt vett ki az átalvetőjéből. Nagy karéj málékenyeret vágott le hozzá. Nem is nézett az asszonyra.

Anna odaugrott. Megragadta a vállát és megrázta.

— Péter, még utoléred! . . . Nézd, úgy megy, mint egy sündiszno! Többet gurul, mint jár! Menj, Péter, segiccs neki! Rúgj rajta, hogy hamarabb leérjen!

A kötörő evett tovább. Csak nagysokára bökte ki a szót:

— Mi közöm hozzá!?

Rémülten bámult reá az asszony.

— Mi közöd, Péter? De hiszen én utánam jött! . . . Engem kísért. . . Engem akart! . . . Hát nem érted, Péter?!

— Hát akkor minek hoztad ide?

— Minek?!

Az asszony arca megnyúlt. Szeme réveteg lett. És távolból jövő értelmetlen zsongásként hallatszott el a füléig az embere hangja.

— Tudhattad, hogy itt vagyok. MÉR nem vitted másfelé? Mintha bizony el nem kelt volna az a kis pénz, amit ez a fajankó adott volna!

Hirtelen, szinte megnyílt alatta a föld. Forró, tüzes lángok csaptak föl a szeme elé. Aztán lebukott és hangos jajveszékeléssel sírt föl.

Mire föleszmélt, egyedül volt. A kötörő csákánya már másik sziklából feszegette a követ.

A nap vakítva kápráztatott. A láthatár szélén könnyű fehér felhőfátylak lebegtek. De az asszony csak a bensejéből áradó nagy sötétiséget érezte.

Fölkacagott. Keserűen. Gúnyosan. Velőtrázóan.

S újra látta a kezet. A védelmező kezet . . . Nem, nem is kellett volna védelmeznie sem. Elég lett volna, ha lesujt reá, amiért kiszámított kacérsággal kellelte magát az idegen férfi előtt. Hiszen még ebben is szeretet lett volna . . . Védelmet várni?! Ha-ha-ha! Hiszen neki soha, senkije se lesz, aki megvédelmezze! Se medvétől, se farkastól, se testére éhes férfitől . . .

És lassanként kibontakozott szeme előtt a hegyvidék. A meredek

sziklák, a kövek, a vasútvonal ragyogó sinjei s a lába alatt a mélység, a feketén tatógató szakadék . . .

— Ott jó, — gondolta s lassan kúszni kezdett feléje a kövek között.

Még egy pillanat s mögötte marad minden gyötrelem. Megkezdődik az örök béke. De egyszerre parancsolóan markolt bele valami a szívébe. Megremegett. A szorítás ismétlődött, gyöngébben bár, de most is határozottan. Melegség csapott át a testén. Mintha csak most eszmélne, önmaga elől menekülve rettent hátra.

És térdreborulva, megenyhülő zokogással figyelte a gyermeke haláltól rémüldöző tiltakozását.

* * *

Ettől kezdve csakis ezt figyelte. Rajongó szeretet ébredt benne előre is a gyermeke iránt. Ez, ez vezeti majd vissza hozzá az emberét, hiszen egyforma öröm dobogtatja meg a szívüket, mikor megérkezik. Lehetetlen, hogy akkor meg ne találják egymást.

Hosszú, titkos tanácskozásokba kezdett az anyósával. Vakon követett minden tanácsot, amelyet ez a gyermek egészséges fejlődése érdekében ajánlott. Naphosszat járta az erdőt, hogy lusta ne legyen. Elúzta magától a keserúséget, hogy a gyermeke vidám lehessen. Vipera-bőrt hordott a keblén, hogy kígyó meg ne marhassa. Farkasszőrt égetett péntek éjtszaka, hogy duvad ne bánthassa. És újhold éjtszakáján kilenc kőből vont közben mondott el három Miatyánkot, hogy a gyerek feje soha ne szédüljön s a kövek örökre oltalmazzák.

Lassanként visszatért a régi kedve is. Óraszámra dudolt senkitől se hallott halk dalokat és fakéregből kis bölcsőt készített. Száritott fűvel és mohával bélelte puhára és madarak elhullatott tollát gyűjtögette össze kis vánkosnak.

Ha az embere az egyre nehézkesebbé váló mozgása miatt zsörtölődött, csak magára haragudott. Téli estéken a szabad tűzhely lángjánál el-elnézte a szép fejét. Szívébe akart vézni minden vonást, hogy épen ilyen legyen a fia.

Mert akarta, hogy fiú legyen. Tudta, hogy leány csak újabb keserúséget hozna. De ez bizonyosan fiú lesz! Hiszen annak kell lennie!

Fiú lett.

Péter otthon sem volt a kínok éjtszakáján. Lent járt a faluban. Mostanában gyakran le-lejárt a korcsmába és Anna nem is igen bánta. Hiszen minden megváltozik majd, ha itt lesz a gyerek.

Csak szerencsésen megérkezzék.

Véresre harapta kínjában az ajkát, de nem sikoltott volna; akkor gyáva és fájdalmatat tulságosan érző lesz a gyermek. Csak vergődött hát szóltanul, míg az öregasszony halkan sürgölődött körülötte, mindenféle titkos szerrel és csalhatatlan igével segítve elő a szabadulását. S mikor meghallotta gyermeke első sírását, mikor a vénasszony diadalmas örömmel kiáltotta ki: fiú! túlradó boldogságában minden

kínt felejtett. Az öreg még tett-vett körülötte. Szóval tartotta, hogy hamar el ne aludjék. Aztán kiment és behúzta maga után az ajtót. És Annán erőt vett a leküszigetelhetetlen álmoság. Elaludt csendesen és mélyen. Ugy, mint kicsikorában.

* * *

A nap már magasan járt, mire fölébredt.

[Eleinte azt sem tudta, hol van és mi történt vele? A magáreszmélés csak akkor lett teljes, mikor deszkából összerótt fekhelye mellett fölsírt a kicsi. A vénasszony odatette mellé. Nem volt bepólyázva s Anna gyönyörködve nézte erős kis testét, sötéthajú fejét, hunyorgó kék szemét.

Beleremegett a szívébe :

— Anyám!... az én apám szeme!

És elfogta a megrázóan erős vágy, hogy gyermekévei őrzőjének, jóságos apjának megmutathassa. Hogy megbékíthesse valahogy és megéreztesse vele azt, amit maga most tisztán érzett: Ez akart lenni! Ezért hagyta el benneteket, mert ez ösztönzött! Most már itt van és ő kér benneteket: Bocsássatok meg nekem! Ne adjatok semmit, csak egy-egy jó szót. Csak azt engedjétek meg, hogy az örömet és bánatomat újra hozzátok vigyem!

Gyöngeségében mindent elfelejtett. Elmosódtak anyja zord átkai. Elmaradoztak a fájó emlékek, a Péterrel-együttélés mementói. Most úgy érezte, hogy könnyen megy majd a kibékülés. Péter is engedékenyebb lesz, ha ezt a gyönyörű kis fiút meglátja s az édesapja majd meglágyítja az anyja kőszívét.

Beleringatta magát a boldog jövő álmokkarjába. És várta, nagy, büszke örömmel várta az emberét. Leste a pillanatot, mikor meglátja őket. Mikor összeöleli a gyermekét és az asszonyát, hogy összedobbanhasson hármójuk szíve.

Várt.

Eljött a délután. Utána lassú, ólmos lábón az este. A sarkokból sötét árnyak kúsztak elő. A sziklák ormain kialudt a ragyogás. Az asszony harcolt az álommal. Föl-fölriadt szendergéséből. Ugy hallotta, hogy kopogtattak.

De csak a kecske fészkelődött az átellenes sarokban.

Megvirradt. S a nap első sugaraival egyszerre lépett be az ajtón Péter. Virrasztástól duzzadt vörös szemhéjával álmosan hunyorgatott bele a szoba félhomályába.

Az asszony dobogó szívvel ült föl. Fölvette a gyermekét és vágyva nyujtotta a férfi elébe. Fájdalmaktól elgyötört teste, virrasztástól kimerült elméje egyetlen érzésre volt csak képes. Várta a megváltó mozdulatot, a nagy öröm mindent jóvá tevő kitörését.

A férfi tántorgó lépésekkel botorkált beljebb. Megállt a fekhely előtt és dühösen motyogott:

— Ugyan megjártam. Hazajövök aludni, oszt ez vár rám! Biztosan bög majd a poronty!

Az asszony most nem akarta könnyen földadni a harcot. Könyörögve emelte följebb a gyermekét:

— Fiú, Péter! Nagy! Erős! Egészséges! Nézd meg hát a fiadat, Péter!

A férfi szívében megmozdult valami emberiesebb érzés. Lehajolt, hogy megnézze az ébredező gyermeket. A napsugár épen akkor szökkent föl fekete kis fejére s a gyermek kinyitotta nagy, kék szemét. Révete-gen, nézés nélkül fordult szeme jobbra-balra.

Durva káromkodással lökte vissza Péter az asszony gyermeket tartó karját:

— Kék a szeme, mint azé a bitang, uraskodó apádé!... Láttam tegnap délbe a vén gazembert! Még félrefordult, mikor meglátott. Én meg odaköptem elibe! Oda én!... De ha még eccer elébem kerül, a nyakát tekerem ki! Ki én!

És bortól akadozó nyelvvel istentelen szitkokat tördelve, botorkált ki a konyhából. Nemsokára dühös csákányütések zaját verték vissza a sziklafalak.

* * *

Fénytündérek settengettek be a lombok folyton hullámozó sátorleplén. Mintha minden figyelt volna. S mikor halk lépések zaja hallatszott, örömmujjongásba tört ki az erdő. A lombok pergő szavakat suttogtak egymásnak. A virágok magasra emelt fejjel lestek be a fák törzsei közé. Egy sziklalap alól kis gyík bujt elő. Fényes szemével kíváncsian nézett a lépések irányába.

Az asszony jelent meg a tisztáson. Nem nézett se jobbra, se balra. Áhitattal szorította keblére a gyermekét. Leste a mosolyát, figyelte kis ajka gügyögését. Mintha megnőtt volna az alakja. Megnemesedett az arca. Ragyogás tört elő mély szeméből. Leült egy fa alá és gyönyörködve nézte a fia csillogó, vidám szemét. Nézte, nézte a gyermeket, míg fátyolos lett a tekintete. Most, hogy a fia szemén át apja jószágos, szelid szeme nézett a szívébe, újra meglepte a napok óta titkolt aggódás apja életéért.

Megzörrent egy kavics. Az asszony fölkapta a fejét. Jankó jött a barlang felől. Őt várta Anna. Minden reggel idejött, hogy híreket hozzon a betegről. Másutt nem találkozhattak, mert a kötőrő, akit egyre elkeseredettebbé tett a szülők haragjáról a korcsmába hordott sok szóbeszéd, megtiltotta, hogy érdeklődjék az apja után.

Jankó félénken, habozva közeledett. Az asszony felugrott és elébe szaladt. Egyik kezével gyermekét szorította magához, másikat a fiú elébe nyújtotta. A Jankó szomorú arcának láttára lassan aludt ki szemében a reménykedés tüze. Csüggedten hanyatlott alá a karja.

— Meghalt?

— Meg.

A fiú küzdött a meghatottsággal.

— Ma hajnalba hótt meg. Sokat szenvedett. Mindig téged kiabált. Érted is akartam jönni, de az anyád nem engedett. Én osztán kilestem, mikor kiment anyád. Bementem hozzá, oszt elmondtam, hogy mit izenél neki. Hogy fiad van, hozzá hasonlít, meg hogy beszélni szeretnél vele. Azt is, hogy mikor a kötőrő Csucsán járt, elkísértelek az ablaka alá. Meg hogy láttad is az ablakon keresztül. Láttad vóna, hogy megörült! Szorongatta a kezemet. Hát mér nem jött be? — aszongya... Oztán kimerett, rángatózni kezdett. Mind azt kiabálta: Mér nem jön, mér nem?! Ma reggel osztán láttam, mikor anyád kiszalatt az udvarra. Tördelte a kezit, kiabált, hogy...

A fiú ijedten hallgatott el.

Halálraváltan sürgette Anna:

— Mit kiabált?

— Semmit.

Anna vállonragadta a félreforduló fiút:

— Jankó, most azonnal mondd meg! Hallod, most azonnal mondd meg!

A fiú zavartan mentegetőzött:

— Ne báncs, Anna. Nem mondott az semmi olyast. Csak kiabált, hogy: Meghótt az uram! Jaj, meghótt az uram!

Az asszony kerekrenyitott szeme tüzesparázként világított fehér arcából.

— Jankó, mindent mondj meg! Hallod, mindent mondj meg!

A fiú vállatvont:

— Hátha mindenáron tudni akarod, hát azt kiabálta, hogy: Meghótt az uram, megölte az a rongy lyánya...

Az asszony megborzongott. Szorosabban ölelte magához sírni kezdő gyermekét. De most ezzel sem törődött. Keresztül vágott az erdőn és rohant lefelé. Bokrokba gabalyodott, ágak tépték a haját. Rántott egyet rajta és rohant tovább. Keresztülvágott az ösvényen, neki-vágott a sziklafal meredekének. Meg sem állt a kötőrő kunyhójáig. Ott ledobta a síró gyermekét. Odaállt a tejet kanalazgató embere elé. Felzokogva, de határozottan mondotta:

— Meghótt az apám... Megyek hozzá.

A kötőrő kirúgta maga alól a széket. Vadul forgott a szeme. Öklével rácsapott a rozoga fenyőfaasztalra. Sikoltva vált ketté a vékony deszkalap:

— Nem mécc!

Az asszony keményen nézett szembe vele:

— De megyek!

És erre újra felemelkedett az ököl. Lesujtott az asszony magasra emelt fejére.

— Hát halaggy! De ide vissza ne gyere többet!

Megindult.

Mintha mázsás köveket vonszolt volna a lába. A kiugró szikla-tömbök mintha egymásután szakadtak volna sajjgó, elkábult fejére. S lázas, összekuszálódott gondolataiba újra meg újra visszajárt a rémlátás. A lezuhanó ököl! Az ütéssel válaszoló kéz, — mikor a szívek könnye törlését várta . . .

Letámolygott a faluba. Nem járt itt azóta, csak a mult héten. Az utcán nem járt senki, csak egy-két gyerek bámészkodott utána. A legszebb ház előtt fekete tömeg. Síró asszonyok adogatják egymásnak a kilincset. Nem ismerték meg a tépett, magaszötte ruhájú, feldagadt fejű, tántorgó asszonyt. Sikerült behatolnia a kíváncsiak között. Még egy lépés és megláthatja a drága halott arcát! Csak az ajtót kell kinyitnia . . .

Az ajtó felpattant előtte. Belülről nyitotta fel valaki. S a halottas-ház lábhegyen járó, suttogó neszeibe élesen csendül bele egy rikácsoló asszonyi hang:

— Be ne ereszétek! Százszor megizentem, ide vissza nem hoz sem élet, sem halál! Ugy álgyon meg engem az Isten meg a Szűzanya, ahogy én a fogadásom megtartom! . . . Takaroggy!

Szikár alakja felegyenesedve tilt az ajtó előtt. S lesujtva fordul vissza a halott apja után vágyakozó asszony. Örökkévalóságnak hiszi, míg végighalad a kajánul suttogó asszony nép gúnyos sorfala között. A kerítés mellől a láncravert kutya vicsorítja reá a fogát. Ez az utolsó, amit a szülei házából lát.

Kiér a faluból. Előtte fenyegetően emelkedik a sziklás hegység, amelyről gyermekkorában azt hitte, hogy tündérek vára. Ott bujkál a kanyargó ösvény, melyen egy tavaszreggelen boldogságtól ujjongó szívvel haladt fel, vissza se tekintve arra, amit lent hagyott. Akkor még volt előtte út! De ma nincs sehol!

Zúgó agyára, hasogató fájdalmakkal lüktető halántékára szorítja a tenyerét. Már nem vezeti sem tudat, sem vágy. Csak ösztön.

A duzzadó melle viszi a gyermekéhez.

* * *

Az öreg fűgyűjtő már leste. Elébe hozta a gyermeket is. Suttogva vonta le az asszonyt az ösvényről s egy deszkából összetákolt kis kalibába vitte. Cserépbögrében tej állott a földön. Tavalyi korhadt levelekből ágy volt vetve egy sarokban. Odafektette Annát az öreg. Keblére tette a gyermekét. Megmosta az arcát a fasajtárból, azután még egyszer megmártotta a rongyot és rátette dagadt homlokára.

Az asszony agyában megszűnt a kavargás. Állati érzések uralkodtak csak benne. Hogy melle megkönnyebbedett, kinyújtózott. S mint akiben minden meghalt, tompa álomba merült.

* * *

Eleinte csak nappal merészkedett vissza a kötőrő kunyhójába, hogy az egyre gyengülő vénasszonynak segítsen. Későbbben alkonyatkor is megtörtént, hogy elsuhanó alakját meglátta a kötőrő. Nem vett róla tudomást.

Már leesett az első hó s a vénasszony egyre betegbb lett, mikor egy délben betoppant az ember. Anna riadtan kapta fel a fekhelyen gögicsélő gyermekét, hogy meneküljön.

Az embere rá se nézett, csak a foga közül mormogta :

— Mit mászkálsz mindig. Van itt elég dolog ! Csak láss utána !

Ezen az éjtszakán nem aludt az asszony. Mozdulatlanul feküdt és hallgatta a különböző hangokat. A Péter hangos, ittas horkolását, anyósa fájdalmas nyöszörgését, a kecskék fészkelődését.

Kint vihar tombolt. Olykor-olykor nagy csomó havat vágott a gerendákból összerótt kunyhó oldalához és az asszony a kalibára gondolt, amelyet azóta már bizonyosan elsepert a fergeteg.

Úgy szeretett volna hálát érezni az embere iránt, hogy végül mégis befogadta. De egész benseje fellázadt ez ellen. Nem és ezerszer nem ! Ha az irgalomnak csak egyetlen szikráját látta volna a Péter szemében, ha a kéz, melynek a nyomát még most is érzi, kinyult volna, hogy legalább a gyermeket megsimogassa, talán ráborult volna, hogy csókjaival halmozza el.

De így? Hiszen tudja, hogy pusztá önzésből hívta vissza ! Maga az anyósa árulta el, hogy más asszony után járt, de senki sem vállalkozott megosztani nyomorúságos életét. Csak úgy túri meg, mint egy hasznos állatot, — de többet, mint egy állatnak, nem adhat neki soha, soha . . .

* * *

Tavasza lett megint. A völgyekben már nyíltak a korai virágok. Fecskék surrantak át a levegőn. A szél is szelidebb dalokat dudolt, mintha elfelejtette volna a tél zordon harci dalait. A kis fiú már járt és esetlenül topogott anyja körül, ki mohával bélelt fakéregkosaraiba virágot szedett, hogy eladja az utasoknak. Pénzre volt szüksége, egyre több pénzre. A kötőrő nap mint nap a korcsmában ült már, korántsem volt elég a maga keresménye. Az öreg asszonyt elvitte a tél. Anna a füveket gyűjtögette ugyan, de kuruzsláshoz, vajákossághoz nem értett. Különben sem jött volna hozzá senki tanácsért. Anyja rettentő átkai mindenkit visszariasztottak tőle.

Jankó volt az egyetlen, aki érintkezni mert vele s így nem lepődött meg, mikor a vendéglő előtt eléje toppant.

— Agyon Isten, Jankó ! Mi ujság?

A legény különösen nézett reá.

— Anna, azt hiszem, valami baj van ! Ma reggel még odafent vót Péter, hallottam a csákányozását. De mán régóta nem hallok semmit. Ilyenkor csak nincs még a korcsmába?

— Nincs.

Anna tekintete követte a fiú kezének irányát. Éles szemével sorba fürkészte a meredező szirteket. Irtózva hátrált meg.

— Szentséges Máriám, Jankó! Nem a kötél libeg ott?

Jankó is megerőltette a szemét. Nézése belefuródott a távolságba. Aztán szó nélkül indult meg, pedig a távolban már zakatolt a vonat. Anna ölbekapott gyermekével nyomon követte. A sineken túl ösztönösen vette át a vezetést. Egyenesen a szikla lábánál tátongó mélység felé tartott, amelynek a szélén ő feküdt valamikor kegyetlen kétségbeesésében. És nem csalódott. Hörgő nyöszörgés hallatszott fel.

Jankó keresztet vetett.

— Vége. Onnan soha fel nem kerül!

Az asszony megfordult. Nekiiramodott és eltűnt a ház irányában. Kis idő múlva megjelent. A gyermeket odabent hagyta. A vállán karikába csavart vastag kötél. Szó nélkül kezdte odabogozni a csonka véghez, amelyet szomorúan lengetett a szél.

— Mit akarsz, Anna? Megint elszakad!

Az asszony üres pálinkásüveget rúgott félre az útból.

— Ez se szakadt el... Hiszen alig használta még. Ugy vágta ketté... Emiatt.

A fiú nem szólt. A száját rágta. Azon gondolkozott, hogyan mondja meg, hogy ő ugyan le nem ereszkedik.

Anna rá sem nézett. Erős csomót kötött a kötéltre, aztán lecsavarta a végét s odakötötte a maga derekára.

— Te idéfent maracc. De ha kiáltok, hát huzzad a kötelet!

A fiú motyogott, reszketett. Ellenkezni nem mert. Az asszony eltűnt a mélységben. Alakját elnyelte a sötétség. Legördülő kövek jelezték, merre jár. Azután csend lett. Majd rémült sikoltás dermesztette meg a feszülten figyelő fiút. Végre órák — vagy csak percek múlva, megrándult a kötél. A mélységből felremegett az asszony hangja:

— Segíits, Jankó!

Kétségbeesett küzdelem következett.

A fiú teljes erejéből húzta a kötelet. Lihegve leste, mint lett egyre feszesebb a lent levő s egyre nagyobb csomó fent maradt része. Kínosan hosszú percek múlva azt is meglátta, hogy mit húz. A kötéltre két hurokba volt beágyazva a kötőrő s alulról a két karjával tartotta, támogatta felfelé a nehéz terhet az asszony. Jankó későbbben sem értette meg, hogyan tudták ketten felvonszolni a hatalmas elesett tetemet. Mintha földöntúli erők költöztek volna az asszonyba. Szeme lángolt. Szaggatva lélegzett.

— A mejjén egy nagy kő vót. Előbb azt kellett legördíteni...

És borzadva takarta el az arcát.

A kötőrő felnyögött. Az asszony óvatosan fogta meg a karja alatt, Jankó a lábánál. Becipelték a kunyhóba. Levagdalták róla a ruhát. És mindketten összeborszongtak, mikor az isszonyúan összeroncsolt testét meglátták.

— Nem éri meg az estét, — mondotta Jankó.
És Anna rábólintott.

* * *

Megérte. Még két napig elkinlódott. Cserepes ajkáról folyton aradt a panaszos, káromló szó. Minden mozdulata elégedetlenkedés volt. Anna némán tűrte. Nem várt elismerést. Nem gondolta már, hogy áldólag simulhat fejére a kéz, amely mindent elvett tőle.

De arra, ami következett, még sem számított.

A második nap estéjén történt.

Vérvörös palástját ünnepélyesen húzta maga után a trónjáról lelépő nap. A szobában még bent guggoltak az utolsó fényfoltok. Az asszony a fekhely mellett kuporgott s belebámult a vörösen izzó sugarakba. Alig tudta, hol van, mit csinál. Kábult volt és kimerült. Csak ült térdére kulcsolt kézzel.

A fekhelyen felnyögött a kötőrő. Anna nem mozdult. Még hangosabb, még dühösebb lett a nyögés. Erre már felugrott és rémülten látta, az embere arcát a fájdalomnál is hatalmasabb erő torzította el. Szája kékes volt, a nyelve alig mozgott már. De a szeméből féktelen gyűlölet szikrázott s dadogó ajka kegyetlen szavakat tagolt:

— Hu-hun vagy? Mé-mér nem acc vi-vizet? A sze-sze-szeretődöt vá-várod úgy-e? Jankó ke-kell neked, te-te-te rongy!

Hörgött.

Az asszony alátámasztotta a fejét, hogy segítsen rajta. De Péter utolsó erejét összeszedve egészen felegyenesedett. Borzasztó hangon ordított fel:

— Vá-várod a sze-szeretődöt, ú-ügyi?! De ha ki-kimécc, meg-foj-fojta-lak!

És fenyegetően emelte fel az öklét.

Ezek voltak az utolsó szavai. Mire a nap palástjának utolsó csücske eltűnt az égről, elröppent a Péter életelhagyó lehellése is. Az asszony megdermedt szívvel fogta le kidülledt szemét. Összekulcsolta fenyegetésre emelt kezét. Nesztelenül tette meg az utolsó szolgálatokat a halott körül. De a szeme, mintha varázslat vonzaná, nem birt szabadulni a zúzott, kék foltokkal tarkázott viaszsárga kézről.

Úgy érezte, ezt a kezet látja ezután egész életében.

* * *

Rémülésbe dermedt arccal járt-kelt. Jankónak kellett intézkednie a temetésről, mert az asszony képtelen volt tette.

Pedig, — ha figyelni tudott volna, — ez a temetés nagy meglepetést hozott volna neki. Mert anyja kivételével a kis falu minden lakója ott szorongott a nyitott sír körül. Elhozta őket a kíváncsiság. Ismeretlen, nagy fájdalomkitöréseket vártak tőle, aki mindent elhagyott, hogy kövesse azt, akit most elveszített.

Lassan hozták le a kanyargó sziklaösvényen a koporsót. Anna merev arccal, érzéstelenül jött utána.

Semmi hatással sem volt reá az izgalmat áhitó tömeg. Magában egyre a lelkében fellobbant és elhamvadt kis fényeket számolta. Fényeket, amelyeket a reménysége élesztgetett s az embere keze morzsoltszél széjjel.

— Egy... Kettő... Öt... Hat... Nem annyi! Kezdjük elülről.

Az emberek szájtátva nézték a csodálatos asszonyt. Ösztönösen húzódtak vissza tőle. Ha jajveszékkel és a sírba akarja magát vetni, ezt megértik, — de ez a dermedtség utálatos volt előttük!

— Olyan ez, mint a kő! — sugta egy asszony.

És a másik hozzátette:

— Mindig is olyan volt. Nem bánta ez a szüleit sem!

— Na, nehéz élete lehetett mellette szegény kötőrőnek, — tódította a harmadik.

Mikor a temetés véget ért, szó nélkül fordítottak hátat neki. Követték a papot meg a keresztvivő fiúkat. Csak Jankó meg Marika maradtak ott. Hallgatva vártak reá egy darabig. De az asszony nem mozdult.

Jankó megköszöri a torkát:

— Menni kék, Anna! Mingyár szakad az eső!

Végighúzta kezét a homlokán. Széjjelnézett. Egy síron ott játszott a gyermeke. Virágokat tépett meg füveket, — úgy, ahogyan tőle látta. Nyujtogatta az anyjának.

Ölbekapta a kis fiút s az édesen gügyögve simította végig az anyja arcát. Fejét a keblére hajtotta. Azt suttogetta, hogy álmos és aludni szeretne.

Az Anna szívében csodálatos melegség indult meg. A melegség jött feljebb, egyre feljebb, — végre nagy, tiszta könnyecsekben kibuggyant. Mintha a gyöngye gyermekkéz erős támasszá nőtt volna hirtelen. Mintha azt sugta volna valaki: Ez a két pici kéz még megadhat mindent, amire a szíved vágyik!

S lassanként elhalványult lelkében a sok keserves kép. Csak az elsőt látta már és az utolsót.

A meredek sziklaösvényen felvezette Péter, hogy hozzájuttassa ehhez a nagy boldogsághoz... Hogy a keblére szeretettel simulhasson a gyermeke feje!

Elszállt a szívéből minden keserőség. Meghajtott fővel, alázatosan vette át embere hült, kegyetlen kezéből a legfőbb jót, a gyermeket.

Felragyogott a szeme. Kiegyenesedett. Karján a gyermekkel felfelé indult. Jankó és Marika óriásnak látták most, ahogy biztos lépésekkel ment egyre feljebb, feljebb. De nem sokáig látták.

A felhő féluton elébe jött és elrejtette a szemük elől.

Mint az emberek elől a végzetet az élet.

BETHLEN.*

AIG KÉPZELHETŐ érdekesebb és időszerűbb téma, amit magyar író a mai magyar közönség előtt szóvá tehet. A gondolatok és vélemények, kombinációk és tervek határtalan gomolyagjában haladunk ismeretlen sorsunk felé; s Bethlen alakja most már biztatón sötétlik elő a ködben. Tud-e mondani róla Surányi valami lélekreható, olyant, ami felemel és új erőt önt belénk?

Világos dolog, hogy újat, felfedezés- vagy leleplezésszerűt nem közölhet velünk, mert hisz amit Bethlen magáról és politikájáról a nyilvánosságnak szánt, azt már nyilvánosságra is hozta és többet, úgy sejtjük, semmi monográfia kedvéért sem fog közrebocsátani. Surányinak van egy-két meghitt adata a miniszterelnök ifjúságáról, készülődéséről az életre; elmond sok mindent a mult évek történetéből, mit talán már hallottunk valamikor, de már elfelejtettünk, vagy jelentőségét sohasem ismertük fel egészen; használ forrásokat, különösen a külföldi irodalomból, mik számunkra nehezen hozzáférhetőek vagy csak tökéletlen interpretálással jutottak el hozzánk, mást, egészen új tényeket azonban ő sem mondhat, valamint senki más, — amíg valamikor a jövőben meg nem nyílik a kutatás számára mindaz, ami most féltett titok.

A szerzőn fordul meg tehát itt minden. Történetet nem adhat kimerítő új adatok híján; politikát nem akar adni, mert nem mint politikus írja művét. Történetpolitikai tanulmánynak nevezi könyvét. Politika, mert létkérdésünkről szól; történet, mert e politikát, akárcsak a történetíró a messzi multat, ideális magaslatra helyezkedve, örök értékek szempontjából igyekszik vizsgálat alá venni. A «történet» nemesíti itt a «politikát».

Épen ez a nemes összeköttetés készlet bennünket arra, hogy Surányi művével e helyen bővebben foglalkozzunk. Hősét, kinek alakja az utolsó években szemünk előtt és mégis csak sejtethetően, mintegy önmagából és nem mások hangos szavától hirdetve bontakozott ki a kiválóság arányaira, Surányi kísérli meg először örök szempontok szerint elének állítani. Mindegy most, hogy a részletekben milyen előzetes meggyőződések vezetik a szerzőt végső ítéletében; valódi eredménye az, hogy könyve nemesít multat és jelent.

Mert áldás a példa, mely arra bátorít — napjaink gondterhes bukdácsolódásai között is —, hogy eszményi szempontokhoz merjünk szállani, amikor aktuális kérdésekről gondolkozunk.

A mai történetíró-nemzedékben többen vannak, akik ép ezért tartják szükségesnek, hogy az abszolút értékű kiindulópontok használatára fegyvermezett történettudós is foglalkozzék közelmult s még ma is aktuális érdekű eseményekkel. A kutatásnak adatfeltáró szorgalma itt bizony nem használ; az író egyénisége, tehetsége az, ami újat adhat: Surányi példaadása ezért hasznos; remélhetőleg kedvet ad másoknak is aktuális kérdéseknek távolabbi szempontokból való feldolgozására.

* Surányi Miklós: Bethlen, Történetpolitikai Tanulmányok.

A könyv címe, a Bethlen-név, voltaképen összefoglaló jelszó, amely alatt a szerző a háború utáni magyar sorson végigjárhatja tekintetét. Bethlen neve nincs mindenütt ott; de el kell ismernünk, hogy a szerzőnek sikerült, a természetesség erejével, éreztetnie, hogy Bethlen alakja mégis mindig ott van, várják őt, közeledik s végül, ahol nélküle történik valami, ott is az ő súlya érvényesül.

Mint mindenki, aki alapjában véve újra akarja átgondolni feladatát, Surányi is megtorpan célkitűzése előtt. Mi a nagy egyéniség szerepe a történelemben? Ha kimutatja, hogy hőse és szükségképen az ő hőse volt rendelve korunk vezetésére, úgy ügye előre veszve van. Logikus levezetést adhat ugyan Bethlen képességeitől egész a rá váró nagy feladatokig, ez azonban vékony váz marad csak, miben sokan hihetnek, de amit mélyen kevesen éreznének át. Ki mutathatja ki biztosra azt, hogy mikor viszik az események a hőst s mikor a hős az eseményeket?

Carlylenak, a hősök töprengő történetírójának nyomában és nem a logika cérnaszálának mentében indul el hát Surányi, amikor elfogadja azt, hogy az ismeretlenbe, a kiszámíthatlanba indult el Bethlen is, nem előre megtervezett úton és eszközökkel. Nem valami agyafúrtan kiokoskodott kulccsal lépett oda a nagy problémák ajtajához, hogy mindenki ámulatára megnyissa azokat. Nem ez a hős; nem ilyen ember kell ide. Egész ember, ki mindig egészen, készen áll. «Kinek vérében van az élet akarása, a képesség és művészet az élet folytatására». «Vakmerő és elszánt, ki vakmerő és elszánt emberekkel szemben diadalra tudja vinni a józan ész, a mérséklet, önuralom, szoliditás, a titokban messzenéző rejtett nagy koncepciók politikáját.» «Optimista, ki bizakodását saját erejéből meríti, az igazság s természet erejéből, a dolgok logikájából.»

E célkitűzésnek megfelelően kíséri aztán végig Bethlen életét történeti szerepe előtt is: a Bethlen-ősök tradícióit, amelyeken nagyra nevelődhet az utód, ha nem nevelnek is azok kikerülhetlenül csak nagy utódokat. E család-történeti része a műnek nagy vonásaiban is élénken hat. Ugyancsak lényeges motívumnak tudja elfogadtatni Surányi azt is, amit az erdélyi és a nyugati magyar mágnás politikai jellemének különbségéből vezet le. Bethlen ifjúságáról beszélve, szintén nem igyekszik sokat sejtető előjeleket felsorolni; az erdélyi faluban, a bécsi Teréziánumban, az egyetemi éveken, a hosszú külföldi utakon szabadon és egészségesen alakuló jellemet és szellemet lát benne. Érdeklődést a komoly irodalom iránt, de nem tudós könyvszenvedélyt; amit olvas, a való élet számára olvassa, mint ahogy gazdasági szakirodalomban való elmélyedése is gyakorlati tervekre és alkotásokra készíti aztán otthonában. Semmi fantasztikus vágy, túlfűtött ambíció, semmi költői módon túlszínezett képe saját jövő érvényesülésének. Nem olyan ember hát, ki egy irányban emberföltöttien nagyra készül, akit azonban többi oldaláról bátran meg lehet rohanni.

Mélyebb tanulsága Surányi könyvének éppen az egészséges jellemnek e találó rajzában rejlik. A nagy ember nem törekszik *mindenáron* arra, hogy nagy ember legyen. A természettől mindnyájunkba oltott túlvilági sóvárgást nem kell fantasztikus célokkal kielégítenünk. Nem a roppant lelkes lendület, hanem a mindig változóan adott helyzet millió követelményein való erős uralkodás, a győzelem után is új küzdelemre való készség, — ez jelenti az igazi közeledést az égi célokhoz. Lelkesedni és mégis a biztos földön maradni, amit hátrahagyunk, azt jól megépitettnek tudni, örülni a gondolatnak, hogy a boldog célt tán egyszer elérjük és mégis kerülni mindent, ami csábító szerencsésjáték csupán, — ez az igazi nagyság.

Üde és emelkedett érzés ez és Surányi könyvének ez érzés előidézése a legsebbebb eredménye. Hőse életművét nem látjuk már prózának, csupa óvatos alkalomravárákozásnak; nem unjuk már a lépésről-lépésre haladást, az alkút, a részletek építését; jóleső tudata támad bennünk annak, hogy mindnyájan egy hatalmas koncepció részesei lehetünk. Nem mechanikus szerkezete van annak, hanem erőteljes lélek a belseje és földöntúli elemeket rejt magában.

Nem csupán Bethlen Istvánt ismerjük el ezzel: ki mi kifogást talál tetteiben, szabadon láthatja azokat továbbra is. Elismerjük a személyébből sugárzó, mindent megelevenítő természetes erőt.

Surányinak nincs módjában, de szándékában sincs, hogy a változó történelmi helyzetekről, melyek között Bethlen megindult s tovább haladt, a statisztika pontosságával adjon számot. Inkább színekben és hangulatokban fejezi ki magát s csak ítéletein látni, hogy e színek többnyire mélyebb tanulmányok csillogásai. Kifejezőbben adják meg azt, amit tudni vágyunk, mint hosszas, okfejtő magyarázatok. Különösen a világpolitika változó fordulatainak rajzánál válik be ez a módszer; a nagyközönség eleget hallott már annak részleteiről és végre valóban oly szemléletes képekre vágyott, amelyekben lelkébe szívódható fogalmakat nyerhet.

Színes képekben vonulnak el előttünk a közelmúlt eseményei, emberei s a viharok közt támadt nagy kérdések; újjongva ismerünk rá egy-egy helyzetrajznál olyasmire, mit mi is átélünk és átérezünk. A színfoltok módszere tehát igen sikerült, bár sokhelyütt talán nyugodtabb és összefüggőbb előadást kívántunk volna. Surányi szemmeláthatólag Carlyle hatása alatt áll. Zűravaros korunk történetének megírásához valóban jól választott mester, aki ellentéteket sorakoztatva fel, állítja össze mondanivalóját és indulatoktól jobbra-balra forgolódva halad végső következtetései felé. A mi szerzőnk sokkal erősebb írói egyéniség, semhogy mintaképének hatását ne tudná önmagában felolvasztani, de, úgy hisszük, írói egyénisége mégsem egészen e modorhoz illő. Amit Surányi leír, az, ha mégoly megrázó is, végül mégis valami kellemes édes ízt hagy maga után, némileg hasonlóan Herczeg Ferenc stílusához. Sokhelyütt tehát keresnünk kell e műben az összefüggéseket, mert néhol bizony zaklatóan hat a rapszódia. Kifogásolnunk kell azonkívül a nevek halmazát, mellyel irodalmi célzásait kíséri; még előkelőbb műveltségű embertől sem lehet kívánni, hogy e nevek jelentőségéről minden további nélkül egészen tájékozódva legyen. A hatalmas irodalmi tanulmányok eredménye meglátszik Surányi biztos ítéletein; sokszor közvetlen hasznót is húz belőlük, amikor meglepően találó idézetekkel támogatja nézeteit, mint például Carlylenek Cromwellről szóló sorai, amelyeknél szinte keřessük, nem tévedés-e az idézőjel mellettük, annyira Bethlenre s helyzetére illenek azok; de a szélesebb olvasóközönség előtt nem egy célzás marad homályos értelmű.

Amikor arról beszél, milyen vezér kell válságos időkben, bizony mostohán bánik el a háborúelőtti nyugodt emberöltő vezérférfiaival. Azt hisszük, ép Surányi könyve készítette arra régi és mostani közéletünk egyik előkelőségét, Berzeviczy Albertet, hogy a mult napokban egy hirtel hasábjain felemelje szavát az ifjabb történetíró nemzedéknek egyre ismétlődő, hasonló ítélete ellen. Csakugyan veszedelmes dolog a hirtelen ítélkezés. A magyar történetírás több példáját mutatja annak, hogy évszázadok multán alapos kutatásokkal sikerült csak egy-egy régen elítélt kor valódi értékeit újra felszínre hozni. Azonban Surányi és társai, úgy látjuk, nem annyira emberek fölött, hanem a mult korok szelleme fölött ítélkeznek és rámutatnak az okokra is, — az örökös kényszerű

figyelemre a Lajtán túlra. S lehet-e csodálni, hogy a mai nemzedék harsogóbb riadót fúj, mint amely régen hangzott. Mi, most felnőtt nemzedék, csunyául meg vagyunk kínozva, zavarva; véresre megy a játék, minden inunkat, izmunkat megfeszítve alapos átalakuláson kell dolgoznunk minden téren. Ki hitt a háború előtt az ilyen szónak? Széchenyi óta nem termett olyan államférfiú nálunk, aki ily teljes újjászületést élete feladataul tűzött volna maga elé.

Inkább az esetleges új kiadás céljaira, mint bíráló szándékkal lenne néhány megjegyzésünk, csupán mellékes részletekre vonatkozólag is. Az egyik: a Bethlenek középkori őseinél említett «magisterek» nem voltak szükségképen tudományos férfiak; e cím, ha nem papok nevét kísérte, inkább a születés rangját jelezte. A másik megjegyzés Bethlen angliai egyetemi éveire vonatkozik, melyeket valóságban nem Oxfordban, de Kolozsvárott töltött. És Surányi művében ugyanilyen geográfiai tévedés jelentkezik, mikor a szerző Sámsondot, a Bethlenek ősi birtokát, [a sík mezőségből a «havasok aljára» költözteti. Végső megjegyzésünk a bécsi Teréziánium osztrákosító nevelésére vonatkozik s lényegesebb az előbbieknél, hiszen Bethlennek ez intézetben töltött ifjúságáról van szó. A császárváros levegője csakugyan nem magyarosított soha. Azonban, véletlenül közelebről ismervén ez intézetet, tudjuk, hogy ott már a béke hosszú évtizedein át is külön magyar tanterv szerint tanították a magyar növendékeket, lelkes magyar tanárok; az intézet a magyar kormányval kötött szerződés alapján csak ezzel a feltétellel élvezhette gazdag magyarországi alapítványait. S úgy lehetett tapasztalni, hogy a magyar ifjak öntudatát erősen emelte ép ez az idegenben, a monarchia legelőkelőbb családainak fiai között számukra biztosított különleges helyzet és sohasem lehetett észrevenni, hogy az előkelő nevek nimbuszának feláldozták volna ezt a büszke öntudatot. E kérdésre való kitéréssel valami más cél is vezetett bennünket; meg akartuk ragadni az alkalmat, hogy a magyar kultúra egy fáradhatlan és önzetetlen munkásáról emlékezzünk meg. Idegennevű, de tüzes magyarérezésű férfiú tanította évtizedeken át a magyar történelemre a Teréziánumban előkelő családaink fiainak egész sorát; életmunkájának hatása, névtelenül és hangos dicséretetek nélkül bár: bizonyára mutatkozik a mai magyar közéletben. Tomecsek György a neve a Teréziánium e volt tanárának; műveltsége, pedagógiai művészete, hajlíthatlan, szókimondó jelleme hosszú időközön át egyik legnagyobb hatású tanítómesterévé tették őt az intézetnek s egyúttal egyik legtekintélyesebb vezető egyéniségévé is. Amíg ő ott volt, addig számúzve volt, még az intézet osztrák tagjai közül is, minden osztrák fölény és előítélet a magyarsággal szemben. Bethlen István tudtunkkal szintén az ő növendéke volt és ha, Surányi szerint, számolni németül tanult is, érezni magyarul tanult, talán még szebben és dacosabban, mintha itthoni iskola padjaiban ült volna. Bizonyára szívesen vesz most is minden hasonló megemlékezést volt tanárjáról, aki jelenleg, büszkén viselt szenvedésteljes évek után, odakinn élvezi a megérdemeltnél mindenestre örömtelenebb és elhagyottabb nyugalmat.

Surányi művének befejezése Bethlen építőmunkájának apotheozisa; minden téglában, gerendában, csákányvágásban a nagy végső célt látja. Könyve legfőbb érdemét remélhető nevelő hatásában találjuk. Hísz szerzője úgy írta meg, hogy alig teszi le kezéből, aki egyszer hozzáfog olvasásához. Amikor így lendületet ad a fáradt gondoknak, akkor vezetni legszebben és leghatásosabban közönségünket műve hőséneke bense megértésére.

Hajnal István.

VESZTEGLŐ VONATOK A SÖTÉT BEN.

(A Nagy Csend vízióiból.)

KÖRÖSKÖRÜL olyan fekete volt az éj, mint soha máskor. Az ijesztő, végtelen pusztán megbomlott sebességgel rohantak tova egymás mellett a vonatok. Csak meg-megvillanó ablakai hasogattak bele a kormos éjtszakába. Ám hirtelen hatalmas rándulás futott végig az összes kocsikon. S ugyanakkor félelmes roppanás hallatszott. Útközök csapódtak egymásnak, össze-vissza csörömpöltek. Odalenn az acélkerekek között — elnyújtottan végtelen sok apró recsegés-ropogás hallatszott. Mintha ezer és ezer csont összezúzódva, tovább töredezett volna dirib-darabbá.

Azután a száguldó vonatok hirtelen megtorpantak a nyílt pályán. Benn, az egyforma kocsikban ijedten, elsápadva lebbentek meg a fénykúpok. S az utasok elfelejtették kimondani az utolsó szót. Mindenki magába dermedten, várakozó nyugtalansággal lesett ki az ablakokon. Valahol kupéajtókat csaptak be. Azután érthetetlen csend támadt. S ezen a némaságon keresztül úgy szivárgott be hozzájuk végtelen messziről a nyugtalan mozdonyok egyhangú pőfékelése, mintha nagyon távol odakünn vesztegeltek volna titokzatos, tömör ködfalak mögött.

Sok idő telt el s a vonat még mindig egy helyben állott.

Végre a kocsik alól halk kattogás hallatszott. Majd rugók nyikorgó összehúzódása. S érezni lehetett, hogy odalenn a kerekek lomha lassúsággal körbefordulnak. De hirtelen csattanás hangzott fel. S az összegöngyölődő acélinak villámgyorsasággal pattantak vissza régi helyükre.

A megzavart kocsik egymásnak ütődve, zörömbölve hátráltak meg.

A gőzvezető csövekből kifulladt szusszanás csapódott ki.

Odakünn messze a mozdonyok még egyszer felsisteregtek. S nehéz, pőfékelő lélegzésük többé nem zavarta meg az éjtszakát.

Valamelyik kocsiiban nagysokára ablakot rántottak fel. Majd bátorhangú kérdés vágott bele a csendbe.

— Mi az? — Mi történt?

De nem adott senki sem választ.

A pályatesten nem látszott sehol sem lámpafény.

Az ablakban álló utas várt egy kissé. Ugy tetszett neki, hogy valaki a sinek mellett halkan felfelé jön. Azután hirtelen megáll.

— Ki az? — kérdezte újból.

Ám választ ezuttal sem kapott.

Feszülten várakozott. De az éjtszaka halotti csendben feküdt körülötte.

S egyszerre megborzongott a nagy hallgatástól s annak megérezésétől, hogy a vonatot a nyílt pályán magára hagyták.

S az imént még közömbös, éjtszakai táj hirtelen megváltozott. Nesztelenül hullámozott fel körülötte egy süppedékes, titokzatos, fekete pusztaság — idegen, nehéz levegőt lehelve — s ismeretlen, különös szagot árasztva szét. S a sötétségből guggolva, ugrásra görbülve leselkedett ki a lélegzetfojtó hallgatódzás.

S tovább meredt az éjtszakába, a kalodájába szorítva egy felkerekedő, névtelen rémületnek. S egyszerre csak azt érezte, hogy a fekete csendből — idegennézésű, sápadtság szívó szemek tapadnak arcára.

Borzadva csapta fel az ablakot.

A kivilágított kocsisor pedig, mint halottas, kísértetvonat — vesztegelt a végtelen pályán.

Az emberek szótlanul üldögéltek a kényelmetlen fapadokon, a rémület jeges páncélruhájában.

Tudták, hogy ezen az éjen valami történt. De hogy micsoda, azt képtelenek voltak elgondolni. Senki sem erőlködött, hogy beszélni kezdjen. Érezték nyelvük tehetetlen bénaságát. S belemeredtek sorsukba.

De mindenki lelkén áthúzódott a sejtelen, hogy ez az éjtszaka nem fog többé elmúlni — s hogy fejük felett ott lóg megakadva az ólom-súlyú idő.

Sokáig nagy csend volt.

Ám váratlanul messziről — mintha tompa, elnyújtott, emberi kiáltást hallottak volna.

— Hahó! — Hahó! . . .

S még távolabbról egészen haldokolva repült vissza:

— Hahó! — Hahó! . . .

Rettenetes acélgűrű húzódott az emberek szive köré. S a kihülő kocsikban verejtékezni kezdtek az arcok.

A szájak hangtalanul felnyíltak és sebesen mormolni látszottak valamit. Reszkető kezek emelkedtek fel s rángatózó, görcsbetorzuló ujjak össze-visszabökdöstek a levegőbe. Dühödten felfuvódó ajkak — kiabálásra húzódtak — és szétnyílván: hangtalanul a semmibe pukkantak.

De a megváltó szó csak nem születhetett meg, mely mögé elbúva, bátorságra melegedhetek volna.

Visszaestek hát újra önmagukba.

Az idő pedig állt egy helyben s állt, vesztegelt az elhagyott vonat.

Most egyszerre még messzebről felhangzott újra — elnyujtva az előbbi kiáltás :

— Hahó ! — Hahó ! . . .

Könyörgő, vonagló fájdalommal szállott fel. Majd : halálsóhajba veszve hullott alá. De nem jött sehonnan sem reá válasz.

Az emberek megrendülve figyeltek fel ismét. Mindenki érezte, hogy odakünn, a fekete, titokzatos pusztaságban egy elhagyott ember haldoklik.

S lelkük, mint egy sokfűlkés ércterem — verte vissza újból és újból a kétségbeesett kiáltást. Hiába tapasztották kezüket dobogó szívére, hiába mozgatta ajkukat hangtalanul felerőszakolt képzetek összevisszasága — az idegen ember szava, alighogy elmerült, egy másik bércfokáról ismét nekilendült és reménytelen siránkozással repült keresztül az éjtszakán.

De végre elült a belső zaj. A fáradt utasok reszketve dőltek hátra a padokon. Az ajkak és kezek kínzó vitustánca abbamaradt. S az idegek mintha megnyugodtak volna.

Soká nem mozdult semmi sem. Ekkor úgy tetszett, hogy valaki odakünn halkán járkálni kezd. Egyformán, nem nagyon sietve — közeledett a veszteglő kocsisor felé. Néhol nesztelenül belesüppedt a dús pázsitba. De nemsokára megzörrent a pályaszél lefelé lejtő kavicsosa. Most hallatszott, amint megáll. Egy hangosabb dobbantás. A töltésre vetette magát. És hallatszott újra, amint a léptek lassan megkoppannak a heverő köveken. Egy — kettő — három — négy . . . Halk nesz a kocsiodalton. Valami felfelé tapogatódzik ; ablaküveg zörren. Vékonyhangú karcolás súrol végig. Éles, kemény köröm. Mindenki egyszerre kifelé fordul. S iszonyatbatorzuló tekintettel merednek a sötét ablakra, ahonnan üvegre tapadó sárga arccal és borzalmas szemekkel néz be reájuk a rettenetes *Csend*. . . *Fuimus*.

LÁNCSEMEK.

*Vidám nagyasszony volt a dédanyám,
Szép emlékére, ó, híven vigyázok!
Amerre lépett, énekelt a föld,
És integettek dús aranykalászok.*

*A nagyanyám — törékeny porcellán —
Kék messzeségek álmaid kereste,
De fuksziát nevelt az ablakán,
S virágai közt érte őt az este.*

*Mint bálkirálynőt látom trónusán
Vörös rózsákkal, drága, jó anyámat.
Rövid királyság volt a bálterem
S az élet útja hosszú, hosszú bánat.*

*Nekem a fényből ennyi sem jutott . . .
Hunyt csillagokról sóhajok susognak
S holt szívvel járok halkán, álmodón,
Árnyán a néma, dermedt ciprusoknak.
Tóth Jolán.*

A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG.*

A MINERVA c. folyóirat első évfolyamában (1922) egy méltán nagy vára-kozástkeltő tanulmány jelent meg Horváth Jánostól e cím alatt: «Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei». A szerző a következő megjegyzés kíséretében bocsátotta útjára dolgozatát: «Egy tanulmány bevezetéséből, mely a magyar irodalomtörténet önelvű rendszerezésére tesz kísérletet.»

A véletlen, mely oly sokszor nyer szemünkben szimbólikus jelentőséget, úgy akarta, hogy Horváth János említett tanulmányának megjelenése időben körülbelül egybeessék Beöthy Zsolt halálával. A szóban forgó tanulmány eleje csakugyan olyanformán hat reánk, mint egy kegyeleteshangú nekrológ, mely elbűcsúztatja a magyar irodalom anyagát rendszerbe foglalni igyekvő korábbi tudósok érdemes gárdáját, benne a legutolsót, a jelenkori nemzedékre igen erős hatású Beöthy Zsoltot; végigtekint munkásságukon, e munkásság vezérlő eszméin, megadja nekik teljes mértékben azt az elismerést, amelyre a történelmi szempontú kritika ítélőszéke ezután is mindig érdemeseknek fogja minősíteni őket, s aztán kitűzi az új programot, melynek megvalósításán egy új nemzedéknek épügy legjobb tehetsége szerint kell majd munkálkodni, ahogyan a Beöthy Zsolttal bezáruló tudós gárda munkálkodott a maga elvi szempontjainak szolgálatában.

Horváth János eredeti koncepciójú programja korszerű kapcsolattal illeszkedik bele abba a modern eszmeáramlatba, amely a külföldön, főként Németországban buzgó céltudatossággal igyekszik azon, hogy az irodalomtörténetet önálló tudomány rangjára emelje, azaz olyaná fejlessze, mely a maga módszerét tárgya természetéből származtassa, ne pedig más, szomszédos vagy rokon tudományoktól kölcsönözze, mint ahogy eddig jobbjára tette.

Hogy tehát a helyes módszert megtalálhassuk — mondja Horváth — először azt a kérdést kell tisztáznunk, hogy tudományunknak, az irodalomtörténetnek mi a tárgya? Hát az irodalom! De mi az irodalom? Hiszen úgyszólván minden nemzedék mást-mást ért ezen a szón. Az irodalom fogalmát tehát úgy kell meghatározni, hogy az ne csak a «mi» felfogásunkat, ne csak egy nemzedék gondolkozásmódját elégítse ki, hanem olyan legyen, amelynek szilárd és széles talapzatán elférjen minden eddigi és ezután korszerű módosulata az irodalmiság lényegileg mindig azonos fogalmának. Az eddigi meghatározások ilyen vagy olyan művek összességét teszik meg irodalomnak; pl. Wallaszký Pál (1785) minden olyan munkát beletartozónak vél a magyar irodalom fogalmi körébe, amelyet magyarországi ember írt, Pápay Sámuel (1808) a magyar nyelvű, Toldy Ferenc a nemzeti szellemű, Beöthy Zsolt a művészi értékű írásművek összességét tekinti irodalomnak. Mindez a meghatározás kielégítette

* Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig. Budapest, M. T. Akad. 1927. 8-r. 390 l.

a maguk korabeli köztudatot, de ha az irodalom egész történeti életére akarjuk rákényszeríteni bármelyiket az említettek közül, legott kiderül, hogy ez a fogalmi köntös vagy túlságosan bővé, vagy túlságosan szűkké válik. Horváth tehát az irodalom hagyományos fogalmi jegyeit addig rostálja, addig selejтеzi, míg csak el nem jut ahhoz az általános jellegű alapzathoz, amely minden korszerű változástól függetlenül, nélkülözhetetlen hordozója az «irodalom»-nak. E fogalmi alapvetés szerint az irodalom: «írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével». Minden irodalom végső létfeltételét ebben a most említett alapviszonyban kell tehát látnunk; ennek az örök állandóságú alapviszonynak aztán különféle változó tényezők adják meg az örök mozgalmasságot, sarjastják ki és táplálják a fogalmi alap gyökerének korszerű lomb- és virágtenyészetét, vagyis az irodalom történeti életét. Ezek a változó tényezők a következők: az említett alapviszony *forgalmazói* (kézírás, könyvnyomtatás, sokszorosítás, reklám stb.), *részesei* (írók, olvasók), *közzelítői* (a művek mint írói alkotások, melyek magukban változatlanok, de az egymásutáni nemzedékekre tett hatásuk a «hagyomány» változó mozzanatát szüli), az *írói gyakorlat*, mely ú. n. alaki szerzeményeknek (nyelv, műformák) egyengeti az útját. Az örök állandóságú és szükségességű szellemi alapviszony fentebb elsorolt változó tényezői együttesen rányomnak minden «korszak»-ra valami kollektív bélyeget, egy közös lelki formát, melyet őszönös, öröklött oldaláról nézve irodalmi *izlés*-nek (irodalmi «stíl»-nek), elvszerű, tudatosított oldaláról nézve pedig irodalmi *tudat*nak mondunk. Az irodalomtörténet tulajdonképeni vizsgálóvalója tehát az a folytonos módosulás, amelyen az irodalom lényegileg, örökké azonos alapjellegének tudati felülete időről-időre keresztülmegy. Minthogy pedig a genetikai módszer az, amely egy jelenségben egyszerre figyeli a változatlan lényeget s ennek folytonos «színeváltozásait», — ezért világos, hogy az irodalomtörténeti módszer vezető szempontja csakis a *fejlődés* elve lehet.

Nagyjában és körülbelül így foglalhatjuk össze azt az elvi álláspontot, melyet Horváth 1922-ben az irodalomtörténet számára kitűzött. Ezt az álláspontot érdekessé teszi az a szabatoság és éleselméjűség, mely a kérdés fogalmi tisztázása terén egyszerre tudja kielégíteni analitikus és szintetikus vonatkozású igényeinket. A módszertani program iránti általános elismerés persze azonnal átváltozott várákossá és kíváncsisággá: a gyakorlati alkalmazás eredménye vajjon mennyiben fogja igazolni a program helyességét.

Mindjárt 1922-ben döntősikerű példával szerzett becsületet Horváth a maga eredeti felépítésű elméletének. Petőfiről szóló nagyszabású tanulmánya, melyet a M. Tud. Akadémia a nagy jutalommal tüntetett ki, már a fentebb vázolt módszer alapján készült. Újszerűsége eleinte szokatlannak tűnt fel sokak előtt, némelyek félre is értették ezt az újszerű vizsgálatmódot, mely az átfogó nagy szempontok érvényesítése mellett bámulatós lelkiismeretességgel és türelemmel bele tud merülni a legjellegzetesebb filológiai részletkutatás munkakörébe is, — de ma már mindenki elismeri Horváth *Petőfijének* imponáló tudományos értékét. Ez a hatalmas tanulmány csakugyan szellemi viszonyban fogja fel az irodalmat, melynek egyik tényezője, egyik «részese» a költői lángelme; ezzel a költői egyéniséggel már veleszületnek bizonyos öröklött adottságok, azután irányítólag hatnak rá egyideig ilyen és olyan irodalmi hagyományok, a saját legigazibb énjének mindennemű életműködése is tulajdonképen fokozatos módosulást jelent, — de ez az örökös módosulás mind nem egyéb, mint az alapján azonosnak maradó egyéni lélek és tehetség természetes kialakulása, azaz: *fejlődése*. A költői művek pedig (itt Petőfi költeményei) az

irodalmisságot jelentő alapviszonynak a «közvetítői»: egy-egy Petőfi-vers, vagy Petőfi költészetének egésze a kortársakra és utódokra tett hatás útján egyik nagyjelentőségű «hagyományi» tényezője volt és lesz az irodalmi alapviszony korszerű módosulásainak, lépcsője vagy láncszeme az irodalmi ízlés, irodalmi stílus, irodalmi tudat korszakos fejlődésének, s mindezideig csúcspontja a magyar dal, tájkép és genrekép műfaji genezisének.

Horváth irodalomtörténeti módszerének tehát főérdeme: a «fejlődés» szempontjának tudományos, elvi megalapozása. Ez a módszeresen megalapozott elmélet megszünteti a lángelme irodalmi diktaturáját és mintegy alkotmányos rendet teremt az irodalmi jelenségek világában. A lángelme is csak egyik döntőfontosságú részese az irodalom azonosságkerü, de örökösen módosuló életének. A Petőfi-tanulmány egyik szenzációs eredménye éppen annak a kimutatása volt, hogy a megelőző korszak irodalmi ízlése és tudata minő hagyományi szálakkal fűzte a kezdő Petőfi költői egyéniségét ahhoz a Bajza-féle lírához, amellyel szemben aztán reakcióként érvényesült az ő későbbi, a népiesség jegyében végbement fejlődése. De Petőfi fejlődésének ez a másik, látszólag hagyománytörő eleme bizonyára szintén hagyományra is támaszkodott, hiszen másként nem «fejlődés»-ről, hanem «ugrás»-ról kellene beszelnünk. Már a Petőfi-tanulmány is foglalkozik Petőfi költői fejlődésének népies vonatkozású *előzményeivel*, de ezt a témát még nagyobb apparátussal veszi vizsgálat alá Horváth legújabb munkája: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Ez a munka úgy tekinthető, mint grandiózus bevezetés a Petőfiről szóló munkához. A módszer itt is az, amelynek alapelveit s gyakorlati alkalmazását a fentebbi sorokban ismertettük, csak hogy most nem *egy* költő egyénisége és működése áll a genetikus vizsgálat középpontjában, hanem egy egész korszak irodalmi teljesítménye, illetőleg ennek a több mint fél évszázadot magába ölelő irodalmi életnek az a szegmentuma, amely a *népiesség* határvonalai közé esik.

A kitűzött feladat széleslátókörű területére a fogalmi analízis kapuján lépünk be. Mit jelent a «népiesség» szó? Miféle «nép»-re kell gondolnunk, mikor a magyar «népies» szellemről, mozgalomról, eszmeáramlatról beszélünk? A «nép» ilyenkor nem politikai vagy társadalmi osztályt jelent, hanem — irodalmi vonatkozásban — azoknak a magyar embereknek a közösségét, akik nem részesei, vagy csak kis mértékben részesei annak a szellemi viszonnak, amelyben Horváth elmélete szerint az irodalom alapfeltételét kell látnunk; nem részesei ennek, mert nincsenek névszerint ismert költőik, sem irodalmilag lerögzített szövegű költői műveik, — szájhagyományként élő költészetük azonban van. Ez az ú. n. népköltészet a tulajdonképeni irodalommal mindig mutatott többkevesebb érintkezést, sőt a kettő közötti állandó kölcsönhatást is meg lehet állapítani. Ennek a kölcsönös hatásnak a közvetítője az a társadalmi réteg szokott lenni, amely műveltsége révén félig már kinőtt a népköltészet színvonalából, de esztétikai ösztöne, művészi igénye rendszerint nem tud lépést tartani az irodalmi fejlődés irányaival és iramával, hanem csak annyit fogad el és tesz magáévá belőle, amennyi összefér a szájhagyományos, iratlan költészet ki tudja milyen régi öröklöttségű eszme- és érzésvilágával s ennek megnyilatkozásmódjával. Mikor a népköltészet és az irodalom találkozik egymással úgy, hogy az utóbbi *keresi* az előbbit: ott kezdődik a tudatos irodalmi *népiesség*. A Faluditól Petőfi fellépéséig terjedő időszakban körülbelül a vidéki, falusi magyar *középosztály* volt az a társadalmi réteg, amelynek az esztétikai szűkségletét sem a népköltészet, sem a művelődés élén haladó irodalom nem tudta igazán kielégíteni, hanem az a bizonyos «népies» költészet, mely az előbbi kettő-

nek a kölcsönhatásából jött létre úgy, hogy az említett középosztály tagjai részint «leírták», azaz irodalmivá rögzítettek egyes népköltészeti termékeket (különösen népdalokat), részint maguk is alkottak (mint «műköltők») olyan költeményeket, amelyek többé-kevésbé — külső vagy belső értelemben — rokonok voltak a népköltészeti termékekkel.

Ugyanez az ösztönös hajlam és ízlés, amely irodalmi vonatkozásban a népköltészet és az irodalom egymással való összeegyeztetése révén tudott legjobban kielégülni, egyéb téren is következetes volt önmagához, s a kulturális élet minden ágában szintén aszerint értékelte az egykorú intézményeket, szokásokat, elveket, hogy mennyiben férnek ezek össze a világnézettel, amelynek a gyökere visszanyúlik a minden idegen befolyástól mentesnek hitt tősgyökeres magyar lélek időtlen messzeségébe.

A népiesség alapját tevő «nép» fogalmában tehát egyrészt benne volt az irodalomalattiság kissé lebecsülő hangzású jegye, de másrészt benne volt az idegenmajmolás közepette érintetlenül megmaradt magyar fajiság büszke privilégiuma is. Ilyen vonatkozásban pl. Apor Péter emlékirata a régebbi Erdélynek még a főnemességét dicsőíti olyan erényekért, amelyek a Petőfi fellépése előtti félszázad idején már csak a falusi köznemességnek voltak az eszményei, lassanként pedig hovatovább lejjebb kellett szállani a társadalmi ranglétra fokain, ha romlatlan és tősgyökeres faji észjárású és életmódot (és költészetet) akart látni az ember. Végre aztán az európai politikai viszonyok hatása alatt a múlt század második negyedének nemzedéke a demokratikus látásmód szűrőjén át mindinkább a «köznép»-pel kezdte azonosítani a nép fogalmát. A «népiesség» alatt tehát olyan eszmeáramlatot kell értenünk, amely részint irodalmi, részint általában művelődési téren a magasabbrendű, de gyakran idegenszerű haladás közepette konzerváló erőként hatott, az újításokkal szemben néha maradiságot, de mindig fanatikus magyar fajszeretetet is jelentett, a nemzeti hagyományok őre, az idegenné fajulás féke volt. Valaha ösztönszerűen érvényesült csupán, később tudatossá és tervszerűvé vált. Legnagyobb szükség lett rá a Petőfi fellépését megelőző félszázadban, a XIX. század első felében, «a nagy újítások, a műveltségváltás, a politikai rohamos átalakulások, az újabb európai alkalmazkodás, a végleges nyugatáhozfordulás e nagy félszázadában...»

Ennek a nemzeti élet minden ágára kiterjedő mozgalomnak az *irodalmi* vonatkozású oldalát s ennek keretén belül a dalműfaj fejlődését teszi Horváth a vizsgálat főtárgyává.

A magyar irodalmi tudatos népiesség első képviselője Faludi Ferenc (megh. 1779). A magyar irodalom megújulásának határmesgyéjén áldásos szerepet fejtett ki: az elodázhatatlan nyelvújítás számára egészségesebb utat mutatott a maga népnyelvi tanulmányozás révén tökéletesített, művészi magyaros prózájával, mint amilyenek majd Kazinczy fog haladni. De nemcsak a próza, hanem a lírai költészet terén is nagyjelentőségű a Faludi működése. Nem volt ő eredeti költői tehetség, de az idegen dallamú és talán kölcsönzött tartalmú strófászerkezeteket szerencsésen meg tudta tölteni szabatos magyar ritmusú sorfajokkal; a szótágmérő németes dalritmussal szemben Faludi a magyaros hagyomány képviselője. Költeményei még ú. n. «énekek», nem igazi dalok, de már közelednek az igazi dalműfaj felé.

Míg Faludi formai hagyományokat keresett és sajátított el a népnyelv és népköltészet tanulmányozása közben, Dugonics az anyagi néphagyományok (a pogány magyarok hitvilága, állami, hadiszervezete, szokásai, köntöse és nyelve) iránt érdeklődött, írói céljának megfelelően, mely a művészi szempont-

nak elébe helyezte a hazafiast. A népies mozgalom további fejlődése a Faludi mutatta irányban halad ; Dugonics módszerét a későbbi évtizedekben regények és hexameteres époszok hasznosítják s így ez a módszer kilép az irodalmi népiesség köréből.

A népies irodalmi mozgalom célkitűzése jóideig meglehetősen zavaros maradt. A Faludi utáni időszak középpontjában, ebből a szempontból tekintve, Révai Miklós áll. Ő adja ki újra s terjeszti el Faludi műveit, mert felismerte ezek nagy jelentőségét. Ugyancsak Révai tett közzé 1782-ben egy felhívást, melyben énekek gyűjtésére szólítja fel honfitársait, s egy «Régi és új elegyes versgyűjtemény» kiadását tervezi. Révai tehát meg akarja menteni az elkallódástól a régi költeményeket s ezek közé a megmentendő kincsek közé sorozza a soha le nem írt, csak szájhagyományként élő verseket is, — de a «népi» eredetű vagy jellegű költszetet még nem különíti el, még kevésbé állítja szembe egymással a népköltészet és műköltszet fogalmi kategóriáját. A népi termékekben is inkább csak a régiséget becsüli, aminthogy ez a két fogalom sokáig párhuzamos lesz még egymással a magyar köztudatban : a «nép»-ben körülbelül a nemzet ősi, romlatlan multjának megmaradt hordozóját látják, annak az időnek a tükrözőjét, amikor még nem volt «irodalom», hanem a szájhagyomány közvetítette az egész nemzet lelkének költői termését . . . Tehát ebben az időszakban az elmélet még nem tesz különbséget népköltészet és műköltszet, népdal és műdal között, úgyszintén a műköltszői gyakorlat sem indul még népi minta után, csak a Faluditól megmutatott *magyaros* irányt, a nemzeti ritmusú, de komplikált strófászerkezetű ének-(nem dal-)költszetet folytatja tovább. E korszak költői között különösen Csokonai és Pálóczi Horváth Ádám az, akik nem igazi tudatossággal ugyan, hanem természetes hajlamuk révén néhányszor már közel jutnak a népdal műfaji jellemvonásainak eltalálásához.

1818-ban Kultsár István már a «köznép dalai»-nak a gyűjtése érdekében közöl felhívást s ez a felhívás eredménnyel is jár : mind sűrűbben kezdenek megjelenni «népdalok» (ez a műszó 1818-ban merül fel először). Persze nem mindegyikre illik rá mai értelemben ez a meghatározás, de mindenesetre megkezdődik a «népiesség» fogalmi tisztulása, mikor a *népi* (= köznépi) szó jelentése elválk a *magyaros* szó fogalmától s mint az irodalomalattiság jegye a műköltszet fogalmi köréhez viszonyul, ezzel kerül szembe. Irodalmi vonatkozásban t. i. csak a műköltszethez való viszonyítás adhat értelmet és jelentőséget a «népiesség» fogalmának. Ennek a viszonynak a dalműfaj terén való tisztázása (részint elméleti, részint gyakorlati úton) a következő nevekhez fűződik : Kölcsey, Bajza, Toldy, Kisfaludy Károly. Kölcsey úgy tekinti a népköltszetet, mint az idegen hatásoktól megszépülősdött kozmopolita műköltszetnek eredeti, tiszta, romlatlan, nemzeti forrását ; tehát a népiességet úgy értelmezi, hogy a műköltsző a népköltszetben rejlő nagýértékű esztétikumot igyekezzék felszívni a saját egyéniségébe, vagyis ne mondjon le a maga műköltszői rangjáról, minőségéről, céljáról, ne akarjon beszegődni a nép szórakoztatói közé, hanem a műköltszét megnemesítésére használja fel a néplelek költői tehetségének üdítő, őszönös, naiv értékeit. Bajza is ezen a véleményen van s a magyar műnépdal legsikerültebb példányát Kölcsey *Hervadsz*, *hervadsz* kezdetű költeményében látja. Másforma, mondhatni : amazokéval ellentétes álláspontot foglal el Toldy ; ő azt kívánja a műdalköltszőtől, hogy ne a maga érzelmvilágát énekelje meg (mert ezt a nép úgy sem értené), hanem lesse el és utánozza a népdalokban megnyilatkozó érzéstartalmat, helyzeteket, formákat, — tehát a műdalköltsző a maga dalait *a nép számára* írja, azaz olyanokul, hogy a nép meg

legyen velük elégedve, hajlandó legyen magáéinak elfogadni s szájhagyományi készletébe felvenni. Ezt az elméleti álláspontot képviseli a gyakorlatban Kisfaludy Károly.

Tagadhatatlan, hogy eleinte meglepődve olvassuk Horváth fejtegetéseit, melyekben ő határozottan Kölcsey mellé áll Kisfaludy Károssal és Czuczorral szemben s hangoztatja, hogy a *Hervadsz, hervadsz* c. dal helyesebb utat követ a népies dalköltő feladata terén, mint Kisfaludy Károlynak vagy akár Czuczornak a népdalai, — de aztán kénytelenek vagyunk elismerni érvelésének igazságát, mely röviden így foglalható össze: a münépdalköltőnek nem az a hivatása, hogy a nép daligényeinek legyen a kiszolgálója; a népköltészet, igenis, állandóan érintkezik az irodalommal, de a nép mindenkor maga fogja megadni azt, amit az irodalomból a maga számára értékesíthet, e tekintetben úgysem versenyezhet vele semmiféle utánzó műköltő; a népiesség helyesen értelmezett célja nem az, hogy a műköltő helyzeti, anyagi népiességet zsákmányoljon össze a népköltészet kellékes tárából: a sokféle rózsámat, tubicámat, üngöt-gatyát, gulyási, betyári stb. helyzetet s más efféléit, hanem hogy a maga műköltői eljárás módjáról vetkezzen le minden olyan vonást, amely nem fér össze a népdal nemes egyszerűségével, ösztönös művészetű formáival, érzelmi őszinteségével, vérbeli magyar dallamosságával. (Ez utóbbi követelményt nem ismerte fel Bajza s a maga egyébként helyes álláspontját elrontotta a metrumnak a münépdal sajátosságai közé való beiktatásával.)

A költői gyakorlat azonban eleinte túlnyomó részben a Toldy-féle elmélet irányát követte, vagyis azt az utat, amelyet Vitkovics, Kisfaludy Károly és Czuczor münépdalai jeleznek. Az ilyen münépdal voltaképpen a *helyzetdal* magyaros jellegű változata, amelyből szükségképpen hiányzott a személyes élmény igazsága (egy pár ritka kivétel akad Kisfaludynál). «Felemás műfaj maradt: dal, mely sem a költőé, sem a képzelt népi dalolóé nem lehetett egészen.» «De egyelőre épen ilyenre volt szükség» — teszi hozzá Horváth: — «ugyanazok, akik ez ártatlan formájában szívesen propagálják, megijednek tőle, mikor majd Petőfivel igazi mivoltában megjelen».

Kölcsey után Vörösmarty lép rá a népies műdalköltő feladatának helyesen értelmezett útjára, arra az útra, amely a népies helyzetdaltól fokozatosan vezet a Petőfi-féle népdalig. Vörösmarty tulajdonképpen egyaránt továbbfejleszti a Vitkovics-, Kisfaludy- és a Kölcsey-féle daltípust: vannak helyzetdalaik, de ezek aztán a maguk nemében igazán sikerültek, mert legalább illuziót tudnak kelteni azon népi jellem igazsága iránt, akinek a szájába van adva a helyzetdal. Helyzetdalaik aztán a bennük szerepeltetett népi alak révén mindinkább tárgyi érdeket is nyernek, vagyis sikerült dalszerű genréképpé lesznek, méltó előfutáiraivá Petőfi remek genrenépdalainak. A genrenépdalból aztán már Vörösmartynál is természetesen fejlődik ki a népies genrékép s vele a magyaros humor (*Laboda kedve, Gábor diák, Becskereki, Petike, Mák Bandi*). . . Ez tehát idáig mind: a Toldy ajánlotta s a Vitkovics-Kisfaludy-Czuczor művelte helyzetdalknak a tökéletesedése. De Vörösmarty a Kölcsey-féle münépdalváltozatot is nagy eredetiséggel fejlesztette tovább (*Haj, száj, szem* stb.).

A münépdal műfajának Petőfi magaslata felé való szerencsés segítségével még a következő költők érdemelnek figyelmet: Szakál Lajos, Erdélyi János, Kriza János, Szentiváni Mihály. Lassanként az eleinte modorosságba vesző népies helyzetdal műfaja is megnevesült: lírikuma tisztulttá szűrődött s vagy igaz sajátjává lett a műköltő egyéniségének, vagy pedig elveszti minden ríktó helyzeti jellegét s általános emberi érzéstartalmával mint naiv dal az igaz köl-

tészet magaslatára emelkedik. Ez az alanyi irányban való differenciálódása és megnemesezése a népdalutánczó egykori helyzetdálnak. Tárgyi irányban is megtörténik ez a tökéletesedési folyamat s kifejlődik a genredal és a genrekép. Az út elő van készítve Petőfi zsenije számára . . .

Csüggedten hagyom abba a tartalmi ismertetést, mert érzem, hogy holmi szükséztelenség kivonatolás még csak sejtetni sem tudja a munka «tartalmasságát». Az irodalmi népiesség különben is csak főtárgya, de nem egyedüli tárgya könyvünknek; a népies mozgalom egyéb ágaira is állandóan tekintettel van a szerző: széleskörű kutatás alapján ismerteti, hogyan terjed és növekedik egyre jobban az érdeklődés a nép nyelve, a hazai nyelvjárások iránt, az ethnografiai vonatkozású kérdések (népviselet, étkezésmód, lakodalmi szokások stb.) iránt, a magyar tánc és zene iránt, a magyar verselmélet és nemzeti ritmus iránt, sőt a tősgyökeres néprétegeklakta vidékek (különösen a nagy Alföld) iránt, hogyan terjed a népköltési termékek gyűjtésére irányuló buzgalom, hogyan szaporodnak a népiesség fogalomkörére vonatkozó elméleti vizsgálódások stb. Azt mondhatnánk: épen az könyvünknek egyik főérdeme, hogy nem elég kikapdosni belőle a leszűrt eredményeket, talán az elért eredményeknél is fontosabb és tanulságosabb az a módszerileg tökéletesre épített úthálózat, amely a végső eredményekig juttatja el az olvasót. Horváth az irodalomtörténet elméletének saját maga faragta alapelveivel követte ki a maga számára a kutatás útját, de ő azonkívül az intuíció szárnyán is biztos könnyedséggel tud hozzáférfközni olyan problémák titkaihoz is, amelyekhez nem vezet szabályokba foglalható módszer. Igazán kitűnő példái a módszeres és intuitív boncolás együttes munkájának azok a mesteri fejezetek, melyek egy-egy műköltőnek a népies dalköltészetét veszik vizsgálat alá: Vitkovicsét, Kisfaludy Károlyét, Kölcseyét, Vörösmartyét, Czuczorét, Krizáét, Erdélyi Jánosét, Szakál Lajosét, Szentiváni Mihályét. A mintaszerű elemzésmód eredménye nem egy pontban módosítja az eddigi kritikai köztudatot: Kisfaludy Károly és Czuczor népdalköltői nimbusza egy kissé halványabb lett könyvünk érvelése folytán, Kölcsey, Vörösmartyé, Erdélyi János pedig ebből a szempontból fokozottabb figyelmünkre tarthatnak számot, mint amilyenre eddig méltattuk őket.

Ha azonban a részletek gazdagsága után megint a munka egészére gondolunk, mégis csak nehéz eldöntönnünk, hogy vajjon ne az irodalombölcséleti átfogó elvszerűséget mondjuk-e könyvünk legfőbb érdemének. Mert végső eredményben ez a könyv is: győzelmes igazolása azon elmélet helyességének, melyet Horváth ezelőtt öt évvel hozott nyilvánosságra. A népiességben a magyar irodalom élő szervezetének egy eleven részét ismerjük meg itt. Állandóan szemünk előtt funkcionál az irodalom örök lényegét tevő alapviszony, előttünk élnek és működnek e viszony részesei: nemcsak a költők, hanem azok is, akiknek írnak a költők. Egyik legérdekesebb része könyvünk anyagának az a látvány, hogy a «közönség»-nek milyen jelentős szerepe van az irodalmiság alapviszonyának korszerű színeződéseiben. Költők és olvasók között költemények révén szövdődő szellemi viszonynak, vagyis az irodalomnak egyik legérdekesebb színeváltozása, egyik legjelentősebb izlésbeli és tudati módosulása az, amit a népies irány félszáz esztendőn át érlelve magában, végül Petőfivel és Aranyval a művészi és nemzeti fejlődés páratlan magaslatára emelt.

És még egy nagy érdeme van Horváth könyvének. Általában elmondhatjuk, hogy a kiváló értékű munkáknak a maguk konkrét igazságán kívül valami magasabbrendű, távolibb vonatkozású, szimbólikus érvényességük is szokott lenni. Horváth könyvében szinte az első laptól kezdve végigérezzük ezt a körül-

tünk lebegő szimbólikus érvényű igazságot. Az a középosztály, amely a Faludítól Petőfiig eltelt időben a népies költészet ellensúlyával korrigálta a franciás, deákos, németes idegenségű irodalmi újítások veszedelmessé válható kilengéseit, hogy így ösztönösen előkészítse az utat Petőfi és Arany irodalmi aranykorához, mely egyszerre tudott lenni klasszikusan művészi és gyökeresen nemzeti: az a magyar középosztály a nemzet legértékesebb rétege volt s ragyogó példát adott az utókornak arra, milyen magaslatához (nem pedig «kettészakadás»-hoz) készítheti elő egy emberöltő az irodalmi s vele együtt a nemzeti élet értékvonalat, ha ez a két életoldal egymás testvérévé tud édesedni. Ez az egyetemes érvényű igazság, ha — sajnos — pozitív irányban nem is, de tagadólagos értelemben annál égetőbb aktualitásként hangzik a mai magyarság fülébe.

Zsigmond Ferenc.

AVATÁS.

*Csodákkal teljes, bűvös, holdas éjjel...
Ezüstbeszölte indák, harmatgyöngyös pázsit,
Halk szellő, fűszeres, hűs illatok
És én — magam vagyok...*

*Lelkem kitáruul, átölelve tartja
A bűvös éj ezer szépségeit,
Lecsókolja a tünde harmatot,
Magára ölti holdezüst palástját
És kincses képzelet trónjára szállva,
Rajongó hű alattvalóinak —
(Eszmék, vágyak, teremő akarások), —
Pazar kezekkel osztja kincseit.*

*Minden betelhetik ez éjjelen!
Valóra váró vágyaim lobognak,
Fejedelmi pompát szór kifogyhatatlan
Gazdagságából holdfürdette lelkem.
Titokzatos hozsánnát zeng az éjjel,
Gyöngyök peregnek trónom szőnyegére...*

*Csak e g y méltó, hogy ily királyi pompa,
Ezüstös, gyöngyös, bűvös éj fogadja,
Hogy trónom lépcsőjén leszállva várjam
És kézenfogva büszkén felvezessem
És holdezüst palástom ráborítva
Jobbom felől ültessem.*

*Ez egy: Te vagy!
A hold zenitre hág,
Gyöngyöt hullat eléd száz harmatfürtös ág...
A perc elérkezett. S most, — hogy minden beteljen:
Jöjj és avass királlyá csókoddal, Szerelmem!*

Tichy Kálmán.

AZ UTOLSÓ CÁRNÉ.

EZEKBEN a válságos időkben a Rasputin és Sturmer közötti baráti kapocs még erősebb lesz. Nyilvánosan ugyan nem mutatkoznak, de késő éjjeli órákban rejtett helyeken találkoznak. A nagy állami fegyház, a Szent Péter és Pál-erősség a színhelye titkos összejöveteleiknek. A fegyházigazgató lánya, Rasputin szenvedélyes rajongója, közvetíti az éjjeli találkákat. Ebben a komor épületben, a Romanovok Bastillában szövődnek az intrika ezer bogos szálai. Itt dolgozik az a két ember, ki az ország sorsát kezében tartja.

Míg künn a fronton ezer meg ezer katona vérzik el az orosz hazáért, míg síró anyák zokogják bele fájdalmukat az éjtszakák vigasztalanságába és sötét nyomortanyákon éheznek és fáznak az árvák, az alatt Rasputin titkos utasításait közli büntársával és megvitatja véle azokat a terveket, amelyeket ördögi ügyességgel szuggerál a cárnénak. A titkos találkákon válogatják ki azokat a könnyen mozgatható fabábembereket is, akikre a nagy játszmában szükségük van. Ilyen marionette-figura Protopopov is, akit külügyminiszternek szánnak.

A cárné leveléből már kiérzik Rasputin kívánságának a visszhangja: «Bár nagyon fáradt vagyok, még ma este írni akarok neked, hogy ne feledkezzem meg barátunk üzenetéről. Azt mondja, hogy nincsen okod aggodalomra, minden jól fog menni. Elbeszéltem neki Sturmerrel folytatott tárgyalásomat, aki kijelentette, hogy a rendőrfőnököt vissza kell hívni, mert ebben az esetben Khostov is beadja lemondását. Khostov nagyon ideges és beteg, Grigori arra kér, hogy nevezd ki helyébe Protopopovot belügyminiszternek. Te ismered, hiszen nagyon jó benyomást tett reád. Ezenkívül a dumának tagja és így tudni fogja, hogyan kezelje őket. Rodziankot hozzád akarják küldeni azzal a kéréssel, hogy mentsd fel az összes minisztereket és fogadd el az ő jelöltjeiket. Én azt hiszem, hogy a legjobb lesz, ha Protopopovot kinevezed. Régi baráti kapocs fűzi barátunkhoz, ami mindenestre mellette szól. Én nem ismerem ugyan, de bízom a Grigori bölcsességében és tanácsaiban. Barátunkat nagyon bántja, hogy nem jössz haza. Nagy szükségünk van reád. Ha most váratlanul megérkeznél, mindenki érezné, hogy te vagy az úr és azért jöttél, hogy mindenről személyes meggyőződést szerezzél. Viszontlátásig. Aludjál jól drágám. Mindig reád gondolok. Itten nagy csend és üresség van. Már négy hónapja, sőt még több, hogy nem töltöttük együtt az éjtszakát. Kérem az Istent, hogy adjon nekem erőt, hogy segítségedre lehessek és meggyőz-

zelek róla, hogy mindenben barátunk kívánságát kell követned. Isten áldjon meg életem és örömöm! Gondolatban csókokkal borítlak és maradok a te öreg feleséged, Sunny.»

Rasputin bevezeti Protopopovot a cárnénál, aki mint a Staretz régi barátját örömmel fogadja és meghívja az okkultista összejövetelekre, ahol a nekrománciában való jártassága révén fontos szerephez jut. Ezzel a tehetségével teljesen megnyeri a cárnét és véglegesen biztosítja magának jóindulatát. Ettől kezdve Alexandra Feodorovna minden levelében figyelmébe ajánlja őt a cárnak. Mikor II. Miklós teljesíti felesége kérését és kinevezi védencét belügyminiszternek, a cárné örömmel írja: «Isten áldása kísérje választásodat. Tegnap este találkoztam barátunkkal Anjánál. Nagyon örül Protopopov kinevezésének. Azt tartja, hogy bölcsen választottál.»

Az új belügyminiszter bizalmasai előtt merész terveket hangoztat. Kijelenti, hogy nem fél szembeszállni a forradalommal, sőt szükség esetén provokálni fogja, hogy egyetlen csapással leverje. Elég erőt érez magában, hogy megmentse a cárizmust. És ekkor már az egész társaság tudta, hogy Protopopov beszámíthatatlan, hogy súlyos paralytikus tünetek mutatkoznak rajta, csak a cárné nem hitte.

Későbbi levelében már érzik Protopopov befolyása: «Alexeiev tábornok haragszik a miniszterekre, pedig most jobban dolgoznak és nagyobb egyetértés uralkodik közöttük. Különbén a helyzet sokat javult és talán sikerül elkerülnünk a krízist. Kérlek édesem, ne engedd, hogy ez a derék Alexeiev a Gutesikov politikáját kövesse. Alexeievnek kizárólag a háború sorsával kell foglalkoznia; ami a front mögött történik, azért a többiek felelősek. Protopopov holnap jön kihallgatásra, fontos kérdéseket kell vele megbeszélnem. Meg akarom ismertetni vele az ellenpropaganda tervét, melyet a városok szövetségének a fronton kifejtett propagandája ellensúlyozására eszeltem ki. Nem szabad megengednünk, hogy a katonák között lázító eszméket terjesszenek. Különbén már mondtam Sturmernek, hogy beszéljen erről a kérdéstről Protopopov-val. Úgy-e édesem, nincsen ellenedre, hogy gondolataimat közlöm velük? De biztosíthatlak, hogy betegségem és gyenge szívem dacára is több energiával rendelkezem, mint ők. Nem tudom nyugodtan nézni, hogy mi történik körülöttem. Tudom, hogy gyűlölnek, mert a te nagy célodért, Bébyért és Oroszországéért dolgozom.»

Hogy milyen bámulatos energiával, megalkuvást nem ismerő kitartással folytatta Alexandra Feodorovna azt a munkát, melyet szent missziójának tartott, legjobban kitűnik leveleiből: «A miniszterek jelenléte már nem hoz zavarba. Látják, hogy mindent közlök veled és tudják, hogy mint áttörhetetlen, biztos fal állok mögötted. Remélem, hogy Isten segítségével hasznodra lehetek. Hidd el, hogy a dolgok menni fognak. Protopopov éppen az az ember, akire szükségünk van. Kérlek, ne bízd az élelmezés kérdését a katonákra. Meg vagyok róla győződve, hogy az új belügyminiszter jobban le fogja bonyolítani ezt az ügyet.»

Szerelmem, minden tőlem telhetőt megteszek, hogy segítségedre legyek. Néha egy asszony sokat használhat, ha hallgatnak rá. Jobb, ha az élelmezés kérdésével a civilek foglalkoznak és a katonai hatóságok kizárólag a hadsereg szolgálatában állanak. Lehet, hogy a katonák akaratlanul is túlságos szigorral járnának el.»

A békepártiak megint felvetik az orosz-német különbéke gondolatát. A békehírek abból a meggyőződésből fakadnak, hogy Konstantinápolyt úgy sem tudják fegyveres erővel meghódítani és csak Németország révén valósíthatnák meg régi álmukat.

A Zemstvok nagy nyugtalansággal fogadják a különbéke híret. A Zemstvok elnöke felhívja a дума figyelmét a cári kormány folytatta politika veszélyére: «A belügyi helyzet mindennap rosszabb lesz. A nép kesereg és méltatlankodik. A folytonos miniszterválság a hatalom rovására megy, de ez még nem minden. Egy rettenetes árulásról szóló gyanú merült fel. Azt a hírt terjesztik, hogy az ellenség keze titokban belenyúl a közügyekbe. Ezt a feltevést megerősíti az a hír, mely szerint a kormány már elhatározta a különbéke megkötését. Mi, a Zemstvok képviselői, méltatlankodva utasítjuk vissza a szégyenletes békének a gondolatát. A hazaszeretet és a becsület arra kötelezik Oroszországot, hogy szövetségeseivel együttesen folytassa a háborút. Feltétlenül bízunk hősi hadseregünk győzelmében, de be kell ismernünk, hogy a nagy veszély nem kívülről, de belülről fenyegeti az országot. Mi tehát hajlandók vagyunk a dumát törekvéseiben és munkájában támogatni.»

A francia nagykövetségen is ideges hangulat uralkodik. Félnek, hogy Oroszország kiugrik az Alliance-ból.

A lapok röviddel ezután megcáfolták a különbéke híret. Miklós cár gyenge, de igaz lelke ragaszkodott a háború kitörésekor tett ahhoz az ígéretéhez, hogy addig nem köt békét, míg egyetlen ellenség áll az orosz birodalom földjén.

Alexandra Feodorovna uralomvágya és ambíciói csak megerősítik a cárt elhatározásában. A cárné mind jobban növekvő befolyása és korlátlan hatalma az udvari körökben is nagy elégtelenséget vált ki. II. Miklóst igaz emberei nem tudják többé megközelíteni; rövid látogatásai alatt kizárólag csak Rasputin híveivel érintkezik.

A folytonos lelki nyugtalanságok, izgalmak, súlyos gondok között élő cárné még fogékonyabbá válik Rasputin szuggesztíói iránt és miszticizmussal teli lelke minden rajongó hitével menekül a csodatevőhöz.

Ez a levél is, melyet egy újabb elválás után ír a cárnak, mélyen bevilágít a szerencsétlen lélek állapotába: «Én kedvesem, nehéz szívvel válok el tőled. Mennyire gyűlölöm ezeket a szívettpő búcsúzásokat! Hála Istennek, hogy Béby jobban van. Szerelmem, sokkal jobban szeretlek, mint ahogy szavakkal ki tudnám fejezni. 22 évi együttlétünk alatt ez az érzés csak erősebb lett. Nagyon szenvedek elválásunk miatt. Te olyan egyedül vagy ott, olyan kevés melegséget érzel. Bár csak egy-két napra hazajöhetnél, hogy barátunk megáldjon, ez új erőt adna

neked. Minden bátorságod és türelmed dacára, mégis csak ember vagy és az ő áldása csillapítaná fájdalmaidat. A leghatározottabb meggyőződés mondatja velem ezeket a szavakat. Alexeiev néhány napig nélkülözhet Ó, édes uram, állítsd meg ezt a felesleges vérontást! Be kellene várni az alkalmas pillanatot, nem kellene így vaktában előrerontani. Engedj meg, hogy így beszélek, de mások is osztják meggyőződésemet. Jó lenne, ha a belügyminiszteren kívül senkit sem fogadnál. Hivassad gyakrabban magadhoz, hogy mindenről tájékoztasson. Viszontlátásig én napom, örömöm. A mindenható Isten őrizzen és áldjon meg.»

Egy másik levelében a cárné Bruszilovot hibáztatja az oknélküli emberáldozatért: «Édesem, barátunk nagyon elégedetlen, hogy Bruszilov nem engedelmeskedett parancsodnak és nem állította meg az offenzívát. Azt mondja, hogy ezt a gondolatot Isten sugalmazta neked és mivel nem hajtották végre rendeledet, újabb veszteségeink lesznek. Reméli, hogy te ragaszkodni fogsz kívánságodhoz, mert úgysem számíthatunk eredményes offenzívára.»

«Egyik sebesültünk soraiból is azt veszem ki, hogy most minden erőlködés hiábavaló, nagy emberáldozatok árán sem érhetünk el eredményt. Miért menjünk makacsul neki a falnak, csak ok nélkül áldoznók fel az embereket.»

Mikor a cárné arról értesül, hogy Nikolajevics nagyherceg a főhadiszállásra készül, régi aggodalmai újból megszólalnak levelében: «Nem szeretem, hogy Nikolasa a főhadiszállásra megy. Adja Isten, hogy ne eszeljen ki valami ravaszságot. A főhadiszállásról küldjed őt egyenesen vissza a Kaukázusba. A forradalmi párt már elfelejtette ugyan, de ha megjelenik a láthatáron, megint ünnepelni fogják.»

Ezt a régi féltékenységet újabb gondok hallgattatják el. A cárné Protopopov hatalmát akarja megerősíteni, hiszen benne látja Oroszország megmentőjét. «Mai postával Sturmer egy okmányt küld neked — írja a cárnak — mely az egész élelmezési kérdést a belügyminiszterre ruházza át. Sturmer arra kér, írad alá a felhatalmazást és küldjed azonnal vissza, hogy a дума keddi ülése előtt már itt lehessen. Kénytelen voltam az okmány elküldését magamra vállalni. Grigori azt mondja, hogy minden fontos kérdés elintézését Protopopovra kell bízni, mert ő fogja megmenteni Oroszországot.»

«A дума sok gondot okoz Sturmernek, de azért nem kell megijednünk. Szükség esetén megint feloszlatjuk. Nem szabad elfelednünk, hogy harcban állunk a dumával. Úgy-e nem haragszol? Ezek az emberek hallgatnak reám és ha barátunk vezet, célt kell érünk. Protopopov és Sturmer meghajolnak az ő bölcsesége előtt.»

A дума megnyitása előtt a haladó pártiak kijelentik, hogy csak abban az esetben hajlandók együtt dolgozni az eddigi kormánnyal, ha követeléseiket teljesítik és megalakítják a progresszista blokkot.

Rodzianko a szemére veti Sturmernek, hogy a kormány nagy hibát követett el, mert nem tudta a nép hazafias lelkesedését kihasználni

és a háború alatt a nép képviselőivel mindig ellentétbe helyezkedett. A helytelen politika által teremtett körülmények között nem lehet eredményes háborút folytatni.

A дума megnyitásán az összes miniszterek megjelentek. Rodzianko hazafias megnyitó beszéde után Sturmer emelkedett szólásra, de a baloldaliak hangos felkiáltásaitól nem tudott szóhoz jutni: «Le vele, le az áruló Stumerrel!» hangzott fenyegető komolysággal. Erre Sturmer, a miniszterektől követve, elhagyta a termet. Ahogy az általános meglepetés okozta nyugtalanság lecsillapodott, tovább folytatták a gyűlést. Éles vádbeszédek hangzottak el Sturmer ellen és a vádak megerősítésül felolvasták az Alexeiev tábornokhoz intézett levelet, amelyben Gutcsikov leleplezi Sturmer bűnös politikáját, ezekkel a szavakkal végezve a levelet: «A nép és a hadsereg meg van győződve róla, hogy ha Sturmer eddig még nem követett el árulást, közel áll hozzá, hogy elárulja Oroszországot. Rettenetes az a gondolat, hogy diplomáciánk minden titka ennek az embernek a kezében van. Bocsásson meg nekem ezért a levélért, de már nem hallgathattam tovább. Tudom, hogy Ön az egyetlen ember, aki ezen a kétségbeejtő helyzeten segíthet.»

A közhangulat annyira Sturmer ellen fordul, hogy helyzete lehetetlenné válik. A cár felmenti állásától és Trepovot nevezi ki helyette. A Sturmer bukása nagyon bántja a cárnét, mert ebben is a Staretz ellen irányuló sérelmet lát. Annál nagyobb tűzzel védelmezi Protopopovot: «Édesem, mutasd meg hatalmadat — kéri a cárt. — Ne hajolj meg olyan ember előtt, mint Trepov. Te csak azt mondtad, amit mondanod kellett. Kérlek ragaszkodj ehhez az egyszerű, becsületes emberhez, aki mélységes szeretettel viseltetik irántunk. Jelentsd ki Trepownak, hogy nem áll szándékodban elküldeni Protopopovot, következésképp vele kell dolgoznia. Hogy mer Trepov veled szembeszállani? Úss az öklöddel az asztalra és ne engedj neki. Én bátran szembeszállok velük. Támaszkodj reánk, akik csak érted, Bébyért és Oroszországért élünk. Hidd el szerelmem, hogy ha barátunk tanácsát követed, minden jól fog menni. Bízál benne, mert ő ismeri Isten titkos akaratát. Azok az emberek, akiket ő ajánl, feltétlenül megbízható emberek.»

A cár most is enged az Alexandra Feodorovna erősebb akaratának és nem ejti el Protopopovot. Ez a nagy elfogultság még jobban felingerli a kedélyeket. A дума gyűlésén heves tüntetést rendeznek ellene és mikor Trepov az emelvényre lép, haragos felkiáltások fogadják: «Le a miniszterekkel! Le Protopopov-val!» A Puricskievics dörgedelmes beszéde lángra gyújtja a gyűlöletet, amit a Rasputin aljas szerepe égetett be a lelkekbe. Szikrázó szemmel, szenvedélyes hangon végzi beszédét: «Már megelégtünk, hogy Rasputin kormányozza az országot, hogy ennek a szemfényvesztőnek egyetlen szava elég legyen ahhoz, hogy a legelvetemültebb emberek kerüljenek vezetőállásokba. Rasputin ma sokkal veszedelmesebb, mint volt hajdan az ál-Dimitri. Fel, miniszter urak! Ha önök igaz hazafiak, menjenek a Stavka-ba, vessék magukat

a cár lábához, mondják meg, hogy a belső krízis már tarthatatlan, hogy a nép háborog, hogy forradalom fenyeget és hogy egy kétes jellemű muzsik nem kormányozhatja tovább Oroszországot.»

Határtalan lelkesedés és ujjongó tombolás fogadta Puricskievitcs beszédét, melyben a nemzeti pusztulás jajszaván keresztül az ítélet szava harsog. Ebben az órában dőlt el Rasputin sorsa. A hazaszeretettől lángoló szavak hatása alatt válik tudatossá a lelkekben az a gondolat, hogy az országot mindenáron meg kell szabadítani Rasputintól.

Talán, mialatt Puricskievitcs és Jussupov herceg az egyetlen megoldás tervén dolgoznak, azalatt a balsejtelmekről gyötört cárné megérezte, hogy az a nagy rossz, aminek bekövetkezésétől mindig remegett, aminek a gondolatát hisztériás félelemmel űzte el magától, most feltartóztatlanul közeledik feléje. És minél erősebbé vált lelkében ez a tudat, annál görcsösebben ragaszkodott a miszticizmusból, babonából szőtt hithez, amely a szentek glóriáját fonta a Staretz homlokára. Minden levelében emlékezteti a cárt, hogy Rasputin legnagyobb pártfogójuk, hogy imáival és bölcsességével megmenti az országot. De a cárné rajongó hite már nem menthette meg Rasputint, vergődő imái nem állíthatták meg a muzsikot, mikor a végzetes éjtszakán, legdíszesebb öltözkéiben, hipnotikus ereje tudatában, érzéki vágyától hajtva, siet a Jussupov-palotába, hogy a szép Irén hercegnővel megismerkedjék.

Talán abban a pillanatban, mikor Jussupov herceg orosz szokás szerint üdvözlésképen szájon csókolja vendégét, valami sötét előérzet szállja meg Rasputint, mert gyanakodva kiált fel: «Remélem, ez nem Júdás-csók volt!» De ezt a pillanatnyi előérzetet legott elfojtja benne a hódítani vágyás szomjúsága. Irén hercegnő várakoztat magára és a hosszú várakozás türelmetlenségében, a mindig új áldozatot kívánó szomjúság adja kezébe a számára eleve elkészített, mérgezett borral telített poharat. A képzelt diadal felé induló erőteljes muzsik azonban még a méreg hatásával is dacol. Csak a pisztoly dördülése hallgattatja el benne a vágy szavát, hogy a kelepcebe csalt sebesült oroszlán bosszút lihegő ordításába fulljon. De Rasputin fenyegető ordítása már nem tudja kiütni Puricskievitcs kezéből a halált adó fegyvert és nem tartóztathatja fel útjában a sorsot.

Másnap, mint futótűz terjed el Pétervárt a hír, hogy Rasputin az éjtszaka folyamán nyomtalanul eltűnt és ezt a hírt gyorsan követi a másik. Rasputint meggyilkolták! Alexandra Feodorovna megsejtésekkel gyötört lelke most, mikor sok régi rémlátó éjtszakájának véres víziója valóságba szökken, nem tudja, nem akarja elhinni a valót. Remények és kínzó kétségek között írja a cárnak: «Képzelheted, milyen rettenetes lelki állapotban vagyunk. Barátunk eltűnt. Tegnap azt mondta Anjának, Felix meghívta vacsorára, hogy bemutassa Irénnek és megígérte neki, hogy autóján érte megy. Valóban este egy katonai autó ment érte. Az éjjel nagy botrány volt Jussupovnál. Dimitri, Puricskievitcs és a többiek mind részegek voltak. Hajnal felé a palota előtt

cirkáló őr puskalövéseket hallott. Puricskievites hangos kiabálással rontott ki a palotából: «Megölték Rasputint!»

«A rendőrség most Jussupovnál van. Nem mertek előbb nyomozni, mert Dimitri is ott volt.»

«Barátunk az utóbbi napokban nagyon ideges volt és sokat aggódott Ania miatt. Felix azt állítja, hogy Grigori nem is volt nála. Rám az egész dolog azt a benyomást teszi, hogy barátunkat kelepcebe akarták csalni. Még bízom Isten könyörületességében és abban reménykedem, hogy talán valahol elzárva tartják. A rendőrfőnök mindent elkövet, hogy felderítse a rejtélyt. Aniát magamnál tartom, félek, nehogy most őt támadják meg. Nem hiszem, nem tudom elhinni, hogy megölték volna. Isten könyörüljön rajtunk! Milyen rettenetes bizonytalanság. Jöjj gyorsan. Ha itt vagy, semmit sem mernek csinálni.»

A cárné az utolsó percig remélte, hogy Isten nem fosztja meg őt vigasztalójától és egyetlen barátjától. Az első napok nagy lelki káoszában szinte eszelős csökönnyösséggel háritja el magától a lehetőségeket s csak mikor hosszas nyomozás után a kis Néva jég hullámai között reáakadnak a Rasputin holttestére, csak akkor, a megdönthetetlen bizonyosság előtt válik a veszteség tudatossá lelkében. És abban a pillanatban, amikor szembetalálja magát a szörnyű bizonyossággal, mint a lélekharang, felzúg az emlékezetében Rasputin jóslata: «Sorsom össze van kötve a dinasztia sorsával, ha én meghalok, a dinasztíának is pusztulnia kell.»

Ezek a sötét szavak égnek a cárné lelkében, mikor fájdalomtól félőrülten virágokkal borítja a Staretz koporsóját és jajgató imákkal virraszt a halott mellett.

Künn a nép örömujjongva csókolózik, a templomokba tódul és Szent Dimitri képe előtt gyertyákat éget hálája jeléül. Boldog hozsanával ünnepli a vélt felszabadulás napját.

Oroszország hú fiai azt hitték, hogy ha a gyűlölt zsarnok már nem lesz többé, ha az a titkos, szuggesztív erő, mely Rasputinból kiáradt, megszűnik, az ország újjászületik, az uralkodó és népe egymásra találnak. Nem sejtették, hogy a Rasputinba vetett hit sokkal mélyebben gyökerezik az Alexandra Feodorovna lelkében, mintsem ezt bármi is kiirhatta volna belőle. Az a lelki kapocs, amely a cárnét az élő emberhez — «Isten küldöttjéhez» — fűzte, a fájdalom vérkeresztségében megerősödve eltéphetetlen köteléssel láncolta hozzá a Staretz emlékéhez. Csodálatos, rajongó hite árad ki abból a rövid levélből, melyet a halott Rasputin kezébe adott utolsó útjára: «Édes Mártirom, add reám áldásodat, hogy elkísérjen a még hátralevő fájdalomutamon és ott fenn emlékezzél meg rólunk szent imáidban.»

Ettől az áldástól reméli a cárné a segítséget. Hosszú órákat tölt fájdalmas elmélyedésben a cári park kápolnájában, Rasputin koporsója mellett. Oda zarándokol Protopopov is, az elhúnyt szellemétől kérni tanácsot.

És így a tanulatlan, egyszerű muzsik a hívei lelkébe oltott rendületlen hiten keresztül, még halála után is tovább kormányozza Oroszországot.

Ugyanakkor, amikor a cárné sírva imádkozik a halottas kápolnában és kinn a nép ujjongva ünnepel, a gyilkossággal vádolt Dimitri nagyherceget, felsőbb parancsra, Perzsiába száműzik.

A szigorú ítélet az eddiginél is nagyobb elkeseredést vált ki az uralkodó család tagjaiból. Hosszas tanácskozás után a nagyhercegek együttes lépésre határozzák el magukat. Közös levélben figyelmeztetik az uralkodót arra a veszélyre, melybe Oroszországot és a dinasztíát a belpolitika sodorja. Végül arra kéri, hogy nagyobb szerencsétlenségek elkerülése végett, kegyelmezzen meg Dimitri nagyhercegnek.

De minden kísérlet hiábavalónak bizonyult, a cár nem változtatta meg eddig folytatott politikáját és ha ő talán engedett volna is, a cárné erős akaratán és befolyásán minden próbálkozás megtörtött.

Alexandra Feodorovna elhitette a cárral, hogy az ellenük irányuló ellenséges áramlat a nagyhercegektől indult ki. Ez magyarázza meg a cár teljes elhidegülését családjá távolabbi tagjai iránt. II. Miklós ridegen utasítja vissza a nagyhercegek kérését. «Nem tűröm el, hogy nekem tanácsokat adjanak. A gyilkosság tényén semmi sem változtat.»

Az új miniszterelnök, Galiczin herceg, a legnagyobb nyíltsággal tárja fel a helyzetet az uralkodó előtt, sötét színekkel rajzolva az Oroszországban uralkodó hangulatot. Nem titkolja el előtte, hogy a cári pár élete veszélyben forog, hogy a moszkvai katonai csapatok más cárt akarnak az orosz trónra ültetni.

A cár nyugodt közömbösséggel hallgatta ezeket a kijelentéseket és csak ennyit jegyzett meg: «A cárné és én tudjuk, hogy Isten kezében vagyunk. Legyen meg az ő akarata.»

A frontról visszatérő tábornokok Rodzianko előtt szomorúan számolnak be a hadsereg katasztrofális helyzetéről és hangulatáról. Az itt-ott elért kisebb eredmények szerintük sem bírnak jelentőséggel és ha a kormány nem változtatja meg jelenlegi álláspontját, nem lehet győzelemre gondolni. Éppen a zavaros belügyi bonyodalmak akadályozzák meg a harctéri helyzet jobbrafordulását.

Mindezt Rodzianko is jól tudta, de nem állott hatalmában rajta változtatni.

A mélyen sujtott cárné még mindig görcsösen ragaszkodik az autokratizmus gondolatához. Életének ez a vezérszólama levelének minden sorából kiérzik. «Édesem, nagy szomorúsággal és aggodalommal engedtelek el, a mi drága Bébynk nélkül. Milyen borzalmas időket élünk! Isten súlyos keresztet rakott válladra. Mennyire szerettem volna segítségedre lenni a kereszt elviselésénél! Te bátor és türelmes vagy. Egész lelkemmel veled érzek és szenvedek, jobban mint ahogy azt ki tudnám fejezni. Most csak imáimmal segíthetek rajtad. A mi drága barátunk a másvilágon van, de ő is imádkozik érted és imái-

ban még közelebb van hozzánk. De azért olyan jól esnek vigasztaló, enyhülést nyújtó hangját hallani! Hiszem, hogy Isten megsegít és megjutalmaz szenvedéseidért. Úgy tetszik, mintha a dolgok jobban mennének. Édesem, csak légy határozott és éreztess hatalmat. Soha, egyetlen alkalmat sem mulasztottál el, hogy jószágodat és szeretetedet bebizonyítsd előttünk. Most az öklöd erejét is éreztetned kell velük. A szláv természet különös, ellentétes lelki komplexumánál fogva, épúgy megkívánja a szigorúságot — sőt kegyetlenséget is, — mint a szeretetet. Csodálatos valami az emberi szív! Különös, de az előkelő társaságban kevesebb a gyöngédség és megértés. Ezért a velük való érintkezésben keménynek kell lenni. Remélem, hogy nemsokára hazajöhetsz. Nemcsak az önzés beszél belőlem, de tudom, hogy a lázadók is megjuhászodnak, ha te a közelükben vagy. Félnék tőled, de még jobban kell félniök. Gyere minél előbb vissza. Nem magamért, nem Bébyért kérek. Értem, hogy a kötelesség elszólít tőlünk, de éppen most nagyobb szükség van reád itthon, mint a főhadiszálláson. Azért arra kérek, ha ott elintézted a dolgodat, gyere vissza és maradj itthon, míg itten minden rendbe jön. Én mint megdönthetetlen hátvéd állok mögötted. A szemem fáj az elsírt könnyektől. Krisztus legyen veled és a szent Szűz oltalmazzon.»

Ezekben a napokban a szerencsétlen cárné önkéntelenül is arra az anyára emlékeztet, aki beteg gyermekét tartja karjában, babusgatja, csókolgatja, beszél hozzá és nem látja, hogy a gyermek már halott.

A Romanowok trónját minden órában kitöréssel fenyegető vulkanikus erők ingatják és bár a cárné a forrongó események központjában él, körülötte magasra csapnak a politika hullámai, ő még mindig a régi álmot hajszolja. Talán a halott Rasputinnak még nagyobb hatalma van a babonás lélek felett, mint amilyen az élőnek volt. A Staretz sirjánál töltött hosszú órák imádságos csendjében Rasputin jóslatai, mint kísérteties denevérszárnyak suhognak körülötte és a fia sorsáért töprengő anya lelkében jajgat az emlékezés. «Ha én meghalok, fiadat is nagy szerencsétlenség éri.» Ezek a szavak eltéphetetlen szálakkal láncolják az anyát a martírnak hitt ember emlékéhez, ezek a szavak diktálják minden elhatározását. Úgy képzei, hogy ha Rasputin ellenségeire hallgatna, ha valami olyat tenne, ami nem egyezne a Rasputin felfogásával, szentségtörést követne el a martír ellen és elvesztené pártfogását. Ezért védi annyira Protopopovot, aki ekkor már egészen Rasputin szerepét játssza az udvarnál.

«Sazanov és a többiek ki akarják törni a Protopopov nyakát — írja a cárné a cárhoz intézett egyik levelében — azt állítják róla, hogy bolond, de nem igaz. Tegnap hosszasan beszélgettem vele és így alkalmam volt meggyőződni róla, hogy ez a rosszindulatú feltevés nem felel meg a valóságnak. Protopopov egészen nyugodt, megfontolt és feltétlen hűséggel viseltetik irántad, amit, sajnos,

kevés emberről állíthatok. Szerintem bolondság lenne ilyen válságos időben felmenteni állásától. Kérlek, ne határozz addig, amíg nem tájékozathatlak élő szóval ennek a kérdésnek a részleteiről és a Protopopov ellen szövődő intrikákról. Ezek az intrikák elsősorban a te kis feleséged ellen irányulnak. Tudják, hogy Protopopov ragaszkodik hozzám és ezért akarják elejteni. Ne add meg a dumának ezt az elégtételt. Nem vagyok jó véleménnyel Trepov felől. A kártyáiba látok, tudom, hogy el akarja távolítani hű embereimet. Nem magamért, kérek. Nem törődöm vele, ha rosszat beszélnek rólam, de igazságtalanságnak tartom, hogy becsületes, hűséges embereimet el akarják űzni. Nyugtass meg, ígérd meg, hogy teljesítéd kérésemet. Hiszen éretted és Oroszországért küzdök.»

Az erélytelen cár most is meghajolt a cárné akarata előtt és a belügyminisztert megerősíti állásában. A paralytikus Protopopov teljesen az okkultizmusnak él és a spiritiszta összejeveteleken Rasputin szellemével társalog.

A legválságosabb időben ez a degenerált ember vezeti Oroszország belügyeit. Csak természetes, hogy ezek az állapotok a társadalom minden rétegében nagy elkeseredést okoznak. A vádak különösen a cárné ellen irányulnak, akit el akarnak távolítani az udvartól. Rodzianko, a cári pár hű védelmezője is arra kéri a cár öccsét, Mihály nagyherceget, vegye rá a cárt, hogy a cárnét híveivel együtt eltávolítsa. Alexandra Feodorovna az ellene irányuló ellenséges hangulatot Nikolajevics nagyhercegnek tulajdonítja és ezt a meggyőződését tovább szuggerralja a cárnak. «Édes angyalom — írja — nagyon köszönöm most kapott kedves leveledet. Mélységes undorral olvastam a Nikolasa levelét. Azonnal félbe kellett volna szakítanod és meg kellett volna neki mondanod, hogyha még egyszer visszatér erre a tárgyra, Szibériába száműzöd. Mindig gyűlölt engemet és 22 év óta fondorkodik ellenem. De ilyen válságos időben el kellene tekintenie a közöttünk fennálló nézeteltérésektől és bátran védelmébe kellene vennie uralkodója feleségét. Viselkedése nyílt árulás. Érzik, hogy hallgatnak rám, hogy elfogadják tanácsaimat és ezt nem bírja elviselni. Nikolasa az emberi gonoszság megtestesülése. Hű embereink mind megvetik. Még azok is undorodnak tőle, akik nem viseltetnek rokonszenvvel irántam. Az öreg Frederick nem meri elhallgattatni és te túlságosan szelíd és jó vagy.»

Hory Etelka.

(Vége következik.)

Ihlet és ügyesség.

Vannak társadalmak, ahol a költő az élet dísze. Mint hullám fölött a cifra tajték, tetszetős figurákban játssza el a vizek erőfölöslegét. Mi volt a francia klasszicizmus? Egy boldog, előjogok pátyolta társadalmi réteg nemes játéka. Vagy a társadalmi élet nyert irodalmi melléközöngét: asszonyok levelei, szalónok bon motjai, szónokok beszédei nemesedtek irodalomná vagy a szórakozás termelt ki igényei kielégítésére művészeket. Corneilleket és Racineokat, akik az ingyenc közönség lehető legjobb mulattatásáról gondoskodtak. A társadalom akarta az irodalmat s mert akarta, kitermelte. S őt fejezte ki az irodalom, mint ahogy engem fejez ki az árú, amelyet megveszek, mert szükségem van rá s tetszik nekem. Az irodalom keletkezésének kollektív és boldogabb módja ez. Az író társadalmi lény, minden gesztusát egy erős és fegyvelmezett izlésű közönség csiszolja ki. Beleillik az életbe, mint kertbe a virág.

Vannak azonban társadalmak, amelyek nem akarják az írókat. Félnek tőle, mint a följáró lelkiismerettől. Félnek, mint a rossz tanuló álma a leckétől. Elszigetelik, kiközösítik s ha még mindig a fülükbe csengenek vád-
dala, sípot és dobot veretnek, mint ama balladabeli király. Az ilyen társadalom írója kívül áll az életben. Nem lehet az emberek öröme, nem lehet a műveltség luksusa. Egymaga marad, lecsapolatlanul, mint forrás, amelynek követ tettek a szájára. Az önnön életét feszíti, tulajdon szívét aknázza, fodrozza. Forró üst, amelyre rálakaltatták a fedőt s most hörögve vetné

szét, csakhogy kisívíthassa gőzeit. Túlhevült szellemek ezek, akikben a megtorlott élet nagyobb intenzitása feszeng. Költők, akik a szó az a titkos szelep, melyen át valamit, igen keveset, kibocsáthatnak magukból. Ihlet és ügyesség ötvénye minden költői mű. Az ő műveikben az ihlet elnyomja az ügyességet.

A magyar költőt jellemeztem. A Kemenesalja látkörébe lezárt Berzsenyi a magyar poétaság örök szimbóluma. Ott ül barmai és jobbágyai közt, magányosan és gigász tüdővel. Mit kezdjen? Belefű a nyelv hamufödte paraszába, oly erővel fű bele, hogy megszikrázik a lehelete nyomán, minden szó külön tű s az egész mégis egyetlen szikrazápor, amely kicsap a magyar égbe s ott megannyi haragos, vörös csillaggá válik, amely alatt álmélkodva fognak megállni, valameddig a magyar égnek egy bámulója akad. Ő a magyar ihlet. Ő a magyar költő. De nem az ő végzetes, tragikus ihletettsége jellemzi-e az egész magyar irodalmat? Ami őneki a szavak zugása, az Katonának az egymás ellen szegzett személyekbe szakadt szenvedély dialektikája, Vörösmartynak a vak ember szinkáprázata, Aranynek a népi nyelv erős ízei, Adynak a versbe bele nem férő lázasság. Tombolva vagy Csokonaisan nyájaskodva az egész magyar poétaság menekszik a magyar sors elől s ez a menekülés, a zaklatott és ki nem élt embernek ez az ihlettől forró segélykönyörgése: a magyar irodalom.

A heroikus ihlet költőnépe vagyunk. A heroikus ihleté, amely a faj akarata ellenében érvényesíti önmagát s önmaga mélyén magát a fajt. Meg kell

nézni, melyik műfajban mit értünk el? Mindig az ihlet és sosem az ügyesség irányában csináltunk nagyot. A magyarság a világirodalmi műfajokat sosem a simaság, a hibátlan kifejezés, a racionalista egyszerűség felé tolta el. Mindig a nagyobb lángú ihlet, a költöttebb szó, a feszültebb gondolat volt az elemünk. Aki ismeri az európai lírát, tudja, mi a különbség Horatius és Berzsenyi, Csokonai és Gessner-Metastasio, Vörösmarty és Victor Hugo, Petőfi és . . . Nem, Petőfihez és Adyhoz már oda sem merem a Shelley vagy Verlaine nevét tenni. De nemcsak a lírában, a többi műfajokban is így van. Az éposz rég meghalt s egy Arany még époszokon makacszkodik. Hiába akart magához törni a novella és regény, a regényből is époszt, a novellából is elbeszélő költeményt csináltunk. Mért tudott az elszigetelt, szobája falának író Katona egy Bánkot testálni ránk a nagy dráma keretében s mért nem tudunk a modern polgári drámában, amely az ihlet és ügyesség legolcsóbb pakfonja, semmi igazán kiválótló fölmutatni? Aki kovácsnak született, nem lehet parkettáncos. A magyar író a magyar sors fűti túlzottan s szinte esetlenségig ihletetté. S ne higyjük, hogy az egyén ihlete elvész az egyénnel. Megőrzi a nyelv, amelyet fölszántott, megőrzi a műfaj, amelyben tradíciókat teremtett, megőrzi az egész irodalom, amelynek a lejtését megadta. Mert nemcsak az egyéniségnek van vizei folyását megszabó lejtője. A faj lejtését, az irodalom lejtését is kiszabja alkat és sors. Egy nép nem csinálhat akármiféle irodalmat, nem növeszthet kezeket annak a megragadására, amit nem neki kell megragadnia. A korlátozottság a zseni gazdagsága s nem mindig azok a gazdag népek, amelyeknek mindenre van kezük.

A magyar irodalom az ihlet irányában korlátozott. Baj ez? Irodalmunk vendégei, akik érzik, hogy más nekik

a költészet, mint nekünk, olykor egész jóhiszeműen iparkodnak ürügyet keresni, hogy a magyar költésbe beilleszkedhessenek. Rámutatnak, hogy a magyarságnak nincs olyan értelemben vett stílusa, mint van a franciának, nincs meg bennünk más népek könnyed ötletessége, ügyessége, fölénye. Ajánlkoznak, hogy ők majd kinövesztik hiányzó tagjainkat, ránevelnek arra, amire nem születünk, funkciói lesznek a béna szervezetnek, olaj a zsiros konyhán.

Van-e szükség erre a szívességre? Minden gyűlölködés nélkül mondhatom, nincs. Elhiszem, hogy az államban hasznosan egészíthetik ki egymást a különböző nációk, az irodalomban soha. Nem igaz, hogy egy nép irodalmának *mindenfélének* kell lennie. Szent a korlátozottság, mely a faj eredetiségét domborítja ki. Arra a kvalitásunkra kell építenünk, amelyben legnagyobbak vagyunk. Azt kell csinálnunk, amire készültünk. Ahhoz a szerephez legyen bátorságunk, amelyet a népek szerepeinek a kiosztója nekünk szánt. S igenis tiltakoznunk kell az idegen istenek, idegen alkat és idegen célok ellen, nem a gyűlölet, de a tiszta művészet nevében.

A heroikus ihlet népe vagyunk? Roppant kötelességet ró ez a felismerés a magyar esztétikára. A modern irodalmat megfertőzte a bűvészet, kikezdte a kicsinyesség. A magyar irodalom e kettős drótsövényt Adyban kacagta ki. De ha Adyban kacagta ki, ki tudja, kikben kell el-síratnia. Ki tudja, hány Berzsenyi vérzik el ezeken a prózát parancsoló drótokon, Berzsenyik, akik soha föl nem emelhették herosz-homlokukat. A kritikának a nemzeti irodalom fölismert jellegéhez kell alkalmazkodnia. Olyan levegőt kell teremtenie, amely a fajtabeli tehetség fejlődésére optimális. El kell távolítania az ihlet ömlésének fogalmi akadályait, a kicsinyes elfogultságokat, szűkkeblű értelme-

zéseket. A műfajoknak egyetemes jelentőségükön túl van nemzeti fogalmazásuk. Más az angol és más a francia dráma. Más a francia s más az orosz regény. Nekünk, magyaroknak, úgy kell kiszabnunk a mundért, hogy a Berzsenyik mellén se repedjen szét.

Más esztétikák haladjanak a maguk útjain, a magyar esztétika az ihlet intenzitását tegye a költői alkotás értékmérőjévé. A teremtő szervezet lázát keresse a műalkotásban. Az ihlet nem a költők kacér füllentése. Az ihlet biológiai állapot. A szellem nagy Nilus-áradása, amely alól pillanatok alatt ojtózik ki a kalász. Ez az állapot megolvastja a szavak normális összefüggését s új figurákba gyűri őket. Váratlan átlóit nyitja az asszociációnak s egy nevezőre hoz távoli dolgokat. Csinált indulatok áramába veti a lelket s új életekbe bimbóztatja az életet. Az ihlet teszi meg azt a lépést, amely az írást a költéstől elválasztja. Csak-hogy nem minden műfaj, nem minden költői gesztus engedi meg, hogy az ihletnek benned szunnyadó intenzitása valóban ki is fejlődhessen. A modern polgári dráma ihletereje sosem érheti el a régi Shakespeare drámáét. Az új magyar kritikának kettős, nagy feladata lesz: leláncolni a hazug írásmodort, amely nem erre az elsődleges költőosztőre épült s megnyitni a zsilipeket, ahol azok az ihlet vizeit hátráltatják. Annyiféle nyavalyás ügyességtől sikos a mai irodalom, annyiféle tanultság számárokodik oroszlánbörben, hogy igazán itt az ideje, hogy az ihlet szabadságát, az ihletnek kedvező irodalmi fölfogást kivívjuk végre.

Tartozunk vele a magyar tehetségnek. De tartozunk vele a világnak is. Az európai irodalmat az ihlet pillanatnyi apálya jellemzi. Azoknak a nemzeteknek van jövőjük benne, amelyeket az ős költőosztőn dagálya feszít. Hiszem, hogy a magyar irodalomban hatalmas lendület íve lappang.

Egy bátor lökés, az öntudatosodás lökése és *mi* szökhetünk a megvakult égbolt csillagává. *Németh László.*

Reményik Sándor: Két fény között. Versek. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár, 1927. Reményik Sándor azok közé a poéták közé tartozik, akik számára a versírás ritka ihletörök misztériuma. Nem termékeny költő, nem ontja, hanem szenved a verseket, mégis immár a tizedik kötete fekszik előttünk és neve maradandóan belevesődött a magyar irodalmi köztudatba. Újabb kötete, melyet az Erdélyi Szépművészeti Céh ízléses köntösből, Bánffy Miklós illusztrációival bocsátott közre, negyven verset hozza, az utolsó esztendő termését. Bizonytal nem nagy szám, de minden versnek megvan a maga súlya. Mégis fájó érzéssel tesszük le a könyvet kezünk közül. Nem mintha hanyatlást látnánk a költő pályájában, mely kezdettől fogva magas ívben indult. Nyelve nem fakult meg, témái nem koptak el, biztos formái nem zilálódtak össze. Reményik nyelve erdélyi veretű magyar nyelv, nincsenek benne szimbolikus homályosságok, annál inkább egyszerű mélységek. Témái látzólag egyszerűek, mert csupa egyéni, lelki probléma, de épen ezen egyszerűségükben jutnak el a sokszorosan érzékeny és bonyolult költői lélek legrejtettebb redőibe. Formái sem megfelelően változatosak, simulnak a nyelvenemes egyszerűségéhez, jólesőek a szabad versek féktelen orgiái után. Mesterien jellemzi a költő — jelen irodalmunk legtudatosabb költője — saját költészetét «Az építész fia» című versében:

... én is csak építettem,
Egy-egy sor vastraverzét róttam át
A versépületen, — és megvettem
A fölösleges ornamentikát.

Való igaz: mindig volt alapom,
A mélybe ástam szigorú falat.
Úgy hágtam emeletről-emeletre,
S szerettem a nagy, nemes vonalat.

Való igaz: mindig volt teteje
Költeményemnek — s néha tornya is,
S nem játékból, de azért építettem,
Hogy lelkek lakhassanak abban is.

Való igaz, ilyennek láttuk, ilyennek szerettük Reményik költészetét, melynek épületében elcsigázott magyar lelkek találtak új hitet és megenyhülést.

És ezért tesszük le fájdalommal új kötetét, mert abból megtört lemondás, kétkedő pesszimizmus sőr felénk. Reményik költői sorsa, hogy az ő költészetét nem bírjuk tisztán l'art pour l'art-os esztétikai szempontból megítélni. Hiszen ő maga is azt írta Egy eszme indul című könyvének előszavában: «Szeretném, ha e versek lelket, szeretetet, szépséghen feloldott szomorúságot és egy kevés új erőt vihethének mindenhová, ahol magyarok élnek». És ő maga teljes joggal énekelte ekkor még:

Zászló vagyok zászlók között,
És feszülök a szélben,
És nőni érzem magamat
Az időben és a térben.

Az új kötetben ezt a harcos Reményiket hiába keressük. Tudjuk, hogy ez nem lehet megítélési szempont, de Reményiket jól esett így látnunk: zászlót a zászlók között. Az új kötet verseit a beteg költő írta, aki gyógyulást keres az Adria partjain és akit a nyom nélküli elmulás fájó érzése borzongtat meg. A költő, aki mindig olyan csodásan egynek tudta magát érezni a természettel (emlékezzünk a «Vadvizek zúgása» hatalmas verseire), most a természetben is csak az elmulást látja, a végzetlenül elmulást, melyet alig vesz észre valaki, alig sirat meg valaki. A parti sziklák lassan szertemállanak és «Anonymus se lesz, ki feljegyezze, Ha véget ért a felmorzsoltság». A tengerbe hulló csillag egy halva született, elsülyedt költemény, akárcsak a költő maga. Az Ica-patak hatalmas salto mortaleval szakad bele a tengerbe, meghal és a tenger közömbösen zúg tovább. A költő hajótöröttnek érzi magát, aki a tengerből csak azt tanulta: «soká bír fennmaradni a hajótörött is egy deszkaszálon». Ő a gályapadhoz láncolt rab, majd a töviskoronás mártír, akinek vérehullása nyomán nem támad virág. Gyönyörködik a tenger mélységében, de néki már minden mindegy, mert «beteg vagyok. És nem gyógyít meg soha, senki sem». Ha szülőháza mellett elmegy, arra gondol, hogy hol lesz a ház, amelyben meghal. — A fájó lemondás egészen új, emberien mély hangokat csal ki lantjából, mégis legjobban meghatnak azok a ritka költeményei, melyekben a lemondás könnyen át új reménység csillog, mint az «Elvégeztetett?» vagy a «Mohács után» címűek. Szeretnék hinni, hogy a «Két fény között» csak egyik felfelé vivő állomása Reményik költé-

zetének, melyből a testi-lelki gyógyuláson át új magaslato felé szárnyal.

Farkas Gyula.

Lavinia Tarsin házassága. (Erdős Renée regénye. Révai-kiadás.) Erdős Renée alighanem a balzaci és más nagy példaképek izgatják arra, hogy regényeit valami ciklusfelébe próbálja foglalni. «Az ősök és ivadékok» című sorozat módjára, új írásaiban is egyre-másra felötlenek azok az alakok, kikkel legutóbbi könyveiben már találkozunk.

Csak hát persze: duo si faciunt idem — non est idem!

Bocsánatot kell kérnünk a *Comédie humaine* csodálatos megalkotójának szellemétől, hogy a szemléltetés kedvéért hatalmas műveinek piramisát egyszerre említjük Erdős Renée emberbábuiban zavaros galériájával. A hasonlatosság egyesegyedül csak annyi, hogy az Erdős Renée-féle sorozatokban is egymásbafolyik egy sereg elképzelt alak életének különféle mozzanata.

A *Comédie humaine* örökérvényességű szereplői a nagy emberi drámát adják egy kor metszetében. Az Erdős Renée-féle figurákból legfeljebb ideg-betegeket bemutató panoptikumot lehetne összeállítani. Az ismertevű író alakjait szinte kivétel nélkül a végsőkig túlzott beteges póz jellemzi. A szerző úgy bánik velük, mint a gyermekrábó komédiás a maga áldozataival. Kicsavarja mindenépkézláb gondolatukat, aztán: hajrá! ki velük a porondra, hadd vessék ott a torzlelki bukfeneket minden egészséges, jámbor olvasó meg-
rőkönnyödésére.

Igy születtek meg legutóbb «A hárfás», «A herceg», «A meztelen táncos» kicsavartlelkű, beteges figurái, így kerekedett az a bizarr ciklus, melynek egyik tagja ez az új könyv: «Lavinia Tarsin házassága».

Lavinia Tarsin... Hol is találkozunk már vele? Tán a «Santerra bíboros» című regénynek a szerző munkásságába egyre visszaintó, becézett környezetében... Elfeledtük. De ez nem baj, az a fontos, hogy ilyen zengzetes, elbűvölő neve van a hősnőnek. Ez ugyanis fontos eleme Erdős Renée regényeinek. Az ő könyveiben mindenki olyan káprázatosan zenei nevet visel, hogy az ilyen dísznévvel megáldott vagy megvert emberfia szinte predestinálódik a nem mindennapi, a kirakat-cselekményekre. Mit akarsz, ah! szürke magyar nevet öröklött olvasó?

Egy Lavinia Tarsin, Torleoni herceg, Theano Amaryll csak nem élhet, nem cselekedhetik úgy, mint más halandó?

Az új könyvben ez történik: Lavinia Tarsin, a csodálatos tehetségű szobrásznő ott él a Nemi-tó partján, remek villájában. Csupán csak Santerra bíboros emlékének él, akihez drága szálak fűzik. Egész tisztán nem lehessen tudni, hogy milyenek. Most a muzsikásnévű bíbornok szobrát mintázza. Egyik modellje Melissa Doni, Friedrich von Dhiessenburg alkalmazottjának leánya. Ez a Dhiessenburg híres költő. A szomszéd remek villa ura. A fantaszta német főúr a szonett-termelő lett, azzal foglalkozik csupán, hogy hatalmas csillogászatú távcsővel kémlelgeti, mint él a bíbornoki emlékeknek hódoló Lavinia Tarsin. A költő szereti Laviniaát. Mint költőhöz illik, csakúgy ismeretlenül. Távcsővön keresztül meglátnia és megszeretnie: pillanat műve volt. Szonettjeit újabban őhozza írja. Melissa gondosan elejt belőlük egyet Lavinia műtermévi s így értesül a fantasztikus távcsővi szerelemről.

Dhiessenburg világfi, nőhódító, aki ugyancsak érti a módját, hogy kell a nőkhöz közeledni. Mégis, Laviniaával szemben azt a különleges ostromlási módot választja, hogy addig hívogatja majd szuggesztív gondolatokkal, míg az elzárkózó szobrásznő maga megy el hozzá. Ez a romantikus mód a szerző enyhe segítségével célhoz is vezet. Lavinia ellenállhatatlan meglátogatja a betegeskedő költőt. Ebből a könnyelmű látogatásból minden elfogadható lélektani indokolás nélkül, kurtán-furcsán csakhamar házasság lesz. Lavinia Tarsin házasságából azonban nagy baj származik. (Az ugyanilyen című regény.) A két szép lélek között rohamosan kivirágzó, de gyökértelen frigy elszomorító, sajnálatos bonyodalmakba vonaglik.

A férfiaslelkű Lavinia már akkor meghököl, mikor a német főúr ősi kastélyában valóságos reinhardtí módon rendezi meg a nászéjtszakát. A misztikusan megvilágított tereben bíborosgegyes, kínai selyemruhába burkolózva várja asszonyát a szonettköltő. Nyakán hosszú aranylánc, derekán drágaköves öv, karja is tele ékszerekkel...

— Látod ékszereimet? — kérdi kacéran az imádott férfi. — Mindig így öltözöm fel, ha várlak. Mert nekem ez a legnagyobb ünnep, a csók ünnepe. Persze a szerző nem gondolt arra,

hogy minden jobbjézésű olvasó nem Dhiessenburgra fog neheztelni ezért a kacagató pózért, megráz — Erdős Renée-re.

— Parancsolj velem, Lavinia! A tied vagyok — mondja a férfi, halkan, rezegítő hangon.

Risum tenetis! Dehát nem, nem lehet a nevetést visszatartani, ha ilyet olvas az embernek fia!

Szegény Lavinia Tarsin! Úgy kell neked, tudhattad volna, hogy egy Erdős Renée-féle szonettköltő nem ilyen-olyan egyszerű férfiú... Most aztán csak bűnhődj könnyelmű lépéséért! Bűnhődik is.

Mert, ime, mi várt reá?

A nászéjtszakára következő reggelen elegáns asszonyi hullát találnak a hálóterem küszöbe előtt. Lucy Müller holtteste ez. Ez a színésznő Dhiessenburg gyáros bátyjának felesége volt, de a költőt szerette. Évek óta nem találkoztak, nem is volt közöttük bűnös viszony, de most mégis ily megrázó közvetlenséggel fejezte ki az asszony, hogy érzelmei mélyebbek valának, semmint a költő sejtette volna. A költőt bántja a tapintatlanság, ez a pózos halálba-menés és őszintén sajnálkozik, hogy bele nem rúgott legalább a hullába! (Kedves, finom, eredeti felfogás a szonettköltő részéről. Nemdebár?)

A gyászos eset jégfalat von a házastársak közé, mely még csak vastagodik, mikor Lavinia operatív úton néma és béna gyermeket szül. Az olvasó azt várna, hogy a költő a legétheribb gyengésséggel fogja majd vigasztalni az asszonyt. Dehogy! Dhiessenburg egyenesen utálja a szegény, ártatlan fiúcskát, aki valami csuda révén az évek óta halott Santerra bíborosra emlékezteti. Később újra közeledik feleségéhez, de mert Lavinia kineveti, mikor újra karpercekkal terhelve, római hetérszerű ruhában akarja meghódítani, — teljessé lesz köztük a szakadás. (Egek! Miért is ragaszkodik Dhiessenburg oly csökönyösen a karperceihez. Ez oly tragikus!) Különválnak. A férfiú visszatér régi szeretőihez, az asszony meg bámolatossá szobrainak él.

Később a néma gyermeket megoperálják, a fiúcska a műtétbe belehal, Lavinia Tarsin nagybeteg lesz, férje hűségesen ápolja, összebékülnek (ami lélektanilag a történetek után legalább annyira megokolatlan, mint a hűbebalázs módra elkövetett házasság!), újra összemehetnek s egy egészséges újszülött végleg egybefűzi őket.

Persze mindez rettenetes lelki vonaglások, szó- és gondolatnornak özönén keresztül fejlík idáig. Erdős Renée nagyon nehezen túri, hogy alakjai rövid ideig is egészenesen, derekasan, egyszerűen gondolkoznak. Nem tetethet ilyesmit velük! A gyönyörű nevük kötelezi őket, Muszáj szegényeknek lelki vitustáncot járni, különben nincs helyük a ciklusban. Vagy — vagy!

Ebben a regényében az olvasó nagy megkönnyebbülésére egyébként nem a beteges erotikum kergeti a figurákat, hanem valami mosolykeltő ál-szépesség-hajhászás nyögdcicsélteti valamennyit. Ezek a figurákon alig marad valami igaz, benső emberi vonás. Mindegyik ál-embere cifra, hamis lelkirongyokban ágál a görögtüzes szegényszinpadon. Az erdősrenéi rivalda előtt csak rúzsolt szó hangozhatnak el, csak festett gondolat teremhet hamvas virág helyett a lélekben, csak atropinos tekintet meredhet reánk.

Egyetlen meleg, megkapó részlet a könyvben Lavinia anyai érzésének rajza. A néma, béna gyermeknek élő asszony emelkedettebb gondolatainak oázisában valamедdig el-elfeledi az olvasó a sok kirívó pózt, mely állandóan kínozza ebben a könyvben. Ugyan miféle Csapkeróza-álmot alszik Erdős Renée, mikor a Lagerlöf Zelmák korában efféle papirfigurák hamis érzésivel, nyavalygásával traktálja olvasóit? Ma, annyi súlyos ember-probléma korában, ugyan kit érdekelnének ezek a kusza, beteges alakok, a maguk kacagató, mozis előkelőségükkel? Legfeljebb talán azokat, akik az ilyenféle regényekből értesülnek arról, hogy is gondolkoznak, csevegnek hát ezek a jaj de szépnevű, rémítően előkelő és gazdag emberek, bíbornokok, hercegek, világhírű szobrásznők, költők — hárfások és meztelen tánccosok...

Erdős Renée új könyvét valami furcsa zagyalékstílus jellemzi. D'Annunzioi szárnyalásra, színészségre törekszik. — Dhiessenburg, ez nagyon szép volt, amit mondott, — dicséri meg egyik hölgy a költő — hőst.

Nos hát: erre az elismerésre pályázik Erdős Renée. Igézőben szépeket akar mondani szerelemről, életéről, emberekről, a világról. Így kerülünk aztán bele a fárasztó és unalmas gondolatkirakatok tömkelegébe, így jutunk messze, messze mindentől, ami egyszerű, emberi, egészséges és igaz. Dehát annak, aki a szó, az írás

mestere gyanánt akar mutatkozni, aki d'annunzioi lantkísérettel akar mesét mondani: annak ismernie kellene hangszere húrjait, a magyar nyelvet.

Erdős Renée állandóan hamis hangokat fog ezen a nemes hangszeren. Csak pár példát jegyzünk ide:

«A... vacsora hamar a végéhez ért» (Véget ért.)

«Az egyetlen, akit felköszönteni lehet.» (Fel lehet köszönteni).

Lavinia Tarsin a «Iona testéhez» simult. (Lovához).

«— Szoba? Ugyan minek volna ez nekem?» (Mire kellene).

«Ryíl a szobrok felé fordulva, mozdulatlan maradt. Nézett.» (Nézte, elnézte azokat.)

Mi volná-t ír mi lenne helyett; ehelyett: mennyit szenvedhetett, azt írja: «Mit szenvedhetett.»

Azt írja: «mikor a második csészét betöltötte». (Ehelyett: teletöltötte. Hacsak ezek az előkelő emberek folyékony csészét nem használnak.) Ugyancsak a csészékről szólva: «Nálam sem törték el.» (Az én kezemben sem törték el.) Stb., stb., stb.

A magyar szórenddel is hadilábon áll Erdős Renée.

És hát... aki delnök lovaglásáról ír, ne írja le azt, hogy «Lavinia köttékénél fogva» vezette sétalovaglás közben hátaslovát. Kantárszár lehetett az, instálljuk alássan. Mert köttékével csak jászolhoz szokták kötni a lovat. Sétalovagláskor igen humorosan hatna a kötték a paripa fején. Még a Nemi-tó partján is.

Mariay Ödön.

Csathó Kálmán: Asszony a bakon. — Budapest, 1927. Ez a furcsa cím a «Leányok, anyák, nagyanyák» című regénysorozat második részét jelöli. A tetszetős kiállítású könyvet a sorozat első részéből ismert előzmények után, érthető érdeklődéssel vesszük kezünkbe, hogy jó ismerőseink sorsát; egy állomással tovább kísérjük. Az író jóvóltából valamennyiüket viszontlátjuk szinte ott, ahol az első regény végén, elhagytuk őket. Az újdonsült fiatal menyecskék: Mikolay Péterné és Szervác Frici grófné, jóformán pihenés nélkül folytatják egymás ellen azt az elkeseredett harcot, amit még leánykorukban kezdtek s amelyben a házasságokkal jelzett látszólagos fegyverszünet inkább csak erőgyűjtésre és fokozottabb fegyverkezésre való alkalom. A harc fokozását különösen az

jelzi, hogy az asszonyok intrikái folytán a férfiak is belesodrónak a küzdelembe, sőt hova-tovább ők jutnak a legveszélyesebb tűzvonalba. Lujzi derekasan kivési részét ura politikai szerepléséből, aki a kiegyezést előkészítő országgyűlésnek egyik ellenzéki vezéralakja. Csak természetes, hogy Sári, az ősi ellenség politikai tekintetben is szembe kerül a «honvéd árvájával» s a régi gyűlölet ezáltal új tápot nyer. Az egyre fokozódó ellentétnek legtermészetesebb alapja, hogy az ideális férjként szereplő Mikolaj Péter oldalán Lujzi házassága boldog, míg Sári élete a kártyás és léha Frici mellett meglehetősen sivár, sőt boldogtalan. A harc tehát korántsem egyenlő feltételek mellett folyik s előre látható a kimenetele. Igaz, hogy a győzelmet nem adják ingyen, de aztán annál teljesebb. Lujzi, aki a harc hevében nemcsak ura szerelmét, hanem kis fia életét is félti, az általa minden gonoszságra képesnek tartott Sáritól, végre is határozottan felülkerekedik és diadalt arat az egész vonalon. Mikor a koronázás alkalmával tartott udvari bálon a királynéval is beszélhetett, áradozva jelentette ki urának, hogy nincs semmi kívánsága többé az életben.

Az egész regény a két asszony késhegyig menő adáz gyűlölködésével kapcsolatos eseményeknek többé-kevésbé leleményes bonyolítása. A férfi szereplők sorsa természetesen csak függvénye a nők intrikáinak s rajtuk keresztül végeredményben még az országos politika szálait is nem ritkán asszonyok bogozzák. Szerencse, hogy a regény főszereplőinek a politikában csak felelőtlen szerep jut s így az általuk érvényesülő asszonyi intrikák számai csak árnyalják, de meg nem változtatják a politika szövetét. Így legalább nem válik országos jelentőségűvé Mikolaj Péter ama megállapítása, hogy «ha asszony ül a bakon, kátyúba jut a szekér». Ez a mondas foglalja szavakba a regény alap gondolatát, amit egyébként mindvégig elfogadhatóan illusztrál az író.

Az alap gondolatul választott igazság szinte elemi erővel mutatkozik, midőn családi boldogságok és életek forognak kockán a nőuralom következtében. Csathó Kálmán rámutat a komoly, sőt tragikus lehetőségekre, azonban gondja van rá, hogy végül minden jóra forduljon. A harcnak nincsenek halottjai, csak könnyű sebesültejei, akik minden valószínűség sze-

rint nem okultak a rajtuk demonstrált komoly tanulságból. Csak így várhatjuk a leányoktól kezdett s az anyák életén is végig viharzó harc további folytatását a harmadik részben a nagyanyáktól.

Ez a nemzedékről-nemzedékre szálló kicsinyes harc, nem annyira a szereplők életébe kivetítve látszik nagyon is hosszúnak, hanem igen hosszadalmasnak érezzük — sajnos — mint regény-témát. Az első részben még érdekelt bennünket a két lány temperamentuma és kevésbé ártalmas vetélkedése. De már ebben a második részben kezdjük unni a téma-változatot és félve gondolunk rá, hogy a harmadik rész is ugyanezt a témát fogja majd variálni. Talán szokatlan dolog Csathó regényével kapcsolatban az unalom említése, mégis azt kell mondanunk, hogy jelen regényében az író elment szinte az unalmasság határáig. Csak páratlan beszélőtehetsége és élvezetesen áradó szép magyar nyelve tudja fogva tartani már-már lankadó érdeklődésünket. E jelenség nélkül sokkal kiválóbb lenne a regény eseménytelensége és ehhez képest túlságos terjedelme. Így is gyakran az állóharc benyomását teszi ránk a főesemény kényelmes bonyolítása. Az író mintha maga is érezné a terjengőség fenyegető veszedelmét, mikor egy helyen azt mondja, hogy nem meri felsorolni az ételfogásokat, mert attól fél, nagyon vastagga válnék ez a könyv egy ilyen étlaptól. A könyv azonban így is meglehetősen vastag lett, ami semmiképen sem válik javára.

Azért Csathó ismert jelességei ebben a regényben is megmutatkoznak. Az úri magyar középosztály lejtőre jutott életének megértő rajza s a kiegyezést közvetlenül megelőző politikai mozgalmak hátterül szolgáló vázlatos leírása Csathó művét mindenképen figyelemreméltó dokumentummá avatja a közelmúlt magyar közélet szempontjából. Vannak benne megkapó részletek (pl. az öreg Mikolaj földes úr falusi csendes temetése), sikerült jellemzések (Lujzi-Sári) és tetszetős politikai reflexiók (pl. Deák futólagos jellemzése, — a meddő múlt kritikája). A részletekben mutatkozó jelességek jótékonyan ellensúlyozzák a kompozíció lazaságát és a kellő mozgalmasság hiányát. Bár írói egyénisége nem mutat fejlődést, szórakoztatni még nagyszerűen tud Csathó, aki akkor is szépen beszél, mikor kevés a mondanivalója.

Gulyás Sándor.

Hermann Sudermann: Die Frau des Steffen Tromholt. (Regény, Cotta-kiadás. Stuttgart és Berlin, 1927.) Sudermann, aki a legpáratlanabb színpadi népszerűségből rég a vidéki jutalomjátékok rozant drámai hősnőinek végső reménységévé süllyedt, aki a *Litauische Geschichten* s a *Jolanthes Hochzeit* kétségtelen művészi értékei ellenére is az irodalom eleven lüktetéséből évek óta a kölcsönkönyvtárak kevésbé bolygatott poros zúgaiba vándorolt, legutóbb ismét hallat magáról. Az élete alkonyán levő író, aki az idén ünnepelte hetvenötödik születése napját, valósággal a fiatal erővel buzgó írók mohóságával önti magából a terjedelemre legalább is monumentális regényeket. A mult évben jelent meg egy vaskos kötete, *Der tolle Professor*, amelyben a modern irodalmi áramlatoknak hódolva, egész új irányban próbálkozott. Az idén szinte jubiláris bőkezűséggel még hatalmasabb arányokban méregetett és mindenestre sokkal jobb regénnyel lepte meg az ámuló világot. Annál meglepőbb ez a regény, mert az agg Sudermann csaknem kizárólag szerelmi problémákkal foglalkozik benne. Azelőtt regényeiben is, drámáiban is mindig arra törekedett, hogy társadalmi rajzot adjon, hogy szociális vagy más átfogó jelentőségű problémákat vessen fel. Ritkán sikerült neki a társadalmi rajz, a probléma legtöbbször jelentéktelennek bizonyult és nem jutott kielégítő megoldáshoz, de ez sohasem a szándékon mult, hanem azon, hogy Sudermann nem volt sem eléggé művész, sem eléggé költő ahhoz, hogy az érdekes felszínről a megrendítőbb mélységekre szálljon le. Ebben a regényében még csak kísérletet sem tesz arra, hogy társadalmakat vagy társadalmi rétegeket rajzoljon. Amit a környezethől ad, az mindig vázlatos marad és szűkösen csak annyi, amennyi a történet motívalásához és megértéséhez a legszükségesebb. A problémák sem szélesednek általánossá. Nem az élete delén levő és lassan-lassan az öregségbe hajló férfi, se nem a művészlélek szerelmi problémái ezek, se nem a zabolátlan szabadsághoz, a szerelmi fegyelmezetlenséghez szokott művész küzdelme az a házasság korlátai ellen. Itt kizárólag egy ember, mondjuk egy érdekes, színes, sőt nagy egyéniség leg-sajátabb életéről és szerelmi problémáiról van szó, Steffen Tromholt festőművész érzelmű, sőt nagyobb mértékben érzéki életéről, amelyet az író

egyetlen vonatkozásában sem akar általánossá, tipikussá tenni. Talán épen ez az oka, hogy a regény nélkülözi a régi Sudermann számos, eléggé jelentékeny hibáját, de hiával van nem egy régi kvalitásának is.

A regény címe: *Die Frau des Steffen Tromholt*, de a regény hőse mégis inkább Tromholt, a festőművész s az asszony csak a regény végén, halála után emelkedik mindennek fölébe kerekedő súlyúvá, emléke mint a gubóból kiröppendő pillangó, színesen csillogó szárnyal fel, tartalmat és célt sugároz vissza egész lefojtott bábéletére s legyőzi és megmenti férjét, akit életében egészen legyőzni sose tudott s akit életük első idején csaknem kétségbeesett lelki és művészi válságba hajszolt.

Tromholt, az európai hírvű művész, a német festészet büszkesége, csaknem futóisméretés után nőül veszi Brigittet, aki fiatal, elég jelentéktelen vidéki özvegy, jó anya, akinek három kis gyermeke van, dilettáns írónő, aki ennek ellenére a legszigorúbb kispolgári erkölcsök szerint él. A festő bele szeretet telt és szőke rubensi szépségébe s mivel semmi reménye nincs rá, hogy szerelme a polgári elveihez ragaszkodó Brigitténél érzéki viszonzásra is találjon, mert egyébként az asszony az első pillanattól kezdve halálosan szerelmes bele, nőül veszi. Ez azonban csak afféle föltételes házasság. Tromholt, aki a nagy művének korlátoktól ment, féktelen szeszélyeinek és pillanatnyi hangulatainak hódoló érzelmű és erkölcsi bohémságában él, irtózik a házasság nyűgétől, fél a megkötöttségtől, a családi élet nyárspolgári csöndjétől és azzal a kikötéssel veszi nőül Brigittét, hogy ez egy év elteltével semmi akadályt nem górdít a válás elé.

Tromholt és Brigitte teljes ellentétek. Tromholt csupa féktelen érzékiség, szilaj, lobogó temperamentum, szeszélyesen változó kedély, akivel a szív parancsol, nem az ész, aki nem tűr semmi béklyót és mégis rabja változatlanul fellobbanó hangulatainak. Brigitte ezzel szemben szinte hiával van minden érzékiségnek. Szerelme a szív és lélek elmulthatatlan, odaadó, áldozatokra kész szerelme. Brigitte csupa kitartás és állhatatosság. A mártíriumig túláradó jóság. Szelid, megadó és bölcs, aki nemcsak szerelmese és élettársa, de valósággal anyja is férjének, ennek a makrancos rossz fiúnak.

Tromholt a maga köreiben először

titkolja házasságát. Azután elvonul Berlinből és elrejtőzve és szerelmesen összebújva él feleségével. De nagyon rövid ideig túri ezt az édeskés, zárt-levegőjű életet. Újra kezdődik a házastársak különvált élete, amelyet csak kölcsönös látogatások szakítanak meg. Tromholt már a kikötött év letelte előtt únja és gyűlöli házasságát. Rettenetes súlytalansággal nehezedik rá ez a kettős, felemás élet. És az év lejártával mégsem válik el Brigitte, mint a türelmes Grizeldis, azzal lánccolja magát, hogy alázatosan aláveti magát akaratának. Külső körülmények is segítségére jönnek. Gyermeke születik Tromholttól. Egyik fiacskája, abban az időben, mikor épen férjét látogatja meg, lezuhan az erkélyről és szörnyethal. Tromholt érzi, milyen felelősség nehezedik rá. Nem tud elszakadni ettől a némán szenvedő asszonytól, aki soha legkisebb ellenetést sem tesz. De ez a belső küzdelem teljes lelki ziláltsággá válik nála. Nincs nyugalma. Ideges és zaklatott. Nem tudja koncentrálni magát. Művészi alkotó ereje csaknem teljesen elsorvad kétségbeesett, céltalan lelki letargiájában.

Ekkor megérkezik az első, mentő szerelem. Csupa romantika, sőt félig-meddig a kolportázs-regények olcsó és értelmetlen titokzatosságával körülhazudott ez a szerelem. Tromholt csak kétszer találkozik ezzel a tökéletes nővel, akiben Juno fejedelmisége és Vénus észvesztő varázsa egyesül. Egyszer, midőn véletlenül megismerkedik vele, másodszer első és utolsó találkájuk alkalmával, amelyen a nő örökre búcsút mond neki anélkül, hogy az övé lett volna. Közben Tromholt kerülő úton juttatja hozzá rajongó leveleit, melyeket a titokzatos nő, akinek a művész még nevét sem tudja, válasz nélkül hagy. A titokzatos kedves kiengeszteli Tromholtot feleségével. Tartalmat és új célt ad életének. A váratlan és teljes szakítás azonban annál jobban feldúlja. Új válságok jönnek és új szabaddító szerelmek. Ezúttal azonban egész fantasztikusak. Az ismeretlen kedves leánya, aki hercegnő és az udvar körében él, beleszeret Tromholtba, azok után a perzselő levelek után, amelyeket anyjához írt és egy vad érzéki fellebbanásban oda dobja érintetlenül hagyott asszonyiségát a művésznél. Hihetetlen, képtelen egyes motívumokban kolportázs-szerű viszony ez az elkényeztetett, félig még serdületlen gyermekleány s az öregedő művész közt,

tele beteg erotikummal. A regény fejlődésvonala szempontjából nem sok jelentősége van, de egyelőre visszaadja Tromholt alkotóerejét és munkakedvét s raffinált párhuzam a művész másik szerelméhez, amelyben szintén a leány váltja fel anyját. Brigitte első házasságából származó lánya felnő. Olyan szelíd, szőke, rübensí szépség, mint anyja első virágzásában volt. És Tromholt úgy érzi, hogy az a szerelem éled meg benne újra a leány iránt, amely egykor az anyjához fűzte. Brigitte beteg. Szívбай kinozza. Szanatóriumban fekszik. Tromholt csaknem egyedül él vidéki kastélyában mostoha-leányával, akihez egyre hevesebb és betegesebb szerelemmel ragaszkodik. Küzd ez ellen az indulat ellen, de közben féltékeny a leányra és meg akarja akadályozni házasságát egy orosz zongoraművésszel. Közben öngyilkossággal kacérkodik. Hónapokig csak úgy tud aludni, ha a töltött revolver kemény és hideg agyát a halántékán érzi. (És Sudermann egész komolyan mondja el ezt a fűzetes regénybe való, émeletítő banalitást.)

Végül Suzi mégis férjhez megy. Tromholt megszabadul a rettenetes lidércnyomástól. De most ismét az élet szörnyű üressége következik. Tromholt Párizsban keres menedéket. Megismerkedik Astrid Helsted-del. Astrid dán nő. Ragyogó tünemény. Milliomos. De szenvedélye, hogy amatőrmodellje legyen kivaló művészeknek. Ismét csupa olcsó szenzációt hajhászó figura. Tromholt életében rövid ismeretköz után mint végső fellebbanás bukkan fel. Ezt a szerelmet már Brigitte is érzi, aki okosan és szenvedőn maradt a háttérben s aki tudja, hogy nemsokára válnia kell az élettől. Szinte maga segíti elő Astrid és Steffen találkozásait. Úgy érzi, Astridnál biztos kézben lesz Steffen sorsa, ha ő magára hagyja.

És ez hamarosan be is következik. Brigitte beteg szíve váratlanul felmondja a szolgálatot. És az eddig folyton passzív és csaknem mellékalakká halványult Tromholtné hirtelen az előtérbe lép. Akaratlanul is odaáll férje és Astrid közé, akik nem tudják egymást ölelni matta. A művész lassankint rettenetes lelki smeretfurdalások közt rájön, m t jelentett Brigitte az életében. Valami magikus erő vonzza állandóan a sírjához. Kétségbeesett krízisek tépik. A téboly egy vad pillanatában összevagdálja zsenialitása első titáni kirobbanását, az

Özönvizet, melyet most akar érett művészetével átdolgozni. Aztán lassan az a gondolat rögződik bele a lelkébe, hogy el kell mennie Brigitte után. Elszánja magát az öngyilkosságra. De még egyszer meg akarja mutatni a művészt a világnak. Nagy kollektív kiállítást rendez műveiből. Ezzel akar búcsúzni az élettől. A megnyitásra töltött revolverrel megy, hogy útja onnan egyenesen a holt asszony sírjához vezessen. A kiállításon azonban csoda történik. Tromholt, mikor barátaival még egyszer végignézi képeit, mind-egyikben valami nyomát fedezi fel Brigitte okos, megértő, gyámolító, pártfogó, megnyugtató jóságának. Most érzi igazán, hogy ez a csodálatos lélek nem akadály, de tartalma és ereje volt művészetének. Brigitte újra régi jóságával és bölcsességével áll mellette. S szelidségének és megadásának erejével kicsavarja kezéből a töltött fegyvert. Tromholt hazatér, hogy életének csöndes aranylő őszét az érett alkotások harmónikus nyugalmasában élje le és magához vegye és felnevelje mostoha-fiának a világháborúban hősi halált halt Kurtnak törvénytelen gyermekét.

A regénynek ebben a végső felrendülésében van valami megragadó és magasabbrendű, amiért szívesen megbocsátjuk a regény sok hibáját: vonalának kuszaságát, a széthulló konstrukciót, a Sudermannál elmaradhatatlan banalitásokat s a kolportázs romantikát, a cél nélkül és túlbőven adagolt erotikumot, sőt még az elbeszélés érdekesítő lüktetését is, ami pedig csaknem minden régebbi Sudermann-regénynek egyik főerőssége. Tagadhatatlan, hogy Sudermann itt nagy stílusra törekedett. Komoly lelki elmélyülést próbált. Nem mindig sikerrel. De gyakran meglepő komolysággal. Hosszú regényében sokszor vannak megkapó lüktetések, bár ilyen hullámhegyek után néha nagyon is elnyúlik a hullámvölgy lapálya. Az elbeszélés lomhán hömpölyög, bőséges elterpedéssel. Sajnos, azonban ez nem Tolsztoj epikus szélessége, hanem inkább csak Spielhagen hőbeszédűsége.

Kállay Miklós.

Walter Gyula: Énekel a jóság. (Arad, 1927). Walter Gyula Kolozsváron élő költő e kötetébe három ciklust foglal, melyek címe: *Nagysajói emlékül*, a *Halál-misztérium* s a *Jóság énekel*. Költészete letompított hangú, halk szavú líra, mintegy pihenő a mult viharai

után s erögyűjtés a jövő harcaira. Hajlamos a reflektálásra, miről meggyőzően tanuskodik kötetének középső ciklusa, a *Halál-misztérium*. Ez összefüggő költeményfűzér ötletében és formájában futólag emlékeztet az *Ember tragédiájának* siri fantazmagóriájára. Szelid költői próbálkozás a halál rejtelmének a megoldására. Középkorias színezete a magyar irodalomtörténet moralitására utal. Embersorsokat kérdez, melyek azonban különböző válaszokat adnak. Egymásután lépnek fel első ízben a pap, az apáca, az orvos, a várkisasszony, a várúr, majd másodízben a katona, a diák, a kovács, a földműves és a tudós; kifejezést nyer a békétlen és szelid kórusban a költő letompított pesszimizmusa és optimizmusa s az ellentéteket s az egész problémát a keresztény vallás világánál oldja meg. Mint Szűz Mária mondja: «Nem csúnya a halál. Az embererdő nyíló rengeteg, Isten kertje, mit csak azért kaszál, ritkít a sors, hogy nyíljon új virág. De egy virág sem vesz belőle el. Az Úr számontartja mindeniket...» Ebből is kitetszik, hogy Walter Gyula mélyen hívő, vallásos kedély. — A *Nagysajói emlékül* c. ciklusban a falu és természet ihleti. A falusi csendbe foglalja bele a végtelent: a közelt és távot, a multat és jövőt. Megéneklí mindazt, amit a csendes falu nyújthat: a patakot, a gesztenyefát, az erdőt, a parki padot, a szelet, fekvését a fűben, álmát a parkban. Természetszimpátiája emlékeztet Szent Ferencre («Testvéreim, ti fák, fűvek, virágok...») A nagysajói csönd adja vissza erejét, ihletét, harcos kedvét. — A harmadik ciklusban, mely a *Jóság énekel* címet viseli, nagy akarátát és elszánását zengi, hogy jó lesz. Mert: «ez az ige, ez minden: Jóság». Jóság-vágýába foglalja anyja alakját és élettársa iránti szerelmét, mely különben szenvedélytelen, lágy érzés. Jóság-akarataról lepattan minden bántalom. Walter Gyula, noha különösebb egyéni szín és erő nélkül, gyakorlott verselő, folyamatos költői stílus, s mint a fentiek mutatják, bár nagyobb változatosság nélkül, nemes témájú s hangú költő. Nagy Sándor.

Henszlmann-Lapok. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténeti gyűjteményének közleményei. *Hekler Antal*, Antik szobrok Budapesten. *Kapossy János*, A besnyői Grassalkovich-síremlék keletkezése. Ig-

naz Unterberger egy ismeretlen színvázlata. *Balogh Jolán*, Magyar címeres ereklyetartó az apuliai Bariban. *Grimmschiltz Bruno*, Az epreskerti kálvária. Egyenként négy oldal. Párhuzamos magyar és német szöveggel.

Ez a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudománygyűjtemény egyik művészettörténeti tanszékének égisze alatt megindult cikksorozata az intézet jelenlegi és volt tanítványainak kutatásairól rövid beszámolókat nyújt és követve a berlini és hallei Winckelmann-Programmok példáját, a tudományos kutatás szerény valutájában kíván áldozni Henszlmann Imre sokra kötelező emlékének.

Kiemelkedik az előttünk fekvő négy adalék közül Hekler Antalnak, a lapok kiadójának cikke budapesti tulajdonban lévő antik portréfejekről. Antik, kivált görög műalkotásokban annyira szegények vagyunk, hogy ezen tömör elemzésben méltatott és részben magángyűjtemények nehezen megközelíthető berkeiben elrejtett szoborsorozat szinte meglepetésszámba megy. Első helyen szerepel egy görög filozófus arcképe, mely benső kifejezési erejével és szellemes formakezelésével előnyösen kiválik a római császárkor hasonló ábrázolásai közül és amelyben egy Rodenwaldt által közölt (Zeitschrift f. bild. Kunst 1922) szarkofágreliéffel való rokonsága folytán Plotinost véljük felismerni. Ezenkívül és Philippus Arabs császár a Nemzeti Múzeumban őrzött mellképén kívül egy általa görög eredetinek tartott fejteoredéket közöl, melyet a Kr. e. 200 körül időbe helyez. A szerző az óklasszikus művészetnek a külföldön is elismert legkitűnőbb hazai specialistája szabatos rövidséggel és megalapozottan állítja be az ókori arcképplasztika ezen értékes új adalékait s szaporítja e téren korábbi kutatásainak kiváló érdemeit.

A 2. számú lapban Kapossy János mindjárt két, magyar szempontból is érdekes kérdést tisztáz. Az első Georg Dorffmeister egyik főművének a besnyői Grassalkovich-síremlék keletkezésének időpontja, melyet az eddigi történetírás egy felelőtlenül felhozott és jóhiszeműen ismételt adat nyomán 1781-be tett. A szerző abbéli fáradozását, hogy ezen probléma kibogozását ott kezdje, ahol ezt minden esetben kezdeni kell, azaz az eredeti kútfőknél, az esetben a máriabesnyői kapucinus kolostor «Historia domus»-ánál teljes siker koronázta, amennyiben minden

kétséget kizáróan megállapíthatta, hogy a kérdéses munka 1772-ben, november vagy december havában készült. Ezzel biztos támpontot nyertünk a mester műveinek abszolút kronológiájához. A második adalék egy 1926-ban a müncheni műkereskedelemben feltűnt ismeretlen olajfestményről szól: stilisztikai megfigyelések és a téma jelenleg Luganóban lévő fogalmazásával való összehasonlítás alapján megállapítja, hogy Ignaz Unterbergernek, az osztrák barokkfestészet egyik késői epigonjának a munkája. Eldöntetlen marad, vajjon ez tényleg egy előkészítő színvázlat-e, vagy pedig az oltárkép után keletkezett, redukált változat. Szerzőnk az első eshetőség mellett tör lándzsát, bár saját érvelése is (elsősorban ezen színvázlat kidolgozottabb voltára való hivatkozás) inkább az utóbbira enged következtetni. Ezenkívül az alakok teljesen eltérő típusai, a keményebb és konvencionálisabb formakezelés, Szent Antal lábainak otromba elrajzolása stb. nemcsak azt bizonyítja, hogy a müncheni kép a cavalesei (jelenleg Luganóban lévő) oltárfestmény után készült, hanem két különböző mesterkézről is tanuskodik. Ha ezenfelül még tekintetbe vesszük a kompozíció felső lezáródásában lejártszó angyaljelent oldalainak elérését, valamint a fény- és árnyékhatások teljesen eltérő, sőt ellentétes elosztását, még azt a lehetőséget sem tartjuk kizártnak, hogy a kisebb kép nem az eredeti (luganói) oltárfestmény, hanem egy tükörképben elrendezett metszet nyomán keletkezett. Hogy ilyen, a munka népszerűségét hirdető metszetek valóban léteztek, igazolja a szerző által is felemlített Schmutzer-féle rajz a budapesti Szépművészeti Múzeumban.

A legnagyobb várakozással vettük a harmadik cikket, mely egy nemzeti kultúránk hőskorából származó műemléknek van szentelve. A bari S. Nicola-templom kincstárában őrzik azt a magyar címeres ereklyetartót, mely egy 1362-ben írt leltár szerint a magyar királyné (Regina Hungariae) ajándéka volt. Ez a munka (különben az egyetlen, mely az említett leltárban felsorolt magyar ajándékok közül napjainkra is megmaradt) a szakkörök előtt nem volt ismeretlen. Már Rogadec közölte a *L'Arte* 1902-es évfolyamában a templom leltárát: Julius Lessing a berlini múzeumok kézikönyveinek egyik füzetében (Gold und Silber, Berlin, 1907, 43. l.) szintén említi, de

keletkezésének idejét érthetetlen módon 1400 körül keresi. Balogh Jolán az első helyen említett publikációból egy gondos kivonatot közöl. Kár, hogy a Henszlmann-Lapok terjedelme oly szűkre van szabva, úgyhogy ezúttal csak előzetes ismertetésről lehetett szó, az érdekes ötvösmunka méltatására, műtörténeti jelentőségére, alkotójának kiletére, sajnos, nem kerülhetett a sor. Még azt sem tartanók nagy bajnak, ha ez a kibővítés a német szöveg rovására menne és a mostani teljesen paritásos elrendezés helyett csak egy rövid, az eredményeket világosan összefoglaló német resume állana. Érdeklődéssel várjuk az ígért részletes ismertetést, amelyben talán arra vonatkozólag is nyerünk felvilágosítást, hogy miből is állhatott az a titokzatos, a leltár latin szövegében vagy hétszer (cum tribus [vagy quinque] ymaltis, ymaginibus ymaltatis, que ymalti sunt etc.) előforduló díszítő technika. Addig is azt kell hinnünk, hogy az egész csak egy elírás smaltis, smaltatis, smalti etc. helyett és a középkori ötvösműveken sohasem hiányzó zománcra vonatkozik.

A 4. kiadványnak tulajdonképpen három szerzője van, akiknek nevében a bécsi Bruno Grimmschitz szignál. A közismert józsefvárosi (most epreskerti) kálváriáról, a barokkizlés e bájos pesti emlékééről van szó, mely mostanáig bántatlanul Johann Bernhard Fischer von Erlach zászlaja alatt vitorlázott. Mióta a bécsi Schwarzenberg-palotáról legnagyobb meglepetésünkre kiderült, hogy Johann Lukas Hildebrandt és nem az idősebb Fischer von Erlach műve, az utóbbi mester többi építkezéseit is erősen kikezdték és egész munkássága egy kicsit túlzott átértékelés ment keresztül. Ennek az átértékelésnek, ennek az oeuvre-átcsoportosításnak egy lánczeme az előtünk fekvő cikk is. Kapossy János stíluskritikai összevetéseken alapuló sejtelve, hogy az epreskerti kálvária is Hildebrandt-gyanús, bizonyos támpontot nyert Obilics Ivánnak a kánoni vizitációkban lelt azon adatában, hogy a keletkezési év (1756) téves és hogy az épület 1732-ben minden bizonnyal már fennállott. (A kapcsolat az 1711-ben fölépített temetőkápolnával azonban csak feltevés.) Az intézet felkérésére most Bruno Grimmschitz, Hildebrandt életrajzírója levonja a végső következtetést

és a szóban lévő kálváriaépületet Lukas Hildebrandt műveként tárgyalja. De beható formai elemzése nem terjedt ki a főnézet összbenyomását bántóan befolyásoló kapura, melyért nem Fischer von Erlach vagy Hildebrandt, hanem történetesen Strobl mester a felelős, ki ezt az arányaiban és stílfarmáiban teljesen elütő kapuzatot ide beleillesztette. *Horváth Henrik.*

Kelemen László és az első „Magyar Játékos Színi Társaság». (Irtó: Lugosi Döme. Makó, 1927. 228 l.) A szegedi Dugonics-Társaság egyik buzgó tagja, Lugosi Döme elismerésre méltó munkát végzett, amikor mások vázlatzerű kísérletei után, az eddigi próbálkozásoknál sokkal teljesebben megírta Kelemen Lászlónak, az első magyar színigazgatónak részletes életrajzát és ezzel kapcsolatban megbízható források nyomán közzétette a színészetünk hőskorára vonatkozó gazdag anyaggyűjtését. Az érdekes adatokban bővelkedő könyv alapján, az előző ingadozással szemben most már bizonyosra vehető, hogy Kelemen László 1763-ban, Pesten született. Középkorai tanulmányait az itteni kegyesrendi gimnáziumban végezte, majd jogász lett és ügyvédi oklevelet szerzett, s rövid ideig tartó városi hivatalnokoskodás után szervezte meg színtársulatát. Ez 1790 okt. 25-én, Budán kezdte meg a magyar nyelvű előadások sorát. A nehéz körülmények miatt a lelkes úttörő nem sokáig maradhatott együtt társaival. 1802-től vagy öt évig Ráckevevén kántorkodott, azután Makón folytatta ugyanezt a mesterséget, míg végül Csanádparkotán telepedett le s itt halt meg mint kántortanító 1814-ben.

E küzdelmes, művelődésünk történetében fontos életpálya egyes állomásait szinte naplószerű aprólékos-sággal ismerteti az új monográfia, amely nemcsak hőse minden irányú tevékenységét kíséri nyomon, hanem még a személyéhez fűződő későbbi kultusz költői emlékeit is számon tartja. Függelékül tőle származó egyházi énekek is vannak a műben, melynek használhatóságát gondos névmutató könyv nyitja meg. A képekkel és facsimilékkel díszített kötet Bayer József és mások rokokotárgyú munkái mellett is jó szolgálatot fog tenni a magyar színészet multját kutatóknak. *V. M.*

Színházi szemle.

Egy külvárosi szobafestőnek leánya a maga kis gépiró és gyorsíró tudományával egy szép reggel beállít egy nagy bank vezérigazgatójához és kierősza-kolja, hogy alkalmazza őt maga mellett. Az igazgató úr a munka fanatikusa, megtetszik hát neki a munkáról szépen szavaló és a valóságban is szorgalmas leány. S mivel a leány csinos is, nemcsak a gép- és gyorsírás tudománya tetszik meg neki. A szobafestő leánya is rajongva tekint a munka héroszára, az öregedő bankdirektorra s a darab végén *a templom egeréből* milliomos asszony lesz.

Ez a meséje Fodor László új vígjátékának, melyet a Vígszínház mutatott be. A darabot a közönség is, kritika is kedvezően fogadta. A közönség valahogy úgy képzelte, hogy a vígjáték a mai életnek hű képe, a kritika pedig látta ugyan, hogy az életet csak a szobafestőleányok képzelik ilyennek, de értékelte azt a vígjátékírói gyakorlatot, amely a fordulatok ötletességében és a felépítés biztosságában mutatkozik.

Mindez tagadhatatlan is s csakugyan nagyon óhajtható volna, ha vígjáték-irodalmunkban az alsó határt az efféle darabok képviselnék. Túláságos dícséret azonban okvetetlenül indokolatlan vele szemben, mert az a cukrosvíz, amelyet írója élénk tálal, felvonásról-felvonásra émeljítőbben unalmas lesz s a szerző ötletességének műhelyébe is jelenet-ről-jelenetre jobban belátunk, annyira, hogy a darab vége felé már szinte beszszankodva állapítjuk meg, milyen megszire elkanyarog az író, hogy az út széléről egy-egy viccet leszakasszon.

A bankdirektort Somlai alakítja s jóval nagyobb feladatokhoz szokott képessége játszva emelgeti ezt a pelyhlykönnyű szerepet. A címszerepben Gál Franciska — Isten tudja hányadszor — mutatja meg, hogy mennyire nem únja önmagát ismételni. Van azonban e szerepnek egy mozzanata, ahol a cukros kis leánykának mélyebbről jövő hangot kellene hallatnia (a másó-

dik felvonás végén) s épen ez a jelenet mutatja Gál Franciska tehetségének határait. Mert még ha hirtelenül rikácsolóvá váló hangját meg bocsátjuk is, kitörése még így is kényszeredettnek hat. Fejes Teréz egy gépirókisasszonyból kokottá sülyedő lányt temperamentumosan és ügyesen játszik, csak lábtechnikája kezd unalmasan módorossá válni. Az az affektált pipeskedő járás, az az alsó lábszárnak térdből való lögatása úgy hat, mint valami prózára hangolt charleston. S ami még szomorúbb, mintha ez a modor iskolát kezdene csinálni s partnereire is átragadna.

A darab epizód szerepeit Szerémy, Rajnai és Gárdonyi játszották igen jól.

*

A Magyar Színház, úgylátszik, annyira elszédült a forgószínpados *Oroszország* sikerétől, hogy új darabját, Frantisek Langer cseh írónak *Külvárosát* ismét forgó színpadon mutatta be.

A darab középpontjában egy külvárosi egzisztenciánélküli fiatalember áll, aki szeretőjénél, egy utcai lánynál férfit találván, azt hirtelen felháborodásában agyonüti. A gyilkosságot sikerül elpalástolnia s úgy feltüntetnie a dolgot, mintha az idegen véletlen szerencsétlenség áldozata lett volna s a holttestre ő lett volna rá. S amiért nem rabolta ki, az özvegytől még jutalmat is kap (egy frakkot) s mivel jó táncos, szeretőjével együtt egy barba szegődik el. Gyilkosságát azonban nem tudja titokban tartani. Valahogyan kikívánkozik belőle. De külvárosi barátai lehurrogják vallomását, a rendőrség pedig nem hiszi el, végül egy züllött, elcsapott törvényszéki bíró törvényt ül felette és fölmenti.

E különös darab a legnagyobb stílusösszevisszaságot mutatja. Alaphangja valami sivár és kietlen naturalizmus, mely azonban hol a szimbólumok, hol pedig az expresszionizmus felé próbál kitörni. Ám sikertelenül, mert végső hatásában művészietlenül nyugtalan marad. Színszerűség tekintetében még

ennél is nagyobb baj, hogy a tizenkét képből álló jelenetsorozat első fele nagyon is vánszorgó menetű s csak második felében mozgalmasabb.

Mindamellett a szerzőtől jelentékenyebb irodalmi képességeket nem lehet elvitatni. Eszközei egyszerűek, nem vadászik olcsó hatásra és személyeit egy-két biztos vonással tudja megrajzolni. Csak a züllött bíró alakja ríktó és erőszakolt.

A főszerepet Kiss Ferenc játszotta feltűnően kiegyensúlyozatlanul. Ez a kiváló tehetségű színész ismét vissza kezd esni abba a hibájába, hogy szerepe minden mozzanatának túlságosan nekigyürkőzik. E szerepe is a túljátszás jegyében folyt le. Annál érthetlenebb, hogy egyik jelenetben meg épen a másik véletlre csapott: amikor a rendőrségen följelenti magát, engedte, hogy partnere, a rendőrtisztviselőt játszó Z. Molnár László kerekedik föléje, pedig e jelenetben az ő lelkifurdalásainak kellett volna vezérmotivummá erősödni.

Az utcai leányt Titkos Ilona játszotta. Tagadhatatlanul akad nála akárhány változatosabb színésznőnk, van azonban egy olyan kvalitása, amely okvetlenül kiemelendő: ábrázolásának minden mozzanatát egész testének kifejező és összhangzatos mozgása kíséri. A züllött bíró szerepét Csontos Gyula kitűnően játszotta; a függöny előtti teljesen fölösleges úr szavait pedig Hege-düs Gyula mondta nagyon szépen. — A rendezés eredménytelenül igyekezett hangsúlyozni a darabnak szimbólikus elemeit. A színpadi képek pedig ugyanazt a stílzavart mutatták, amit maga a darab: az előtér realiztikus volt, az utcajelenetek háttére pedig ködbeveszően, elmosódottan stilizáló.

... Csak még egy esztétikán kívüli szempontot akarunk a darabbal kapcsolatban megemlíteni. Minden nemzeti elfogultság nélkül állapítottuk meg, hogy Frantisek Langer nem közönséges író; ám semmiesetre sem lángelme, e darabja pedig nem több, mint közepes. Ha remekműről van szó, kötelességük színházainknak ellenséges nemzet irodalmának termékét is bemutatni, de a *Külváros*-féle darabokkal szemben lehetnének egy kissé önérzetesebbek.

*

I. M. Barrie, akinek *Vén leányok* c. vígjátékát a Kamaraszínház felújította, több művével ismerős már a magyar közönség előtt. Pár évvel ezelőtt láttuk

ugyancsak a Kamarában *Alice, ülj a kandallóhoz!* c. vígjátékát, körülbelül egy negyedszázaddal ezelőtt *Egyenlőség!* c. fantasztikus színművével ért el nagy hatást a Nemzeti Színház.

Maga a *Vén leányok* is jóideig műsoron volt s aki két évtizede látta, az nem igen felejtette el azt a kedves hangulatot, amely belőle árad s azt a bájosan valószínűtlen mesét, amely a Napoleon-korbeli Angliában játszik.

A darab főfőrfiakja, Valentine Brown, bizonyosan nagyon kedves és derék ember, csak egy hibája van. Kicsit korlátolt. Nem veszi észre, hogy két barátja — egy öregebb kisasszony és bájos húga — közül a fiatalabbik melegen érdeklődik iránta s azzal sincsen tisztában, hogy ő is vonzódik a leányhoz. Akkor is túlságosan hiszékeny, amikor két barátjának rábízott pénzét olyan bankba helyezi el, amely a bukás szélén áll s magával viszi a két leány vagyonkáját. Valentine Brown tehát meglehetősen zavaros viszonyokat hagy otthon, amikor hazafias lelkesedésében Napoleon ellen katonának csap fel. De legalább mint katona megállja a helyét. Tíz évig vitézkedik s a háborúból félkarral és kapitányi ranggal tér vissza barátjaihoz, akik közül az idősebb menthetetlenül megvénült, a fiatalabbik pedig szintén a vénülés felé halad. Pénzüket elúszván, tanítással keresik kenyerüket. Brown úr meghökkenve látja a változást s még most sem érti, hogy ő az oka mindennek. Meghívja barátját a waterlooi diadal ünneplésére rendezett bálra. Az ifjabbikban fellángol a mármár haldokló ifjúság parázsa, újra szép és ifjú akar lenni, felölti azt a ruhát, amelyet nénye valaha az esküvőjére készített, fűrtjeit fiatalosra fodorítja s kiadja magát a saját unokahúgának. A bálban mindenki csak a szép, kacér leánnyal foglalkozik, maga Brown úr is, ő azonban egészen más célból, mint a többiek. Félrehívja és megmondja neki, hogy őt ez a kacérság nem tudja elszédíteni, ő most látja csak, hogy mennyivel értékeesebb nála a nagy-nénye, akit feleségül is fog kérni. Mi sem természetesebb, mint hogy a dolog végül is jó végre fordul s Brown úr csak most viszi oltárhoz szerelmesét, holott már tíz évvel ezelőtt megtehetette volna.

A mesének e rövid vázlata fogalmat sem ad arról a kedves, bájos hangulatról, amely az egész darabon előmlik. Megbocsátjuk azt a nagy-nagy való-

színtülséget is, hogy valaki egy csapásra tíz évet tud fiatalodni és hogy senki sem veszi észre, hogy nagynéni és unokahúg egy és ugyanaz a személy. Megbocsátjuk, sőt elhinnénk az írónak még nagyobb képtelenséget is, mert az a világ, amelybe olyan édesen beleríngat, nem más, mint a mesék világa s az az emberi szív, amelynek húrjait olyan naív melegséggel pengeti, csak örülni tud azon, ha a szegény Phoebe akárhogy is, de Brown úré lesz.

Az előadás egyike a legjobboknak, amit a Nemzeti Színház produkált. A hősnőt játszó Bajor Gizi pedig talán e szerepében ért el művészetének eddig legnagyobb magasságába. Rendkívüli tehetségét eddig is megcsodáltuk, de nem egyszer hökkentett meg egy-egy szerepének erőszakolt félrejátásával. Hol suhanckodott, amikor nem kellett volna, hol pedig bizonyos precieuse hangot vitt oda, ahová egyszerűbb természetesség illett volna. E szerepében azonban tökéleteset alkot. Túlbugzó temperamentumát fékezi, fiús egyéniségét meghalkítja, szóval hű marad a szerephez, csak változatos képességeit bontja ki egész gazdagságukban. A legnagyobb egyszerűbbet ott alkotja, ahol egyszerre több érzelemforrásból fakadó megnyilatkozást kell ábrázolnia. Szinte villanásszerűen vibráló kifejezőképessége pillanatok alatt váltogat az érzelmek skáláján keresztül. Szemérem és nyhe kacérság, életbe fáradtság és az életnek nekidacosodó akarás, olvadékonyság és finom gúny, szerelme késő vallomásán érzett öröms a multért való szemrehányás — gyakran egy-egy rövid jelenetben forrának változatos egységge.

Brown úr szerepét Uray Tivadar nagyon kedvesen játssza, csak hibásan indítja el. A szerep régi alakítójától egyetlenegy mozzanatot átvethetne. Mikor először színpadra lép, naív és kissé korlátolt önteltséggel kicsit többet kacaghatna. Így nem hatna nevetése e jelenet végén, amikor megtudja, hogy barátnői azt hiték, hogy nősülni akar, olyan brutálisan sértőnek. Azt hinnék: nevet, mert hiszen ez a szokása. Ha szerepének korlátolt vonását egy árnyalattal erősebben emelné ki, akkor az a pénzhistoria is motiváltabb volna.

Az idősebb kisasszonyt Tasnády Ilona játszotta finom érzelmességgel, a szakácsné szerepében pedig Kiss Irén volt mulatságos.

Bizony helyesen cselekedett a Nemzeti Színház, mikor azok helyett az avult francia vígjátékok helyett, melyekkel tavaly kísérletezett, ilyen bájos és csupaszív darabot újított fel.

Galamb Sándor.

Művészeti szemle.

Horvai János Kossuth-émlékműve.

Firenze legszebb terén, a Piazza della Signorián, hol a képfaragásnak egy egész múzeumra való remeke sorakozik, áll egy brutálisan rossz márványszobor is: a díszkút vasok, lélektelen Neptunusa. Mellé bizvást jelző táblát tehetnének Riedl Frigyes szellemes szavaival: «Csúnyasági versenyben első díjat nyert». Nem voltak róla jobb véleménnyel már alkotójának kortársai sem: szájról-szájra adták a csipős epigrammát, mely pattogó disztichonban a Michelangelo-epigon művész helyett a — márvány védelmére kelt, körülbelül így: «Ammanati, Ammanati, mily dicső márványt tettél tönkre itt!»

Mi mérget mernénk rá venni, hogy Firenzét járó «Bildungsreisender»-eink legtöbbje ezt a «muszájherkuleszt» ugyanazzal a négyzáz éves multnak kijáró tisztelettel bámulja, mint a Palazzo Vecchio tövében egybehorodott, kincsetérő társait, teszem a Cellini Perseusát.

S ugyane külföldetjárt széplelekeink között hányan vannak olyanok, kik most Budapest új Kossuth-émlékében világgért sem hajlandók egyebet látni elrontott márványdarabnál! Hetek óta harsognak a jerikói kürtök, hátha észszedő a kőfal s maga alá temeti az egész márványkabinetet (melyet — mellesleg mondva — az újságok szokott tájékoztóságukkal nem egyszer *Kossuth*-kormányként emlegetnek; Batthyány érje be szerényen az — örökmécsessel).

Horvai alkotását hibátlannak mi sem tartjuk. Főbaja, hogy annyi szimbolikát vállal magára, amennyit szobrászi eszközökkel kifejezni lehetetlen is, szükségtelen is. Gondolatának fogantatása idején — húsz évvel ezelőtt — ily meddő irodalmiságok világszerte elhomályosították a szobrászat tiszta célkitűzését, sokkal inkább, mint ma, mikor a klasszikus formatisztaság újjáéledő eszménye dereng, ha kitűnő művekben egyelőre nem is, legalább az elmékben. Horvai műve sem bírja a márvány nyelvén elmondani mind-

azt, mit alkotója rábizott. Állítsuk Kossuthot bármiféle környezetbe, ez csak a főalakot magyarázhatja, belőle csak a protagonista felé sugározhat minden gondolat, csak őt loboghatja körül minden indulat. E részben helyesebb nyomon járt a hetven korábbi Kossuth-szobor művészeinek legtöbbje, mikor egy-két fellekesült jobbgyótot kapcsolt bele a főalak serkentő lendületébe, mint jár Horvai a maga koalíciós minisztériumával, melynek tagjait egyéni jellemükben s későbbi — néha épen Kossuth-ellenes — maguktartásában is meg akarta ragadni. Szemere Bertalan itt gyanakvó intrikusnak kell látnom, mert — *egy évtized múlva*, Párizsban, Kossuth emigrációs politikája ellen fordult! De hiszen 49-ben még a detronizáló Kossuth kormányában is elnökséget vállalt! Eszterházy külügyminisztert Horvai a társaság Judásául szeretné bemutatni, szerinte ezért is fordul el a csoporttól; de még az elfordulást sem látjuk (az alak egyenest a középpont felé néz), nemhogy a *későbbi* árulót. Deák — folytatja Horvai — kezét nyújt Mézáros Lázárnak, mint az már a *békeszerzőhöz* illik. Deák békeszerzése húsz évvel később következett be s ráadásul: az «áruló» Eszterházy — ugyan-csak kezét fog szomszédjával, Klauzál Gáborral! Ezek történelmileg erősza-kos, szobrászilag meg épen céltűvesztett szimbólumok, csak arra jók, hogy meghölgassák s zavaró mellékgondolatokba tördeljék az egész kompozíció egységét és ritmikai szépségét. Ez az emlékmű valójában csak szimbolumai ellenére méltányolható, ha formai egészül tekintjük s mennél jobban függetlenítjük magunkat mindattól, mi részleteibe «bele van titkolva» (Goethe szava: «eingeheimnisst»). Ily egészül igenis helytáll magáért, nagytehetségű magyar szobrásznak, ha nem is teljes sikerű, de derekas, művészileg mindenesetre igen érdekes alkotása. S valóban nincs miért szívünkre vennünk ez aránylag szerényméretű márványtömb sorsát, ha pl. arra gondolunk, hogy a boldogabb olaszok a maguk római Vittorio Emanuele-emlékében egy egész márványbányát sirathatnak.

De a jerikói kürtök harsognak s némelyek már-már a magunk portáján is szívesen látnának afféle szobortemetést, minőkkel eddig csak derék szomszédaink foglalkoztak. Miért ez a nagy kürtölés? Megmondjuk magyarul. A nagy hűbó a szimpátiákat erő-

nek erejével az egyik lemaradt versenytárs felé szeretné terelni. A budapesti polgár addig olvassa az elgáncsolt remekmű dicséretét (melynek pályatervére már dehogy is emlékszik!), míg látatlanban beleszeret s szörnyű csapásnak kezdi érezni, hogy ily műkincstől megfosztattott. Nos, mi igen jól emlékszünk erre a pályamunkára, melyről annakidején hozzáértők azt írták, hogy meg nem foghatják, mit lelkesedtek érte annyira a meghívott külföldi szakemberek. Jeles készségű művészek banalitásokba fulladt törekvése volt ez, semmi több. Valóban ettől a szobortól lett volna boldog a magyar, ettől a tollakalaps, dörgedelmes Kossuthtól, kinek «sasröptű» szóközi tehetségét a csizmájától jobbra-balra elhelyezett, repülésnek feszülő sasok voltak hivatva jelképezni? Vagy talán építészeti részét sirassuk, ezt a kagyloszerű, körbefutó lépcsőfokokkal barázdált medencét, mely a tervezett méreteknél megépítve s az Országház-térre helyezve, mulhatatlanul valami monumentális hamutartó benyomását keltette volna? Ha Horvai művét azért akarnák eltávolítani, hogy helyét ennek engedje át: akár önkéntes testőrséget szervezhetünk védelmére.

Hanem a budapesti polgár újságpapiroson át nézi a világot: nem csoda, ha nem lát tovább a nyomtatott betűnél. Tíz fillérért az utcasarkon vásárolja kritikáját s ugyanott lelkesedését is. Tantétele pedig általános-ságban ez: Budapesten mindent kritizálni s ócsárolni illik, ami megvan, lelkesedni legfeljebb olyasmért szabad, ami nincs, de ha meglétt volna, nyilván világraszóló remek lett volna. Külföldre ellenben ez a tantétel már nem érvényes. Ott elragadtatásunk mértani arányban fokozódhat, ha a Loggia dei Lanzi áhítatsarnokából átsétalunk Ammanati Neptunus-góleme elé.

Ilyen és csak ilyen olvasóközönséget lehet azután jóltartani afféle híresztelésekkel is, hogy: Horvai emlékművét majd részleteiben megjavítgatják. Ez valóban művészi gondolkodás, s akinek még az ekként megfejelt Kossuth vagy Batthyány sem lesz ingyere: azon többé segíteni nem lehet. Mi mégis úgy véljük, a fejelés munkáját — a művészi ízlés és ítélőképeség némi szerény fejlesztése által — üdvösebb volna egy-két újságírón elkezdeni.

Tirol-i reprezentatív képzőművészeti kiállítás.

A Nemzeti Szalon az apró csoportkiállítások elég jelentéktelen sorozata után most egy igen érdekes, magas színvonalú tárlattal kedveskedik látogatóinak.

A markánserejű tirol-i képzőművészet reprezentánsait mutatja be termeiben.

A tirol-i művészek munkássága élő igazolása annak az elméletnek, mely a művészi alkotásra nézve döntő jelentőségűnek látja a környezetet. E kiállítás pompás, erőteljes alkotásaiban gyönyörködve, még a felületes szemlélőben is megérlelődik az gondolat, hogy ezeket a művészeket egységes szellem fűti át és fűzi össze. Ez a szellem a havasok tiszta világában született és fejlődött eleven hatóerővé. Tirol csodálatos, magasztos szépsége egyre magához, fölfelé inti fiait. A tirol-i művészszellem nemcsak a szépséges szülőföld témáihoz való ragaszkodásban nyilvánul meg, hanem leginkább abban, hogy ez a nagymúltú földdarab szinte reáparancsolja szülőteire a nagy erőfeszítéseket. Fent a hegyekben néhez az élet, de szebb is, mint a hegyek alján. Szebb, merészebb, tisztább, lelkesebb. Ez a lelkes merészség, ez a mindig megfontolásra kényszerített erő fűti át Tirol művészfiai csakúgy, mint a hegyek egyszerű lakóinak napi életét.

A tirol-i művészetben bizonyos nemes konzervatív felfogás nyilatkozik meg. De ez a konzervatív szellem azért nem jelent maradiságot, nem jelent túlzó elzárkózottságot. A modern festészet oda is eljutó hatóerői élénken megnyilatkoznak ezekben a képekben, de ez az életerős, gyökeres művészet teljesen a maga vérkeringésébe olvasztja át ezt a sokféle hatást. Ebben is rokon a mi képzőművészetünkkel, melyre a szülőföld döntő hatásának mindenkor-i kioldozása révén is emlékeztet. Az új magyar képzőművészet azonban frissebb, mozgékonyabb, nagyobb lendületekre képes. A mi határtalan szabad látásunk következménye ez. Bizonyos azonban, hogy a maga egyéni színeit, érzését, látását mindig hangsúlyozó gyökeres magyar festészet sok testvéries vonást fog fölfedezni a szülőföld

szelleméhez hű tirol-i rokonszenves művészi felfogásában, melyből a maga útjának helyességét érezheti ki.

A bemutatott anyag igazán szép, elsőrangú. Csak azt sajnáljuk, hogy a zászlóvivő Egger nagyszerű művészete legalább néhány művel nem juthatott szóhoz a tárlaton.

Szinte minden egyes kiállított műtárgy megérdemli itt az elmélyedő szemlélődést.

Walde Alfonz vérbeli tirol-i festő. Az «Adlerhof» csodálatos havasi világitása elragadó. Ez az egyetlen kép megéretteti, hogy itt egy különálló világba tekintünk. Többi festménye is egy-egy kitárt ablak erre a csillogó levegőjű világra. («A behavazott magaslat», «Találkozás», «Maszkok a hóban», «Griesner Alm».) Walde kiváló festő, minden ecsetvonása él.

Prachnesky Wilhelm szinte komor egyszerűséggel fejezi ki a havasi világot («Város látkepe»). Olasz tárgyú képein is, még a kisebb vízfestményeken is érvényre jut ez a sommázó hajlam. Mülley Oszkár is ezen a végtelenül komoly nyelven beszél. A «Bergsee», a «Parasztház», a «Vadászsákmány» nagy, súlyos foltjai egy kemény keretek közé zárt, külön világ életét, életfelfogását döbentik lelkünkbe.

Nikodém Artur «Hegyi élet» című vásznan a havasok embereinek mozgalomban is kifejezésre jut ez a felfogás.

Wacker Rudolf ennek a másjegyű életnek szelidebb hűrozatú lírikusa. Anyjának arcképén s két más festményen egy meleg lélek halk bensősége jut kedves kifejezésre. Rittinger Paul színes, naivságot éreztető mesemondó. A Brailowsky-testvérek modorára emlékeztetnek oroszos tárgyú, színes képei, ecsettel írt bájos regéi.

A grafikusok között Zangerl Alfréd, Tornquist Ellen, Katzung Rudolf és Kuhn Walter tűnnek ki.

A kicsinyke plasztikai gyűjteményből kiemelkednek Einberger Andreas és Pontiller Hans faszobrocskáit. Meglát-szik rajtuk, hogy a fafaragás egyik híres termőterülete épen a szépséges Tirol.

Ez a kiállítás emlékeztet mívelvezetett nyújtott a budapesti közönségnek és meleg szeretetünkbe ültette a tirol-i művészet tisztaszirmú, üde virágait.

Mariay Ödön.

Zenei szemle.

(Október—november.)

Dohnányi Ernő.

Ötvenedik évébe lépett és harminc esztendeje áll a zeneművészet szolgálatában. Ezt a dátumot meleg szeretettel ünnepelte meg zenevilágunk. Megragadta az alkalmat, hogy háláját lerőjja az iránt a kiváltságos művész iránt, aki fajára és nemzetére annyit dicsőséget hozott.

Mit jelent nekünk Dohnányi? Jelenti a világszenekultúra egyik legértékesebb zálogát, melynek révén őszerejű művész, faji muzsikánk mind több és több országot hódít meg. Jelenti a legtisztább zeneművészetet, a legnemesebb muzsikát, mely a boldog nemzetek közt virágzóan él s itthon, boldogtalanságunkban, gyógyító forrás és hitet adó remény. Jelenti a faji erőnek és életrealitásnak azt a fölöslegét, amely művészetté kristályosodik s jobban őrzi a saját talaját, annak életét és jövőjét, mint várak sziklái és ágyúk ércorka. Jelenti azt, hogy az a nemzet, mely ocsudásában ilyen szellemi katonát tud kiküldeni a világművészet frontjára, ha majd életre kel, meg fog hódítani minden országot. Jelenti a munka, szorgalom és kitartás jutalmát. Jelenti a szerénység és jóság erejét.

Viziós képek futkosnak íróasztalunk körül... Tavaszias alkonyodásban sürgő utcáinkon csapatostúl vonulnak egy kivilágított palota felé az emberek. Mintha egy nagy, óriási faluban rórátéra mennének. Öregek, gyermekek s unokák összefogott kézzel sietnek a hamuszürke falak között. Áhítatos szívvel lépnek be a Liszt Ferenc házába s cipelik nagy imakönyvüket, Beethoven szonátáit, a templomi helyre...

Szószeke lép a zenei lelkipásztor s a szívek rejtekének dalait dalolja elő fehér billentyűkön. Hangvarázsló, aki mindenkinek ugyanazt s mégis mindenkinek más bánatot, más örömet, más megnyugvást játszik. Úgy, mintha most írná, most érezné, most gondolná. Úgy dalol, mint az a régi, bonni szív, aki legjobban ismerte a hangok íráját a feltépett sebekre...

Liszt Ferenc köszobrának rettentes főlényű arca, mintha egy pillanatra összerándulna, szeméből fény villan s keménycsontú kezével a zongorára mutat.

— Ez az én szerelmes fiam. Őt hallgassátok.

*

Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, dr. Dohnányi Ernőhöz művészi pályafutásának harmincadik évfordulója alkalmából a következő levelet intézte:

Méltóságos Uram! Mélyen tisztelt Művész Úr!

Művészi pályafutásának harminc esztendő fordulóján a magyar kir. kormány örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy az országos rokonszenv tolmácsaként Méltóságod előtt őszinte nagyrabecsülését fejezze ki. E három évtizedes művészi munkásság olyan tettekben és eseményekben bővelkedett, amelyek nemcsak Méltóságod művészi jelentőségét és világhírért növelték, hanem a magyarság szellemi és erkölcsi súlyát is gyarapították. Méltóságodban egyik vezérért látjuk annak a díszes seregnek, amely megmentette Magyarországot szellemi integritását és megkímélt bennünket attól a legveszedelmesebb lemondástól, amely szellemi kincseinket is áldozatul követelné.

Ebben az üdvözlésben azonban nemcsak hálánkat akarjuk kifejezni, hanem büszke reményeinket is további működéséhez és ez arra indítja a magyar királyi kormányt, hogy e jelentős évforduló emlékeztetéssel tételére fölkérje Méltóságodat egy szabadon választandó zenemű komponálására, amelynek szerzői tiszteletdíjával ötvenezer pengőt ajánl föl.

Nem hallgathatom el örömömet afölött, hogy a magyar királyi kormány üdvözlését én tolmácsolhatom Méltóságod előtt és ezzel is kifejezhetem őszinte tiszteletem és nagybecsületemet.

Az ajándékot, melyről a miniszter levele említett tesz, gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter személyesen nyújtotta át az ünnepelt művésznek, operájának, *A vajda tornyának* ünnepi előadása előtt (nov. 19.) az Operaház igazgatójának fogadószobájában, ahol ebből az alkalomból a hivatalos körök, a művészvilág és a művészetkedvelő közönség számos kiválósága sereglett egybe.

A kultuszminiszter a következő beszéddel ünnepelte a jubilánst:

— Tisztelt barátom! Gyermekkoromban boldogult Samassa kardinális

ajkáról hallottam azt a mondást, hogy jaj annak a nemzetnek, amely a bűnököt nem tudja büntetni és az érdemeket nem tudja elismerni. És hányszor hallottuk — majd élcelődve, majd epésen — hogy Magyarországon csak nemzetet temetéseket tudnak rendezni, ami mögött az a gondolat húzódik meg, hogy valahogyan a multakban hiányzott belőlünk a képesség arra, hogy az igazi érdemeket teljes szívvel és az itt élő művészekkel szemben is elismerjük.

— Kivel szemben lenne ma inkább helyén, hogy mind a társadalom, a műkedvelő és a nemzeti társadalom, mind pedig a szervezett államhatalom megajtsa az elismerés zászlaját, mint veled szemben, tisztelt barátom? Mert amióta az osztrák-magyar nagyhatalom megszűnt és trianoni Magyarországot lettünk, a külföldre nem küldhetünk többé nagyköveteket. Nekünk, mint kis hatalomnak, kis országnak, csak követeink vannak. Te azonban, tisztelt barátom, megmaradtál a magyar művelődés nagykövetének a külföld előtt és becsületet szerzel a magyar névnek a külföldön.

— Kicsiny lett ez az ország és ezért, sajnos, nem lehetett nagy az a nemzeti ajándék sem, melyet neked a mai napon felajánlunk. De jó szívvel ajánljuk fel és tapsol hozzá az egész ország. Mikor tehát én a magyar kir. kormány üdvözlését és a hozzá csatolt kis nemzeti ajándékot neked ezenel átadom, arra kérem az Egek Urát, adjon neked egészséget, hogy a magyar művelődés ügyét itthon a mi gyönyörűségünkre, odakint pedig a magyar nép becsületére sokáig szolgálhasd.

*

A *Filharmoniai Társaság* elnök-kar-nagya jubileuma alkalmából (okt. 24.) ünnepi hangversenyt rendezett Dohnányi műveiből. Emelkedett, forró hangulat ült a széksorok fölött. És válogatott közönség a teremben. Ünnepi díszben mindenki s a lelkek szeretete és hálája a szemekben, szívekben. Mikor a mester megjelent, az egész közönség felállva percekig tapsolta. És szünet alatt a művész-szobában vége-hossza nem volt a küldött-ségjárásnak. Ajándékok, virág, meleg szavú jókívánat özöne. Nemcsak a barátok, tisztelők hivatalos és nemhivatalos tényszerők, hanem a vidék is eljött köszönteni őt. Itt volt a szülővárosa: Pozsony. A szegedi egyetem,

melynek díszdoktora. Debrecen városa, melynek díszpolgára.

Nemcsak külsőségeiben, de művészetileg is szép este volt. Hallottuk a Buda és Pest egyesítésének ötvenéves jubileumára írt *Ünnepi nyitány*-t, mely a legművésziabb magyar alkalmi költemény. Hallottuk a fiatalkori *e-moll zongoraversenyt*-t, a *fisz-moll zenekari szvit*-et és a Papp-Váry Eleménné szövegére írt *Hilvallás*-t. A zongoraversenyt *Stefániai* Imre zongoraművész, a Zeneművészeti Főiskola legújabban kinevezett zongoratanára játszotta. Kitűnően. Zeneművészetünk és zene-pedagógiánk nagy eredménye, hogy a kultuszokmány e kinevezéssel a kiváló magyar mestert a külföldről hazájának visszahódította. Dohnányi Ernő húszéves korában írta versenyművét. Friss, mint a most vágott virág. A Bösendorfer-díjat, a legnagyobb zongoradíjat, nyerte meg vele 1899-ben a szerző. A díjra hetvenöt zongorakoncerttel pályáztak, melyek közül a bírálók hármát bocsátottak a közönség szavazása alá. A közönség nagy többséggel Dohnányi koncertjének ítélte oda a pálmát.

Dohnányit, mint kamaraművészt is alkalmunk volt ünnepelni. A mester, mint kamaraművész ma az egész világon: egyedülvaló. Hiányos lett volna tehát művészi munkásságának arculatja, ha legelső vonósnégyes-társaságunk, a *Waldbauer—Kerpely-kvartett* nem gyönyörködtetett volna a jubiláns kamarazene-műveiben. Hallottuk az ópusz 1-et és az ópusz 33-at, tehát a legelső és legutolsó kamarazene-szerzeményt s a *vonótrió—szerenád*-ot (op. 10), melyet Dohnányi huszonöt éves korában írt. A c-moll zongorakvintett (op. 1) harminckét esztendő és milyen üde ma is. Schuberti melegség ömlik belőle és olyan formai készség, melyről méltán mondta volt Brahms, mikor Koessler János, a jóbarátja elvitte hozzá Ischlbé bírálat végett, hogy ő maga sem tudta volna jobban megírni. A III. vonósnégyes (op. 33), melyet tavaly bemutatása alkalmából folyóiratunkban részletesebben ismertettünk — a kvartett-irodalom egyik legnemesebb alkotása. A *Szerenád* őt részről álló zenei versciklus. Hevülő, ábrándozó lélek szívünkhöz simuló munkája. A kvintettben a zongorarész maga a mester játszotta. Úgy, hogy arra a tökéletes jelző is kevés.

Bécs is megünnepelte Dohnányi

jubileumát. A filharmónikusok meghívták öt vezénylésre és Mozart zongoraversenyének eljátszására. A meszter legszebb magyar zenekari költeménye: a *Ruralia hungarica* szvit állt műsoron. A bécsi lapok a rendkívüli sikerről ritka melegséggel írtak.

A *Filharmóniai Társaság* két bérleten kívüli hangversennyel kezdte ez idei szereplését. Az egyik a Dohnányi-ünnepi koncert volt, a másik egy szürke est, melynek jelentéktelen műsorát, *Sieben Wilhelm* dortmundi főzeneigazgató vezényelte. *Shattuck* Arthur amerikai vendég-zongoraművész sem mutatott elismeréseméltóbb kvalitást.

Az első bérleti hangverseny jó műsort hozott, melynek magyar érdekessége *Radnai* Miklós *Orkán vitéz* című szimfónikus költeménye volt. A művet hét évvel ezelőtt mutatták be filharmónikusaink. Azt a mesét dolgozza fel színes, magyar szépségekkel ékes, öt tételes szimfónikus formában, hogy *Orkán vitéz* a sárkány megölése árán szerzi meg Szászországot. A tenorszólot *Székelyhidy* Ferenc magasrendű művészettel énekelte. Az egész hangversenyt *Dohnányi* Ernő vezényelte. Az *Eroica*-t úgy, ahogy *Kerner* István óta nem hallottuk. Ennél nagyobb elismerést magyar kritikusai toll nem adhat.

A második bérleti hangverseny (nov. 21.) műsorának vonzóereje *Prokofieff* *Sergej Narancs-herceg* című zenekari szvitjének bemutatása volt. *Prokofieff* az új orosz muzsikának hívatott költője. Az Amerikában élő fiatal orosz már világnév. Stravinszki mellett emlegetik. Vakmerő újító. Rendszere a politonalitás. Kifejező eszköze minden hangzó tárgy. Bravuros hangszerező. Nem új ritmusokat keres, hanem egyetlen ritmikai képlet ismétlésével igyekszik hatást elérni. Ezért erős, pregnáns, rövid témákkal és rövid tételekkel dolgozik. Fantáziája *Berliozéhoz* hasonlatos. *Narancs-herceg*-e hasonló című fantasztikus operájából készült zenekari szvit. Nem programzene. Kápráztató zenekari hatások abszolút muzsikája. Indulója és scherzoja: zseniális. *Dohnányi* vezényelte. Ime, a mester a legmodernebb zenének is hívatott zenekari interpretátora. *Saint-Saëns* g-moll zongoraversenyét *Levitzy* Misa zongoraművész játszotta. Jól, de minden kiemelkedőbb kvalitás nélkül.

Az *Operaház* ezidei szezonja úgy indult, hogy aggódni kezdtünk. Egymásután idegen és nem jelentős vendégszereplők jöttek. *Szabados* Béla súlyos szava: *Vámvédelmet a magyar művészetnek!* — úgy látszott, visszhang nélkül hangzott el. Pedig ez a kiáltás nem vesztet a pusztába, mert ha az utolsó évek alatt sem ábrándultunk ki az idegenimádatból, akkor minden hasztalan...

Vámvédelmet a magyar művészetnek! kiáltjuk mi is az Operaház felé s biztosan tudjuk, hogy *Radnai* Miklós igazgatóban a jó magyar érzés felülkerekedik és még szükségből sem fogja megtagadni az Operaház I. parancsolatját: *magyar erővel jó előadásokat!*

Annak a színháznak, amely tisztán magyar erővel olyan előadást produkált, mint a *Turandot*, semmi mentése sem lehet idegen énekesek utáni futkosásra. Kivéve, ha világneveket léptethet fel.

November 14-én volt a nagy premier. Puccini bemutató! Varázsos zenei esemény. A milliós város ezrei az Operaház környékét lesték. Figyelték a híreket és véleményeket arról az operáról, mely a mai kor legkedveltebb zeneköltőjének hatyúdalaként utóljára vilanyozza fel a szíveket. Sok szép estében részesítette a «divino maestro» ezt a várost. *Manon*, *Tosca*, *Bohémélet*, *Pillangókisasszony* bemutatói: nagy emlékek. Most ebből a sorból elkövetkezett az utolsó. Az a partitúra zendült fel, amelyet utóljára írt, melynek záróütemei közben a halál kivette a tollat a kezéből.

Turandot három felvonásos lírai zenedráma. Szövegét *G. Adami* és *R. Simoni* írta. Az olasz opera halhatatlanjának, Puccininé, nyolcadik színpadi műve. Kínai tárgy. Exotikumot kereső olasz zene.

Tud-e majd versenytfutni a *Bohémélet*-tel, a *Pillangókisasszony*-nyal, a *Toscá*-val? Tud-e majd olyan híveket szerezni magának, mint szégyény Mimi, a halálosan búsongó japán asszonyka, vagy a szépséges olasz énekesnő? Azok a szépzerek, akik *Manon Lescaut*-tól kezdve Puccini búvkörébe kerültek, mind meg fogják hallgatni *Turandot* hercegőné zenébe burkolt szerelmi meséjét, mert ő írta: *Puccini*, aki melódiaiban versenyt tudott futni a napsugárral, a szívárvánnyal, az emberi lélek misztikus visszhangjaival s az utolsó harminc év alatt a legjobban simult az emberi szívekhez.

A *Turandot* első bemutatója a milánói Scalában Puccini halála után másfél évvel volt. Azóta már minden jelentősebb operaház felvette műsorába.

A szövegkönyv nem a megszokott feszült, sőt sokszor túlfeszített Puccini-librettó. Szimbólikus lírai mesejáték. Finom és költői, de nem eleven, nem líktet, nem köti le eléggé a figyelmünket. Puccini kiváló érzékeléssel válogatta meg a szövegkönyveit. Tudta, hogy mi kell a közönségnek. Most az egyszer saját magának választott librettót, beledalolta a szívét, teleaggatta zenei szépségek tömémentlen csecsebecséjével, megalkuvás nélküli költő mert maradni. Megfeledkezett arról, hogy ő elsősorban zseniális sikerember, aki a legjobban tudta adagolni a zenét, a drámát, a lírát s a színpadot. Elnézi-neki szenzációkkal tartott közönsége, hogy most az egyszer kihagyták a számfűzésből, most az egyszer csak messziről szemlélheti, hogy «mulat a primás».

Turandot régi kínai mese, amelyet az európai irodalom többféle feldolgozásban ismer. Turandot: a legszebb kínai hercegnő. Olyan gyönyörű, amelyen az ezeregy éj meséiben is kevés akad. Ragyogó és kegyetlen. Mindenkét meghódít és minden imádóját elveszejt, mert csak annak lesz a felesége, aki az általa feladott három rejtvényt megfejti. Ha a próbatételre vállalkozóknak merészségét siker nem koronázza, feje véteik. És egyszer mégis jött egy ember, egy ismeretlen herceg, aki megfejtette a rejtvényeket. A dacos, kegyetlen Turandot meginog, szerelembe esik s vége az operának.

De, amíg ez bekövetkezik, két és félóra hosszat szól Puccini partitúrája. A régi zenekar, de mintha csak mollenban tudna játszani. Csapongó szenvedélyesség, lírai hevület, szentimentális ábrándozás, neuraszténias nyugtalan-ság szól belőle most is, de fáradtaban, tétovázó tekintettel. Abból a tükörről visszaverődött muzsika, mely előtt valamikor a fiatal Puccini tet-szelgett. Becses, értékes partitúra, de olyan aranykötésű díszmű, amely népszerű kiadásban nem kapható.

Az Operaház rendkívüli munkát végzett. Olyan előadásban hozta színre Puccini művét, amelynél jobbat és művészbibbet kívánni sem lehet. Valósággal zavarban van az ember, hogy milyen elismerést osztogasson. Ki érdemel nagyobb dicséretet? A szereplők, a karok, a zenekar, vagy a rendező?

Talán elsősorban a női és férfikar. *Turandot*-ban a legfőbb szereplő — a kar. Acélvázként tartja a cselekvényt. Suttog, mormol, beszél, harsog és megremeget. Büszke lehet az Operaház énekkarára. A másik pálmá *Márkus* László főrendezőjét illeti. Olyan színpadot varázsolt elének, amelyre csak a legnagyobb színadművészek képe-sék. A főbb szereplők közül *Sándor* Erzsinek, *Tihanyi* Vilmának, *Venczell*-nek, *Pallónak* és *Laurisinnak* kell elismerést osztanunk. A második szereposztás gárdájában pedig *Bodó* Erzsinek. De elsősorban és főként *Székely-hidy* Ferencnek, aki rendkívül nehéz szerepét fölülény művészetével oldotta meg. Tökéletesen játszott és úgy éne-kelt, hogy ha a magyar művészetnek volna Szent István rendje, feltűznének a mellére.

*

Értékes szólókoncertek egész sora tarkította a mozgalmas szезont, melyből *Dohnányi* Ernő, *Vecsey* Ferenc, (rendkívüli művészetének méltatását a következő számban hozzuk), *Geyer* Stefi, *Zsámboky* Miklós, *Balázs* Árpád, *Sauer*, *Hubermann*, *Hempel* Frida és *Manen* Juan emelkedett ki.

Papp Viktor.

Külföldi folyóiratszemle.

Száz év távolából patetikusan és groteszken (mint egy romantikus drámajelenet), kelnek életre a francia romantika első hangos küzdelmei. 1827 a Cromwell-előszó éve, a szavak forradalmáé és a centenáriumokat mindig lelkesen ünnepeelő világ kissé értelmetlenül és kiábrándulva tekint az egykor gyújtó, romboló, de ma végtelenen elavult nagy szavakra. Hova lett a mélyükben élt lendület, tombolás, örömujjongás, a támadás szédítő izgalma, a szabadságtól mámorosodás? Berendezkedett forradalom, állandósult lázadás nem nagyon izgatják a fantáziát. A romantika legelszántabb hívei is érzik, hogy eszményüket fel kell frissíteni, mélyíteni, rejtélyes tulajdonságokkal kell felruházni a régi formulákat, amelyek a maguk eredeti primitívességében nagyon szálnalmasan hatnak. Ifiatl Francia írók előszeretettel nevezik ki pillanatnyi idegállapotaikat romantikus léleknek és romantikus őseikbe szívesen vetítik saját hangulataikat. Edmond Jaloux pedig, a *Nouvelles Littéraires* kritikusa, akiknek legfőbb és jogos büszkesége, hogy

alaposan ismeri a német irodalmat, egyenesen német mintára szeret egy kis metafizikai mélységet és misztikus ködöt csempészni a francia romantikába. Mert a németek becsületes buzgalommal olyan tökéleteses »deutolták» XIX. századeleji irodalmukat, hogy a legkényesebb, legraffináltabb kultúrigényeket is kielégíti. Polárisan, antitézisekkel, vagy fenomenológiai-lag, lényegjegyekkel, tipust keresve, »alakokat» találva szépen hangzó műkifejezések tömegébe burkolták be a német romantikát. Német lélek, romantikus lélek egyet jelent és öreg professzorok büszkén fedezik fel magukban a minden németre és romantikusra jellemző »Lebensfülle»-t, meg »Dissonanz»-ot, fiatal docensek vágya pedig hova is szállhatna másfelé, mint az ismeretlen messzeségekbe és a határtalan végtelenbe.

A romantika modern francia bírálói nem igen újították meg e harcot a centenárium alkalmából. Maurras-nak nincs több hozzáténnivalója tökéletesség formálódott gondolatrendszeréhez és Rousseau kárhozzátását ép úgy átengedi tanítványainak, mint Victor Hugo megtépázását. A tanítványok friss erővel fújják a régi dallamot, de eredetét alig hozzák. Maurras dogmatizmusa, mint minden igazi dogmatizmus, előbb találja meg a maga etrekekeit, (Pierre Lasserre, legújában Jacques Maritain), mint továbbépítőit. Maurrasék romantikabírálatra kétség-telenül helyes és szükségszerű volt, az igazi munka azonban a klasszicizmus történeti rehabilitása és alapfogalmainak új életre keltése lesz.

A *Contemporary Review* egy tanulmánya lelkiismeretesen, de minden önállóság nélkül ismerteti a százéves francia romantikát. Különösen azt a modern tételt találja vonzóknak, amely az eltemetett kelta szellem előtörését látja a romantikában. A tétel legalább történeti téren nem egészen modern; az angol és francia forradalmat is próbálták már ebből a szolgálatkész szellemből levezetni. Ossian és Walter Scott nagyon népszerűek a romantikus Franciaországban, érvel a cikkíró, Chateaubriand, Victor Hugo breton eredetű volt, a romantikus költők nagy élményei, szerelem, halál, tenger stb. a régi bárdok kedvenc témái. Aki a titokzatosságot szereti, kedvére figyelheti az ősi kelta örök mindig eleven munkáját.

Érdekesebb Pierre Vigiúé tanul-

mánya a *Mercure de France*-ban a couleur locale problémájáról. A romantika forradalma elsősorban a klasszikus dráma ellen irányult és a couleur locale elvét, mint hallatlan vívmányt ünnepelték Victor Hugo és társai. A klasszikus dráma rombadöntése nem sikerült; Victor Hugo drámái ma színpadon elviselhetetlenek, olvasva is nagyon gyöngék, míg Corneille és Racine darabjai dacolnak minden ízlésváltozással. A couleur locale követelése a romantikus történeti hűségtől a naturalista színpad zsúfolt-ságához, a modern rendezésnek szinte a drámát megölő külsőség-kultuszához vezetett. Tévedés lenne azt hinni, hogy a klasszikusok nem ismerték a couleur locale-t; egyszerűen nem tartották fontosnak. A XVII. században népszerű volt a pièce à grand spectacle, a látványos kiállítású balett, opera. De a nagy drámáirók nem törődtek a járulékos, külső hatással, figyelmüket alakjaik lelke kötötte le, nem a ruházatuk és a pompás kiállítás. Pierre Vigiúé felveti a kérdést, miért hanyagolták el a klasszikus írók az ókor kitűnő ismerői a belső couleur locale-t, miért alakították át az akkori ízlésnek megfelelően az antik drámák hőseit, mint Racine Iphigenia vagy Achilles alakját. Archeológiai hűség nélkül az örök emberi megragadása volt a céljuk, adja meg a feleletet kissé laposan. Az örök-emberi kényelmes magyarázatánál mélyebben kell keresni a klasszikus dráma szellemének a titkát.

A *North-American Review*-ben egy okos, sokat tanult, világlátott újságíró, előkelő amerikai lapok munkatársa elmondja, hogyan ábrándult ki a szocializmusból. Sok más intellektuel társával együtt hosszú vitáktól mámorosan hitt a Nép megváltó erejében, amely rövidesen és végleg megszünteti majd szegénységet, elnyomatást, jogtalanságot. Minden baj orvoslását a szocializmus diadalától várta. A háború utáni események azután megdöntötték a hitét. Látta Oroszországban a szocialista Kerenszky tehetetlenségét, éveken át tanulmányozta Közép-Európa egyes államait és arra a tapasztalatra jutott, hogy ahol a nép uralomra került, az elődök hibáit ismételte, csak gonoszabban, tudatlanabban, rosszasabban. És Rheta Childer Dorr-t, akit annak idején Wellb hódított meg a szocializmus számára, konzervatívává tették a tények.

Költészet és alkohol. A költő és a szőlővessző sorsa oly hasonló, mondja Petőfi. De nemcsak hasonló: amióta a világ világ, a költők szeretik a bort, s a bor viszonzásul inspirálja a költőket. «Ha szíhatok borocskát, a gondjaim csucsólnak», éneklí Csokonai.

Szép volt Fileta s ifjú
Szerelem s dalok barátja,
De békamódra zengett,
Csigaként tudott szeretni.
Bámulsz-e? — víviző volt. —
Hej, víziszák! be sáros
Elmétek és világatok!

Byron is azt mondja a Don Juanban, ahol felsorolja, hogy mi minden édes a világon: «Édes inni sert s óbort palackból!» Tán fölösleges is folytatni az idézeteket, mert hiszen Jubáltól Adyig, hogy úgy mondjam, *természetes* volt a viszony, mely a költőket a borhoz fűzte. Még Petőfi is hogy lelkesedett érte, pedig állítólag csak keveset ivott belőle. Lehet, hogy fiatal volt még ahhoz, hogy jobban megszerezze; lehet, hogy csak korcsmai lőrékben volt része s ritkán adatott meg neki «betérni» Egerbe, hogy «valódi bikavér» helyett — valódi bikavért ihasson.

Mindez tehát természetes. Annál feltűnőbb, hogy újabb költőink borkedvelése némi dekadenciára mutat. A baloldali írók és költők legnagyobb részének bor iránti ellenszenvé kétségkívül faji jelleg: nem bírják a bort s így a fehérasztalnál jobban szeretik a márványasztalt. Hatvány és társai pl. azért maradtak el Ady társaságából, mert a «bús» és «végtelen» torna első pohara után meg kellett vallaniok: Uram, én többet nem iszom.

De úgy látszik, a fajtánkbeliék sem különbek. Egyik költőnk, aki nemrég a franciák számára mogyoróhéjban írta meg a magyar irodalom történetét, fölötte csodálatosnak, jellemzőnek, rendkívülinek stb. tartotta Vörösmartynál, hogy a nagy költő szerette a bort. Hogy úgy mondjam: *kiszervezte* a nagy költő alkoholizmusát a franciák számára abban a három-négy sorban, melyet róla írt. — Szükség volt-e erre

abban a pár sorban? Izléses volt-e? Okos volt-e? Nem lett volna-e helyesebb egy «irodalomtörténetben» arról szólni, amit költőink írtak s nem arról, amit ittak?

A felkínálkozó kérdések tömegét legjobb lesz lezárunk azzal a megállapítással, hogy nagy költőink, bármennyire szerették is a bort, halhatatlanok, míg kis költőink, bármily abstinensek is — «halálfiak». *Sovén.*

Vecsey—Heifetz. Mikor Vecsey először jött haza hosszabb külföldi távollét után s első nagy hangversenye az Operában folyt le, feledhetetlen benyomásaim voltak. Nem Vecsey játéka közzönhettem ezeket, vagy legalább is nemcsak annak. Vecseyt csodagyermek kora óta ismerem s tudom, hogy ami búbáj, boszorkányos művészet, klasszikus stílus, hang és elegancia hegedűvel kapcsolatban elképzelhető, annak ő birtokában van. A hazai és külföldi kritika egyaránt megállapította, hogy játéka páratlan a maga nemében, mert míg más művészek rendszeren egy-egy szerző interpretálásában kiválóak vagy a művészi hatás egy-egy elemét (tónus, balkéz technikája stb.) használják fel felülmulhatatlan tökéletességgel: Vecsey mind-egyben egyaránt kiténő. Ő a legdagabb lelkű és technikájú művész. Mindezt tudtam, mert sokszor elbűvölt játékával.

Az igazi hatást azonban ez estén a nézőtér tette rám. Tele volt, de nem a szokott, hanem a régi magyar közönséggel. Megható volt nézni tiszteltreméltó öreg magyar urakat divatból kiment gallérokkal, régi szabású szmokingokban és frakkokban. Ki tudja, mikor voltak utoljára hangversenyen? Most eljöttek: Vecseyt látni és hallgatni! A lerongyolódott magyar közönség utolsó filléréit is im odaadta a játékonyság, a művészet, s ami legfontosabb: egy édesen bizsergető érzés kedvéért, melyet egyszerűen talán e régi szóval lehetne jelezni: hazaszeretet. Igen. Volt ebben az érzésben hazaszeretet, faji büszke-

ség, szolidaritás, emlék és sok-sok minden. De különösen benne volt az a büszke tudat, hogy a művész, aki a pódiumra lép: a *mienk*. S ez a hatalmas érzés egyefforrasztott ott minden szívet a páholyoktól a karzatig és könynyezve tapsoltunk és ünnepeltünk. A Vecsey-koncert — úgy éreztem — egész kis nemzeti ünneppé nőtt.

Azóta, ha Vecsey hazajön, megismétlődik e hangulat. *De csak a nézőtéren*. A napilapokban — egy-két nemzeti szellemű újságunktól eltekintve — nyoma sincs. Dícséretben fukar, rövid és hideg megemlékezések számolnak be a művész «jótékonsági» hangversenyeiről s volt lap, melynek zenekritikusa — más ürügyet nem találva — programján akadott fenn s azt kifogásolta. Igaz, a lap vezércikkírója kezére koppantott a banda e kotnyelesének s megtanította: mi illik s mi nem. Vecsey — nemcsak művész, de a szív embere is — az újságírók árváiról sem feledkezik meg s mi programját kritizáljuk? Ez tán mégis sok.

A többi baloldalibb lapnál azonban nincs karmester, aki a süldő zenekritikusokat kioktatná egy és másban. Így pl. abban, hogy komikus örütség numerus clausust csinálni a magyar művészek ellen. Mert mikép magyarázzuk meg máskép, hogy Heifetz jégbehűtött játéka mellett olvadoztak s panegyrikus stílusuk csakúgy vibrált

a szerelemtől, Vecsey meleg tónusa után ellenben fagyos lehellet érte írásait. Általában: ki kezdeményezte azt, hogy már a zene terén is külön ünnepeink legyenek?

Úgy látszik, mégis csak vannak áthidalhatatlan dolgok. Ha ezelőtt harminc évvel azt találtuk mondani egy ilyen «bal» társaságban, hogy hiába, csak Petőfi volt Európa legnagyobb lírikusa, azt felelték rá: Hát Heine? Ha húsz évvel ezelőtt Reviczkyt és Komjáthyt dícsértük: Kiss József ellendícséretével igyekeztek letompítani e költők érdemét. Péterffy Jenő ellen Ignótust, Gárdonyi és Mikszáth ellen Bródyt (hol van ma már Kiss és Bródy!), Áprily, Mécs és Reményik ellen Füst Ernőket, Szép Simonokat és Kemény Milánokat állítanak a csatasorba. Ha nincs «saját termésük», elmennek érte a külföldre. Így kerül Vecsey mellé — Heifetz.

Nem lenne-e helyes végre megiratni velök a hazai zsidó-magyar irodalom- és művészettörténetet, hogy tisztán lássuk a *fajsúlyt*? Érdekes könyv lenne: a káros madarak ornitológiájával. De mit csinálnának oly ritka madárral, mint pl. Palágyi Lajos, akinek hazafias lírája a magyarság érzéseivel asszimilálódni törekedett? Bizonyára költészetük *nemzetiellen korszakát* képviselné.

Sováni.